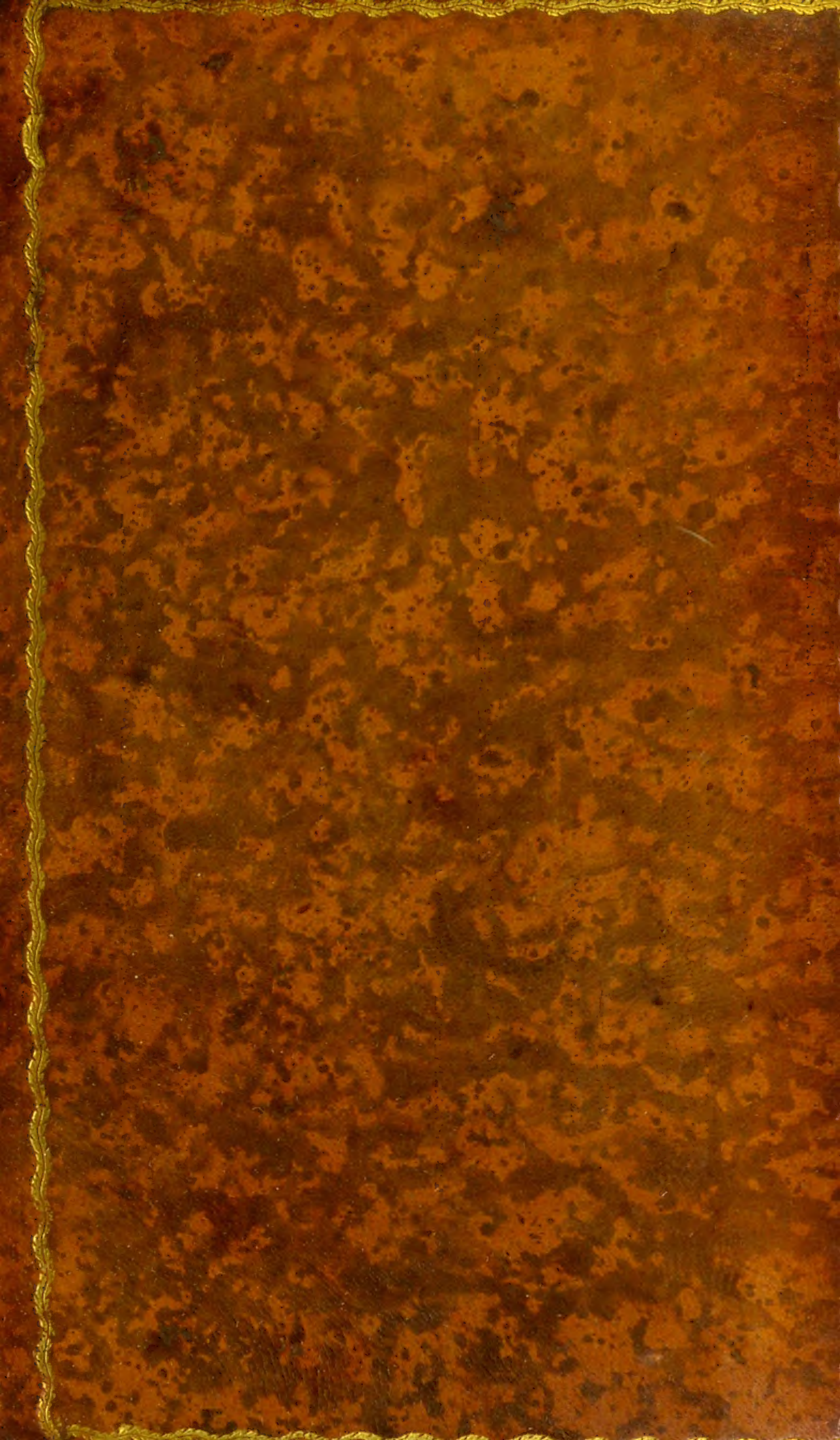
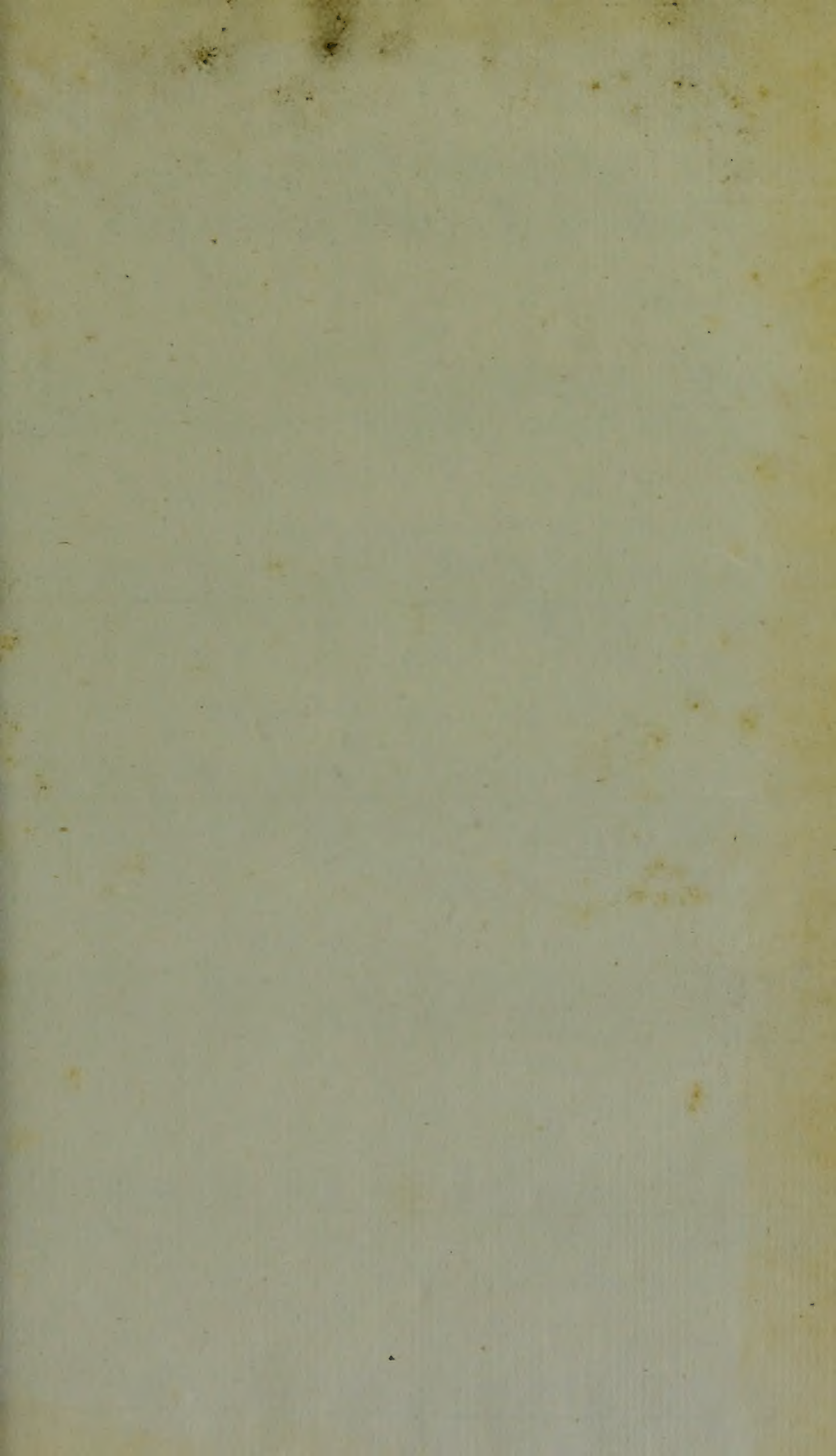
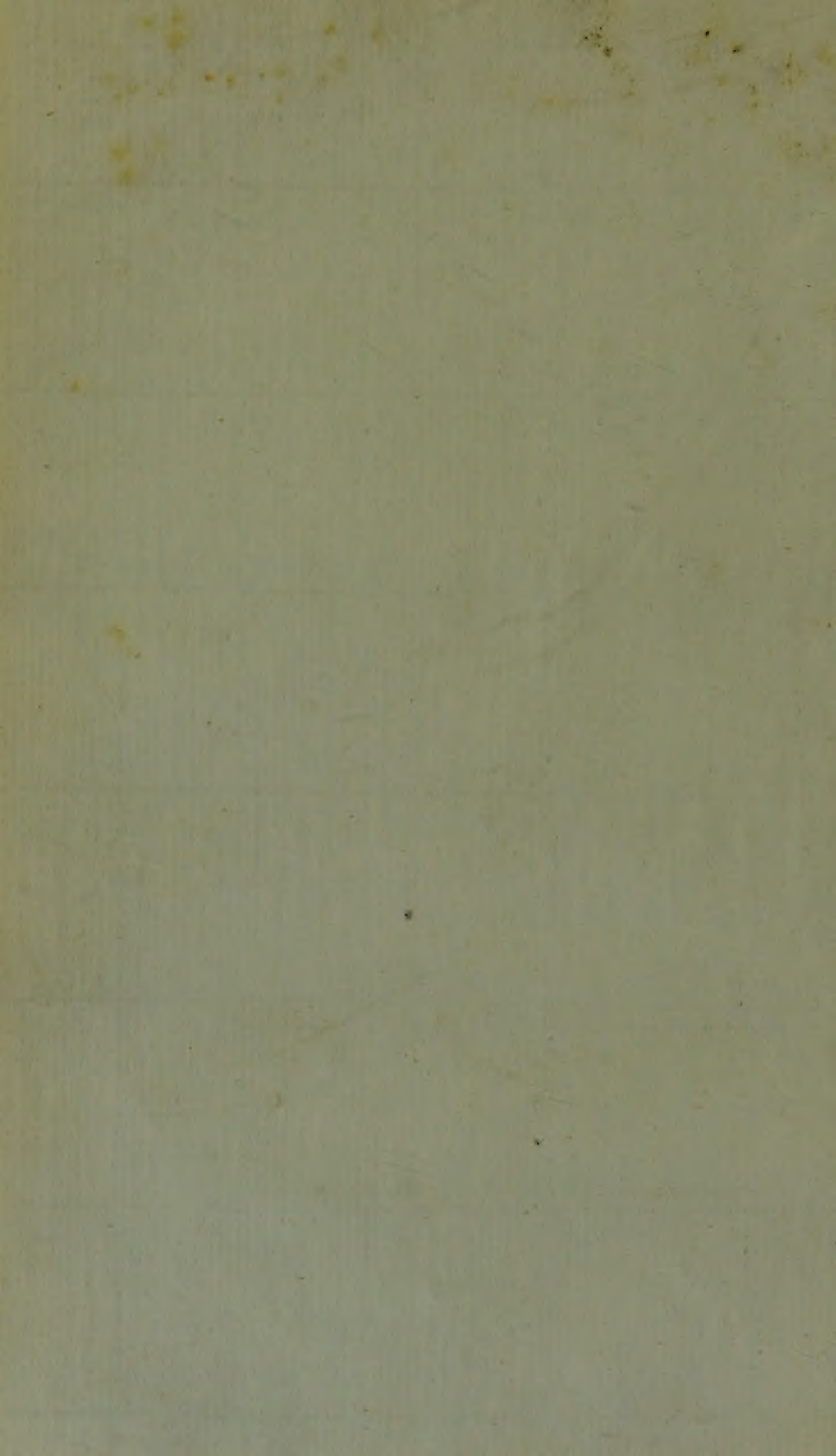

WAARNEMINGEN
OMTRENT DE
ZENUWKOORTSEN
EN DERZELVER
KOMPLICATIEN,

DOOR

CHRIST. WILH. HUFELAND;

VOOR HENEN DOCTOR EN HOOGLEERAAR IN DE GENEESKUNDE TE JENA, THANS LIJFARTS VAN DEN KONING VAN PRUISSEN TE BERLIJN.

Uit het Hoogduitsch vertaald,

DOOR

A. NUMAN,

DOCTOR IN DE GENEESKUNDE OP HET HOGEZAND.

Met eene Voorrede

VAN

E. J. THOMASSEN à THUESSINK,

DOCTOR EN HOOGLEERAAR IN DE GENEESKUNDE, ENZ. ENZ. TE GRONINGEN.

Te GRONINGEN en *te AMSTERDAM*, *bij*
H. EEKHOFF Hz. en L. VAN ES.
1808.

WELLCOME
HISTORICAL
MEDICAL
LIBRARY

V O O R R E D E.

Het ſtukje, het welk thans vertaald in het licht verſchijnt, is, reeds verſcheidene jaren geleden, eerst in het Journal der Practiſchen Heilkunde, *en daarna ook afzonderlijk gedrukt, door den waarlijk grooten* HUFELAND *uitgegeven. Daar nu dit* Journal *vrij algemeen gelezen wordt, zal ook dit ſtuk vooral de opmerkzaamheid van nadenkende geneesheeren in ons vaderland tot zich getrokken, en ook hier en daar veel nut geſticht hebben. Daar echter alle geneeskundigen het Hoogduitsch niet verſtaan, en er zoo veel, ook in het geneeskundige vak, uit die taal vertaald en uitgegeven wordt, had ik reeds lang verwacht, dat dit ſtuk ook een' vertaler zoude gevonden hebben. —— In deze hoop zoo lang te leur geſteld zijnde, heb ik den Heer* NUMAN *aangeraden, dit niet zeer gemakkelijk werk op zich te nemen, en ik vleije mij, dat hij zich van dezen taak ook zeer wel heeft gekweten, en met de meeste getrouwheid en zorvuldigheid des ſchrijvers gedachten heeft uitgedrukt.*

 Wat

Wat het ſtuk zelf betreft, oordeel ik niet, dat dit van mijne zijde eenige aanbeveling zal noodig hebben; de ſchrijver is ook in ons geheele vaderland bekend voor een' man, die, door zijne uitmuntende talenten en gematigde denkwijze, de achting en het vertrouwen van ieder hoogachter der geneeskunde verdiend heeft.

Offſchoon dit werkje zeker geneeskundige kennis veronderſtelt, en van bloote empiriſche praktizijns niet overal zal verſtaan worden, denk ik echter, dat men, zoo wel aan jeugdige als zelfs aan geöefende geneeskundigen, geen' geringen dienst zal bewijzen, wanneer men hun niet alleen de bloote lezing, maar ook het herhaald beſtuderen van dit boekje aanbeveelt.

Ik voor mij wil gaarne bekennen, dat ik in geene taal eenig ſtuk gelezen heb, het welk ik hier mede in beknopt- en klaarheid durf vergelijken, en dat ik door de ondervinding vooral de nuttigheid van hetzelve heb leeren waarderen. —

Ik beken gaarne, dat HUXHAM, CULLEN, REIL *en vele anderen, waar onder wij ook met regt onzen verdienſtelijken* MICHEL *mogen tellen, ons de zoo zeer algemeen wordende zenuwkoortſen hebben leeren kennen en onderſcheiden, — dan, wanneer wij daar mede onzen ſchrijver vergelijken, dan blijkt het al ras, dat niemand zoo zeer, met zoo vele naauwkeurigheid en onpartijdigheid, vrij van alle ſijſteemzucht, de zoo moeijelijke komplicatien en wijzigingen dezer ziekten heeft behandeld, als onze ſchrijver; en het is vooral in dit opzigt, dat ik dit ſtuk aan ieder geneesheer tot naauwkeurig onderzoek en navolging durf aanraden.*

Dit

Dit neemt intusſchen niet weg, dat men hier of daar eene aanmerking, vooral omtrent het meer bepaald gebruik van ſommige genees-middelen, zoude kunnen maken; en het was ook eerst mijn voornemen, om dit in een voorberigt werkſtellig te maken, was de ſchrijver zelf mij daar in niet voorgekomen. Toen dit ſtuk bijna was afgedrukt, kwam mij in handen de voortreffelijke verhandeling over de zenuwkoortſen, welke onder het leger in Oost-Pruisſen, gedurende den voorgaanden winter, geheerſcht hadden. In dit ſtuk heeft de ſchrijver niet alleen zeer duidelijk en breedvoerig gehandeld over verſchillende toevallen, welke hem in deze épidemie zijn voorgekomen, en welke wij ook dikwijls ontwaard hebben, maar ook vooral meer bepaald geſproken van het regt gebruik der voornaamſte middelen, en de bepalingen onder welke dezelve behooren te worden aangewend; zoo dat ik daar bijkans niets zoude weten bij te voegen. Het is daarom ons voornemen, als dit ſtuk de goedkeuring onzer landgenooten wegdraagt, hetzelve onmiddelijk te laten volgen.

Ik moet hier alleen nog bijvoegen, dat het bijna ondoenlijk was, om alle uitdrukkingen, welke in Duitſchland algemeen zijn aangenomen, duidelijk te vertalen, en dat men daarom niet geheel van germanismen is kunnen vrij blijven, wilde men niet den geheelen zin veranderen, of duister worden.

E. J. THOMASSEN à THUESSINK.

Groningen
den 5 *Maart* 1808.

Voorrede van den Schrijver.

Met het uitgeven van deze bladen heb ik de volgende oogmerken.

Voor eerst, om de werkzaamheden en den aard van ons Clinisch Inſtituut, omtrent de behandeling der zenuwkoorts in de laatſte jaren, aan den dag te leggen.

Ten tweeden, om vele, niet genoeg geoefende Geneesheeren, juiste denkbeelden en grondregels van behandeling dezer gewigtige, thans zoo algemeene ziekte, of veel meer heerſchende ziekte-geſteldheid, mede te deelen.

Maar in het bijzonder, om de gewigtige leer der Komplicatien dezer ziekte, welke, door de Browniaanſche aanſchouwing van zaken, thans geheel en al ontſteld, ja, uit vele hoofden geheel verdrongen is, door de ondervinding te ſtaven, en derzelver invloed op de genees-wijze praktisch aan te toonen.

Ik ſtoor er mij geheel niet aan, of mijne grondſtellingen en regels in een of ander heerſchend leer-

ſtelſel pasſen; dit weet ik nogtans, dat zij in het leerſtelſel der Natuur pasſen, en dat ik niets geſchreven heb, het welk ik niet door herhaalde ondervinding bewaarheid bevonden heb. Ik kan daarom ſtaat maken op de goedkeuring van hun, die zich deze ter neder geſtelde zaken aan het ziekbed ten nutte maken en dezelven beproeven zullen; en dit is mij genoeg.

VOOR-

INHOUD.

Bladzijde.

De heerſchende ziekte-geſteldheid was in de laatſte jaren, ook bij ons, zoo als bijna overal, van een' zenuwachtigen, of, indien men zich van het nieuwe woord bedienen wil, van *astheniſchen* aard. Dezelve vertoonde zich wel het meest in de hevige ziekten, maar nogtans ook in de ſlepende, welke er verſchillend door gewijzigd wierden.

Derzelver oorzaak was grootendeels gelegen in den dampkring, in de ſchielijke wisſelingen (*) van het meer vochtige dan drooge weder,

 in

(*) Deze ſchielijke afwisſeling was vooral in het vorige winter zoo buitengewoon, dat ik mij eenen dag herinnere, (den 19 Dec.), waarop de Thermometer op 12 graden onder het vriespunt (Reaum.), en de Barometer op 27 graden 10 linien ſtond; en den volgenden morgen ſtond de Thermometer op 12 graden boven het vriespunt, terwijl de Barometer op 27 duimen gezonken was;

in de aanhoudende weste en zuid-weste winden, en in den lagen ſtand der barometer, (welke, naar mijne ondervinding, even zoo zeker een zenuwachtig (*astheniſch*) ziekte karakter te weeg brengt, als de ooste en noord-ooste wind eene ontſtekingachtige (*ſteniſche*) ziekte-geſteldheid veroorzaakt) en vooral in het gemis eener behoorlijk aanhoudende, zuivere en drooge winterkoude. Men mag toch beſpiegelingen maken zoo veel men wil, wij noordelijke volken moeten tegenswoordig, eens in het jaar, een' gezetten tijd van drooge koude hebben, zal de voorgeſchiktheid tot ſlapheid, zenuw-zwakheid, verſlijming, wormen, ophooping van gal en zinkingen, welke in onze luchtſtreek, bij vochtige, laauwe, of veranderlijke jaargetijden zoo gemakkelijk ontſtaat, weggenomen worden. En het

---

was; dus binnen 24 uren een onderſcheid van 24 graden in warmte, en van bijna een duim in de drukking der lucht. Zulk eene ſnelle verandering werkt ten hoogſten nadeelig en verzwakkend op het zenuwgeſtel, op de huid, de longen en het hoofd, en brengt de ongelijkſte verdeelingen der vochten en gevaarlijke ophoopingen derzelven te weeg; van daar ook, dat beſtendig op zulke tijden, beroerten en ſtikzinkingen het allermeest voorkomen, zoo als ook bij ons het geval was.

het is nu reeds twee jaren, dat ons geene zuivere winter-koude te beurt viel. Hierbij komen misschien nog andere chemische gebreken des dampkrings, gebrek aan zuurstof, aan elektrieke stof, gebrekkige vermenging der lucht-bestanddeelen, enz., die misschien ook uit het ontbreken van een' behoorlijken en gezetten vorsttijd hunnen oorsprong hebben, en welke wij zeker tot nog toe, uit gebrek aan genoegzaam gevoelige schei- en werktuigkundige maatstaven en herken-middelen, niet in staat zijn van te kunnen kennen (*analijseeren*). Het menschelijk ligchaam alleen is het hier toe geschikte herkenmiddel, de beste Eudiometer. Hetzelve neemt zeer gemakkelijk, door de gesteldheid des dampkrings, in zijne prikkelbare en gevoelige werktuigen, eene bijzondere stemming en werkingswijze aan, die wij dan, omdat zij algemeen is, algemeen heerschende gesteldheid (*Epidemische Constitutie*) noemen. Zulk een fijn bederf en scheikundige ongesteldheid der lucht kunnen somwijlen lang, ja verscheidene jaren, voortduren, indien niet eene aanmerkelijke omwenteling in den dampkring eene verandering te weeg brengt; en zoo laat het zich begrijpen, hoe een zoodanig algemeen epidemisch karakter der zieke natuur somtijds jaren lang heerschende, of staande blijven kan, welke SIJDENHAM en STOLL, zeer te regt, staande

gesteldheid (*Constitutio stationaria*) noemden (*).

Men kan niet ontkennen, dat de epidemische gesteldheid mede haren oorsprong verschuldigd zij aan den slechten toestand dier dingen, welke tot

---

(*) Het staande ziekte-karakter, het welk zich verscheidene jaren onderhouden en als dan in een ander overgaan kan, is voorzéker een der merkwaardigste verschijnselen der bewerkstelligde natuur, en kan volstrekt alleen worden afgeleid uit den dampkring en uit eene gebrekkige gesteldheid van denzelven, die dit karakter onderhoudt. Ja wij zien, dat de dampkring zelf aan zulk eene gebrekkige gesteldheid ziek wezen kan, die zich verscheidene jaren door onderhoudt. Er volgen somwijlen eenige jaren op elkanderen, die volstrekt het karakter van vochtigheid, of van koude, of van onbestendigheid dragen, en dan kunnen er weder gezette jaren verschijnen, welke zich door warmte, of droogte, of bestendigheid onderscheiden. Bij deze staande gesteldheid kunnen wij onmogelijk de oorzaak zoeken in de zigtbare veranderingen en inwerkingen des dampkrings, want zij onderhoudt zich door alle jaargetijden en derzelver merkbare veranderingen door. Veel meer moeten wij hier zekere scheikundige gebreken in de menging des dampkrings veronderstellen, die misschien zelfs de scheikundige nasporing (*analijse*) ontvlieden, daar zij, in weêrwil van de veranderingen der jaargetijden, voort-

tot den leefregel behooren, wanneer die algemeen gebrekkig gesteld is, inzonderheid het voedsel, de zielsgesteldheid, de kleeding, de leefwijze en beroepsbezigheid. En ook deze oorzaak was

---

voortduren: ja het is zeer mogelijk, dat bij staande ziekten, de ziekten der bewerktuigde natuur en de ziekte des dampkrings, uitwerksels zijn van eene en dezelfde oorzaak of invloed. Eene menigte van ondervindingen bewijzen, dat het bewerktuigde ligchaam in het naauwst verband staat met de fijnere veranderingen des dampkrings. De naden van aanzienlijke wonden, exteroogen en fontanellen worden pijnlijk; die aan de jicht lijdt, gevoelt ziekelijke gewaarwordingen, wanneer het weêr veranderen zal: het ligchaam gevoelt dikwijls de fijnere veranderingen des dampkrings verscheidene dagen te voren, eer nog de merkbare veranderingen ontstaan; ja het gevoelt dezelve in beslotene, warme en drooge vertrekken, ja zelfs in het bed, met één woord, in eenen toestand, waar de merkbare eigenschappen van temperatuur, van vochtigheid, enz. geheel anders gesteld zijn, dan in de vrije lucht.

Bijzonder merkwaardig is voor mij altijd geweest, de overeenstemming der verandering van den barometer, met de verandering der organische natuur. Zoodra als die gewaarwordingen in het levend ligchaam ontstaan, vertoonen er zich ook veranderingen in den stand des barome-

me-

tans medewerkende. De oorlog bevat, als het ware, in zich alle schadelijke magten, welke in staat zijn, eene algemeene zenuwachtige of *asthenische* gesteldheid van het menschdom te veroorzaken. Hier

meters; voor dat nog eene merkbare verandering van het weder daar is. Ook behoort hier toe de gewigtige omstandigheid, dat een aanhoudende lage barometer-stand, altijd van eene meer zenuwachtige gesteldheid der bewerktuigde natuur, en een aanhoudende hooger stand van denzelven, integendeel, van eene meer ontstekingachtige gesteldheid vergezeld wordt.

Hierop nu is ook de gewigtige praktische gevolgtrekking gegrond, dat er even zoo wel heerschende geneeswijzen zijn moeten, en dat ten minsten de geneeswijze even zoo wel haar staand grond-karakter hebben moet, als de algemeene ziekte-gesteldheid; en dat wij bij gevolg genoodzaakt zijn, een' tijd lang, ja eene reeks van jaren door, meer ontstekingwerende (*antiphlogistisch*), dan een' tijd lang meer prikkelende en versterkende, en op een' anderen tijd meer *gastrisch* te werk te gaan. Hij, die uit dit wisselend karakter der geneeskunde, derzelver onvolmaaktheid zoude willen afleiden, zou zeer verre dwalen. Veel meer bewijst zulks, dat zij zich in alle opzigten naar de behoefte der natuur weet te schikken. Even zoo onbillijk is het, dat men dit bijzondere geneesheeren, zoo als bijv. den groo-

Hier vereenigen zich algemeene treurige ziels-gesteldheid, vrees, angst, schrik en kommer, algemeen gebrek of bedorven voedsel, opeenpakking van menschen in legers, woningen en ziekenhuizen, en de daaruit voortvloeijende bederving der lucht en ontwikkeling van besmettende stoffen. Het wierd daarom van ouds voor eene algemeen erkende waarheid gehouden, dat oorlog, hongersnood en pest onafscheidelijke gezellen waren, en ook ditmaal, helaas! wierd deze waarheid wederom bevestigd.

In onze streken, in bijna geheel Duitschland, ja in een groot gedeelte der naburige landen, was nu, sedert twee jaren, een zenuwachtig ziekte-karakter de staande of heerschende gesteldheid.

De voornaamste ziekten, welke sedert den

 herfst

grooten STOLL wedervaren is, ten laste legt. Hij, die eene reeks van jaren aanhoudend gepraktiseerd heeft, zal dit gewis hebben opgemerkt, dat hij op sommige tijden deze, op andere weêr die geneeswijze geschikter bevonden en algemeen aangewend zal hebben.

Dit mogen vooral die jonge geneesheeren hooren, welke tans zoo gaarne aanstonds op hunne eerste ondervinding een leerstelsel bouwen, en bijv. die geheele Geneeskunde, naar de tans staande zenuwachtige gesteldheid, beoordeelen.

herfst van 1796 voorkwamen, en meer of minder in deze algemeene gesteldheid deelden, waren: hevige en slepende zenuwkoortsen, gastrische, vooral slijm en wormkoortsen, verkoudheden en rheumatismen, roos, keel-ontstekingen, pleurissen, aamborstigheid, jicht, oogziekten, huiduitslag zoo wel hevige als langdurige, pokken, die alleen sporadisch heerschten. Algemeener waren de valsche pokken, kinkhoest, hijpochondrie, hijsterie, stuipachtige ziekten, (zelfs de St. Vitus dans, die anders in onze streken zeldzaam is) verlammingen. De persloop vertoonde zich niet dan zeer zelden in dezen herfst, offchoon zij in eenige aangrenzende oorden sterk heerschte.

De zenuwkoorts bleef nogtans de hoofdziekte, en daar dezelve zich door eenige bijzonderheden onderscheidde en nog bestendig voortduurt, verdient zij eene meer naauwkeurige overweging.

Ik veronderstel, het algemeen kenschetsend onderscheid der zenuwkoorts bekend te zijn en verwijze desaangaande naar HUXHAM, (*opera, editio Reichel*), welke dezelve het eerst beschreven heeft, en wiens schildering nog altijd een meesterstuk blijft. SELLE, *Pijretologia*. FRANK, *Epitome*. VOGEL, *Practisches Handbuch*.

Dezelve kwam zelden op eenmaal aan, maar

ver-

verscheidene dagen gingen er voorboden vooraf, welke bestonden in vermoeidheid, verdrietelijkheid, zwaarte in het hoofd, veelvuldige huivering, gebrek aan eetlust, aangezetten pols, onrustigen slaap, enz. Zeer dikwijls vertoonden zich in het eerst alle teekenen eener zinkings-koorts, welke in zenuwkoorts overging. Ook maakten somwijlen andere koorts-soorten, als gastrische, ja zelfs ontstekingachtige, het begin uit, die echter weldra in ware zenuwkoorts overgingen. De overgang of het ware zenuwachtige karakter verraadde zich door de nutteloosheid van die geneesmiddelen, welke in het begin tegen het, in den eersten opslag, ware of slechts schijnende karakter der ziekte wierden aangewend, door de schadelijke werkingen van alle ontlastende middelen, door de toenemende toevallen van het hoofd en van het zenuwgestel, door den gestadig sneller en kleiner wordenden pols en de toenemende zwakheid der spieren.

De kenmerkende toevallen der zenuwkoorts begonnen vervolgens meer en meer toetenemen, welke men alle tot de drie volgende hoofdzaken van onderkenning der zenuwkoorts brengen kon.

1. Aandoening van de algemeene gewaarwordingsplaats (*sensorium*) van het zenuwgestel en van alle de verrigtingen, welke daarvan onmiddelijk afhangen.

2. Tegen elkander inlopende of ſtrijdige toevallen.
3. Veranderlijkheid der hoofd-toevallen, als van den pols, der ademhaling, der pis en der huid-afſcheiding.

De voornaamſte waren: een zeer zachte, kleine, ſnelle, ongelijke, ſomwijlen echter bijna natuurlijke pols, veelvuldig huiveren, ſomwijlen alleen eene prikkelende of de huid zamen trekkende gewaarwording, hartnekkige huidkramp, ſomwijlen plaatſelijk zweet, ongelijke warmte der onderſcheidene deelen, vliegende hitte bij ſommigen aanhoudende, drooge, brandende hitte, bij anderen een onverdragelijk gevoel van hitte, bij eene uitwendig naauwelijks voelbare warmte, bij de ſterkſte hitte en droogte der tong geene dorst, peeshuppeling, opſpringing, ontroering, algemeene beving, trekkingen, krampachtig lagchen en weenen, hoofdpijn, bedwelming, ſuizen der ooren, ijlen, ſomtijds terſtond van het begin af, het welk meestijds zacht, maar ook ſomwijlen razend was, krampen in de borst, ſteken in de zijde. Zelden vertoonden er zich petechien of gierstuitſlag; ook eenige malen kwamen er blaren, met een waterachtig vocht gevuld, ten voorſchijn; inzonderheid die merkwaardige ſtrijdigheid tusſchen de geſteldheid van den pols en de overige toevallen,

wel-

welke hier namelijk in de omgekeerde reden ſtond met de ziekte toevallen, en daar door terſtond den aard de ziekte (zwakheid) duidelijk te kennen gaf. Hoe kleiner namelijk en zwakker de pols wierd, des te ſterker verminderden hitte, het ijlen, de plaatſelijke pijnen en alle aandoeningen; hoe meer zich de pols verhief, ſterker wierd, des te meer namen de hitte en de overige verſchijnſelen der ziekte af. Dit zelfde had plaats met de geneesmiddelen. Al het geen prikkelend en verſterkend werkte, verminderde de hitte, de ſnelheid van den pols en de andere toevallen der ziekte. Dit was, wel is waar, niet altijd zoo kennelijk in het begin der ziekte, wanneer er nog krachten overig waren, het ontdekte zich nogtans al meer en meer, naar mate zij door de ziekte meer uitgeput wierden, en bij een' hoogen trap der ziekte was de wijn werkelijk een verkoelend en bedarend middel.

Bij dit alles kon men dikwijls de twee hoofdvormen der zenuwkoorts, verhoogde en verminderde gevoeligheid, duidelijk onderſcheiden, en dit was van een' gewigtigen invloed op de behandeling. Evenwel had dit niet altijd plaats, en dikwijls beſtond de geheele gebrekkige werking des zenuwgeſtels in eene veranderde werkingswijze van hetzelve (*anomaliſche actie*). Ja

ſom-

fomwijlen wisfelden beide gefteldheden, de verhoogde en verminderde gevoeligheid, in hetzelfde ligchaam met eikanderen af, zonder dat men uitwendige oorzaken voor deze verandering ontdekken kon.

Het geen deze Epidemie bijzonder eigen was, waren katarrhale en rheumatifche toevallen, die deels de ziekte vooraf gingen, deels dezelve vergezelden; pijn door de leden, niezen, pijn in de keel, en vooral een zeer lastige hoest, die meerendeels droog en krampachtig was, en met de zenuwkoorts zich verhief en weder afliet, maar ook ligt pleuritifche pijnen en longontfteking veroorzaakte.

Gastrifche toevallen waren niet algemeen, ten minsten niet wezenlijk met dezelve verbonden, en waren, indien zij aanwezig waren, dikwijls alleen fijmtomatisch, als gevolgen van de door de zenuwkoorts ontftelde gastrifche en galaffcheidingen. Ja ik zag voorbeelden, waarin de fpijsvertering zoo weinig aangedaan was, dat de lijders, de geheele ziekte door, tamelijken eetlust behielden en het voedfel goed verteerden. Echter gebeurde het in enkele gevallen, dat zij eene wezenlijke komplicatie uitmaakten, of veelmeer, dat de oorfpronkelijke koorts gastrisch was, en eerst in het vervolg een zenuwachtig karakter had aangenomen, vermits alleen

ont-

ontlastingen der maag en ingewanden een einde aan de ziekte maakten. Algemeener evenwel was de komplicatie van wormen. Deze maakte de zenuwkoorts merkelijk heviger en de geneeswijze meer zamengefteld.

De aanhoudendheid der koorts was in 't algemeen langer, dan ik immer heb waargenomen, ja zij kon tot 6 ja 8 weken voortduren, zonder dat de hevige toevallen veel verminderden. En dikwijls ontftonden dan nog verfchillende kwade gevolgen, als ftofverplaatfingen, langdurige zwakheid en dergelijken. Inzonderheid was de groote fnelheid der pols merkwaardig, die dikwijls de lijders nog verfcheidene maanden na de ziekte eigen bleef, en het welk duidelijk ten bewijze verftrekte, dat de door de ziekte veroorzaakte ziekelijke prikkelbaarheid van het hart en flagadergeftel, niettegenftaande de algemeene beterfchap, als het ware, als plaatfelijke ziekte nog overgebleven was, iets, het welk men nog algemeener bij het zenuwgeftel aantreft.

De voorzegging was, zoo als in alle zenuwkoortfen, ten eene maal twijfelachtig. Er konden hik, opzetting des buiks, meteorismus, tusfchenpoozende, ongeregelde, naauwelijks voelbare pols, zwijming, pluizen, belette doorflikking, onwillekeurige ontlasting der pis, van den afgang en dergelijke anders doodelijke teekenen aanwezig zijn,

zijn, zonder dat zij den dood aanduidden; en somwijlen kon het uiterlijk aanzien zeer dragelijk schijnen, terwijl nogtans de dood eensklaps volgde.

De scheidingen waren op gelijke wijze zeer onbepaald; somwijlen was bij de beterschap, noch in opzigt tot den tijd, noch tot de ontlasting, iets waartenemen, het welk men scheidend noemen kon, waarbij echter ook de herstelling merendeels onvolkomen en moeijelijk was. Somwijlen, integendeel, wierden duidelijk scheidende dagen en ontlastingen waargenomen, scheidend zweet en pis; echter waren de onvolkomene krisen (verplaatsingen) veel algemeener, inzonderheid sprouw, gierstuitslag, bloedzweren, ettergezwellen, en ook eenige reizen blaasachtig uitslag. Twee malen zag ik een' scheidenden loop. Op den hoogsten trap der ziekte verscheen een stinkende loop, en met iedere ontlasting verhief zich de pols en gevoelde de lijder zich sterker en vlugger. Hierbij merkte ik het volgende op: hoe meer de koorts zuivere zenuwkoorts was, des te minder ontwaarde men kritische verschijnselen en afscheidingen; maar hoe meer er eene stoffelijke (het zij rheumatische of gastrische) komplicatie aanwezig was, des te zekerder kon men daarop staat maken, en des te meer waren zij tot de herstelling noodzakelijk. Eens ver-

toon-

toonde zich eene wezenlijk zigtbare Hijppocratifche krifis. Eene vrouw, welke reeds drie weken aan eene beftendig verergerende zenuwkoorts ziek was, verviel, ongeveer op den 21ften dag, (want bepaald kon men dit niet weten, dewijl het begin der koorts niet naauwkeurig kon bepaald worden) in zulk een' toeftand, dat men niet anders dan den nabij zijnden dood verwachten kon. Aanhoudende, zachte ijling, een uitermaten kleine, fnelle pols (140 tot 160 flagen in eene minuut), pluizen, onwillekeurige afgang, vermoeidheid, zoo dat zij zich niet bewegen kon, ftegen des avonds tot zulk eene hoogte, dat men in den nacht haar einde verwachtte. Dan in den zelfden nacht fcheidde hare ziekte. Met verwondering zagen wij den volgenden morgen de ergfte toevallen verdwenen; den pols en de krachten opgebeurd; de huid, die tot hiertoe altijd droog was geweest, gelijkmatig warm en vochtig; de pis, die altijd bleek en helder was geweest, troebel en van een roodachtig zetfel voorzien; en te gelijk vertoonden er zich op de huid waterblazen van verfchillende grootte, waar bij in het vervolg nog fprouw kwam. Van dezen nacht af aan begon hare beterfchap, die wel langzaam, maar echter binnen drie weken volkomen volgde. Wie is in ftaat, om ons zulk eene daadzaak, volgens de Browniaan-

ſche prikkel-theorie te verklaren, alwaar bij den doodelijken trap van indirecte zwakheid, zonder eenen nieuwen alvermogenden prikkel, (die hier in 't geheel niet beſtond) geene hulp of redding is? En wie erkent hier niet eene inwendige, zelf werkzame natuurkracht, die zich bij eenen hopeloozen toeſtand, onder zekere omſtandigheden, vermannen, en de geheele ziekte eene andere gedaante, zoo wel als de ten gronde gaande bewerktuiging een nieuw leven geven kan?

Bij de genezing had men op drie zaken te letten.

1. Op de behandeling der zenuwkoorts voor en op zich zelve.
2. Op de behandeling der toevallen.
3. Op de behandeling der komplicatien.

1. *Behandeling der Zenuwkoorts.*

Het eerst moest de grondoorzaak, of naaste oorzaak der ziekte behandeld en weggenomen worden. Deze nu beſtond in zwakheid en ongeregelde werkingswijze van het geheele zenuwgeſtel. Deze vorderde het gebruik van *prikkelende*, *verſterkende*, behoorlijk *voedende*, maar ook *krampſtillende* en *bedarende* middelen.

Hierbij echter gingen wij niet empirisch te werk,

werk, maar hielden het oog, bij derzelver aanwending, op de volgende omstandigheden.

Eenige der leven opwekkende middelen konden en moesten bij iederen lijder, zonder uitzondering, aangewend worden. Hiertoe behoorden het bestendig genot eener zuivere, dikwijls vernieuwde, drooge lucht. Het ontbrak ons aan de gelegenheid, anders ben ik overtuigd, dat ook de kunstige bijmenging van zuurstof, of gedephlogistizeerde lucht, hier uitermate nuttig zoude geweest zijn. Voorts matige warmte en het dikwijls wasschen des geheelen ligchaams, vooral der ledematen, met warm water, waar bij zeep, wijn, brandewijn, ook wel een weinig gekamferde brandewijn, gemengd waren. Dit diende niet alleen tot ontspanning der huidkramp, maar ook tot algemeene opbeuring der krachten, in welk laatste opzigt nogtans de hoeveelheid der bijgevoegde prikkelende middelen, naar den verschillenden graad der zwakheid moest worden bepaald.

Met opzigt tot de overige middelen, had men zorgvuldig het oog te houden op de twee verschillende gesteldheden der zwakheid, of dezelve namelijk met verhoogde, of verminderde prikkelbaarheid gepaard ging. Dit evenwel kon men geenszins uit de voorafgegane oorzaken opmaken, maar alleen uit de aanwezig zijnde

toevallen, en uit voorzigtig genomene proeven. Bemerkte men bijv. dat alle de gewone prikkels, welke of op het levensbeginsel, of op de zintuigen, of op de ziel haren invloed hebben, eene zeer snelle en sterke uitwerking hadden; dat de pols snel en zeer veranderlijk was; dat wijn en andere prikkelende middelen de toevallen verergerden, den pols en de ademhaling sneller maakten, en het ijlen vermeerderden, zoo was hier de zwakheid met verhoogde prikkelbaarheid verbonden. Ontbrak dit alles, lag de lijder onverschillig, gevoelloos, of geheel slaperig voor zich henen; maakte niets, zelfs niet de voor hem belangrijkste denkbeelden, of voorwerpen, eenigen indruk op denzelven; bragt de wijn geene de minste verandering in den pols te weeg, dan was het zwakheid met verminderde prikkelbaarheid.

In het eerste geval moesten de zachtste prikkelende middelen, in het laatste in tegendeel, de krachtigsten en vlugtigsten aangewend worden, en men kon hier bij de giften volstrekt niet algemeen bepalen. Men moest in het laatste geval zoo lang — zoo wel wat betreft de hoeveelheid der prikkelende middelen, als in de uitkiezing van steeds sterker prikkelende — op klimmen, tot dat men bemerkte, dat de pols eene gunstige verandering onderging, (dat de te langzame

zame levendiger, de te ſnelle en ongeregelde meer bedaard en ſterker, de kleine voller en krachtiger wierd) dat het ijlen, de geneigdheid tot ſlapen, de krampachtige toevallen verminderden, waartoe ſomwijlen eene buitengewone hoeveelheid van prikkelende middelen vereiſcht wierd, zoo dat in een geval niet eerder beterſchap volgde, dan na dat, binnen 24 uren, twee ponden goeden Rhijn wijn, twee oncen koortsbast, een ſcrupel kamfer, even zoo veel moschus, dertig droppels laudanum, en nog daarenboven prikkelende mosterd pappen aangewend wierden. Het geval is te belangrijk, om hetzelve hier niet omſtandig te beſchrijven.

„ Ik wierd bij eenen lijder geroepen, die van natuur een zwak mensch was, en die reeds ſedert verſcheidene dagen aan eene zware zenuwkoorts ziek was, zonder iets te gebruiken. Ik vond hem in eene kleine, met damp vervulde, en daarenboven verbazend verhitte kamer, in een met gordijnen behangen bed, het welk hem beſtendig in den ſtinkenden damp zijner eigene uitwaſeming hield. Hij lag ten uiterſten afgemat daar neder; zijn matte blik was beſtendig op het zelfde voorwerp gerigt; hij was zich ſlechts zeer weinig bewust en ijlde in zich zelven. De pols was uitermate klein, ſloeg 150 malen in ééne minuut, ja ſomwijlen nog ſneller, zoo dat men

denzelven naauwelijks tellen kon; alle zijne leden beefden, de pezen trokken, de adem was angſtig, dikwijls trillende, dan zuchtende; hij was met een olieachtig, kwalijk riekend zweet overdekt, en de tong, die hij niet dan met moeite uitſteken kon, was zwartachtig bruin en geborsten. Alles duidde den hoogſten graad eener boosaardige zenuwkoorts aan, en men kon met zekerheid vooruitzien, dat hij in dezen toeſtand ten hoogſten nog tweemaal vierentwintig uren leven kon. Alles kwam in dit geval daarop aan, om de zoo zeer gezonkene krachten ſchielijk op te beuren, maar daarenboven de uitwendige hitte en de hem omringende, bedorvene lucht te verwijderen, welke ongetwijfeld aan deze verergering een groot aandeel hadden. Ik liet terſtond de vederbedden en bedgordijnen wegnemen, en alle de vensters openen, zoo dat de lucht beſtendig koel en zuiver bleef. Daarenboven ſchreef ik de volgende verbinding van de krachtigſte en vlugtigſte prikkelende middelen voor.

℞. *Pulv. rad. Serp. Virg.* ℥ß.
—— *cort. chin.* ℥i.
Inf. vin. rhenan. optim. ℔. iß.
adde Camphorae ℈i. *in Liq. anod. m. H. q. s.*
Solut. Mosch. orient. gr. xv.
Laud. Liq. Sijd. gtt. xxx.
Sijr. cort. aur. ℥ii.
m. d. S.

S. Alle twee uren een half tot een geheel kopje. Ik liet alle vier uren eene klisteer van Kina met *valeriana* zetten, en even zoo dikwijls de ledematen met gekamferde brandewijn en wijn wasſchen, en mosterd pappen aan de kuiten leggen. Om de colliquatie en het zweet te matigen en de vezel meer zamenhang te geven, wierd het zuur elixer van HALLER dagelijks tot eene drachma onder het drinken toegediend. —— Bewondering waardig was de uitwerking van deze vereenigde middelen. Reeds den volgenden dag vond ik den zoo ſnellen en uitermaten kleinen pols op 90 ſlagen in eene minuut terug gebragt en aanmerkelijk opgebeurd; het hoofd vrijer, zoo dat mij de lijder kende, en niet meer ijlde; het ſidderen en trekken der pezen opgehouden; de huid natuurlijk warm, met eene kritiſche uitwaſeming overdekt; de tong vochtiger en zuiverder. De middelen wierden alle voortgezet, doch hoe meer de lijder in krachten toenam, des te meer wierden de giſten der ſterk prikkelende geneesmiddelen verminderd en daarentegen de vaste prikkelende middelen (*ſtimulantia tonica*) vermeerderd; en op deze wijze was de lijder, na een tijdverloop van 8 dagen, volkomen buiten gevaar, terwijl hij 8 dagen te voren nog een kind des doods geweest was."

In het tweede geval (*), (zwakheid met verminderde prikkelbaarheid) moest integendeel den zachtsten graad van prikkel aangewend worden; en hier was dikwijls de juiste bepaling der gift, en nog meer de uitkiezing der middelen, nog bezwaarlijker, dewijl hier dikwijls nog eene bijzondere *idiosijncrasie* mede vergezeld ging, welke niet alleen den sterkeren trap van prikkeling, maar ook de soortelijke eigenschappen van eçn aantal middelen niet verdroeg. Hier zoude eene gift, als de evengenoemde, den zieken, door de hevige wederwerking, die zij zoude verwekt hebben, gedood hebben; men moest dus zoo lang de hoeveelheid der middelen verminderen, en ook gedurig anderen van zachteren aard aanwenden, als men van de gegevene middelen nog eene te sterke ongeregeldheid der pols, vermeerderd ijlen, vermeerderde zenuwgevoeligheid, toeneming der trekkingen, der hitte, der colliquative ontlastingen bespeurde.

Het

(*) Het is duister, of de Heer HUFELAND hier niet heeft willen zeggen, de sterkste graad van prikkeling, het welk met zijne voorgaande stelling meer zoude overeenkomen, nu is hier eenige strijdigheid, die men moeijelijk uit het volgende kan vereffenen.

DE VERTALER.

Het kenmerk dat men het juiste punt en het regte middel getroffen had, bestond daarin, dat men de zoo evengenoemde toevallen niet bemerkte; dat de pols nader aan hare gezonde gesteldheid kwam en zich verhief zonder te snel of te hard te worden; dat de colliquative ontlastingen ophielden, de groote gevoeligheid en bewegelijkheid der zenuwen, inzonderheid der ziel (het ijlen), verminderden; — met één woord, dat er zich meer rust, maar met gesterkte kracht vertoonde. Tusschen deze twee uitersten nu, den hoogsten trap der verhoogde prikkelbaarheid en onvatbaarheid voor prikkeling (*stupor*), waren verschillende tusschengraden, die even zoo vele wijzingen en tusschengraden der prikkelende geneeswijze noodzakelijk maakten, welke men evenwel naar dezelfde grondregels en verschijnselen bepalen kon. Had men op deze wijze de geneeswijze begonnen, dat is, den eersten aanstoot tot eene meer krachtdadige en regelmatiger werkzaamheid van het zenuwgestel gegeven, zoo moest men op denzelfden voet voortvaren, alleen met dat onderscheid, dat men bij dezulken, bij wien men met de zwakkere prikkels had moeten beginnen dezelven in dezelfde evenredigheid vermeerderde, tot dat zij niet meer wilden werken, en de versterkte kracht, de te groote vatbaarheid voor

prikkeling verloor; daar men in tegendeel, alwaar men van wegens ongevoeligheid, met de sterkste prikkels had moeten beginnen, dezelven in dezelfde evenredigheid verminderde, als de met de toenemende kracht vermeerderde vatbaarheid voor prikkeling derzelver werking te hevig maakte, en even daarom door zwakkere prikkels dezelfde werking onderhouden worden kon. Waren nu de krachten door deze geneeswijze reeds meer opgewekt en de prikkelbaarheid nader aan den trap van hare natuurlijke werking gekomen, om de vaste, meer zamentrekkende versterkings-middelen te kunnen verdragen, dan moesten deze er bijgevoegd worden, om de genezing te bevestigen en te voltooijen.

De middelen ter vervulling dezer oogmerken bestonden voereerst en hoofdzakelijk in de *vlugtige prikkelende middelen*, bekend onder de namen van *excitantia*, *stimulantia*, *analeptica*, waarbij echter derzelver soortelijke of qualitative verscheidenheid, zeer wel in het oog gehouden moest worden. Men kon de verschillende prikkelende werking op tweevoudige wijze verkrijgen, of door het onderscheid der giften, of door het onderscheid der intensieve prikkelende kracht van het middel zelf. Zoo kon bijv. hetzelfde middel in zes dubbele gift eene zes dubbele prikkeling verwekken, en als dan een middel, dat in-

intenſief zes maal ſterker was, gelijk zijn, zoo als in tegendeel dit zes maal ſterker middel, wanneer het maar tot een zesde gedeelte van eene bepaalde gift of eenheid gegeven wierd, aan het vorig intenſief zwakker middel in werking gelijk was. Dit echter gold niet ten aanzien van alle middelen; want er zijn middelen, welke eene zoo bijzondere intenſieve prikkelende kracht bezitten, dat zelfs de kleinste gift altijd nog een' ſterkeren indruk maakt, dan een intenſief zwakker middel in de ſterkste gift; zoo bijv. kon de kleinste gift heulſap of brandewijn niet volkomen gelijk geſteld worden met den *ſpiritus Mindereri* en dergelijke zachte prikkelende middelen. Een hoofdonderſcheid dezer intenſieve kracht is ook vooral daarin gelegen, dat ſommige den omloop der vochten meer, ſommige minder of in het geheel niet aanzetten, en bijgevolg, onafhankelijk van de zenuw prikkelende kracht, meer of minder verhitten. Ook kon zelfs de individuele verſcheidenheid en gevoeligheid des voorwerps aan ſommige middelen meer, aan anderen minder prikkelende kracht geven. Er wierd dus tot eene methodiſche behandeling volſtrekt vereischt, de middelen naar deze verſchillende graden te rangſchikken, en ik wil hier volgens deze opklimmende orde de voornaamsten noemen, welke

 wij

wij gebruikten, terwijl ik met de zwakſten zal beginnen.

Spirit. Mindereri, *Rad. Valerianae*, *Rad. Senegae*, (*) *Vin. Antim. Huxh.*, *Flor. Zinci*, *Spir. Nitri dulcis*, *Flor. Cham. vulg. et roman.*, *Herb. menth. crisp. et piper.*, *Rad. Angelic.*, *Rad. Caryoph.*, *Flor. et Rad. Arnicae*, *Rad. Calami Arom.*, *Rad. Serpent. Virg.*, *Aſa fœtida*, *Castoreum*, *Siliqua Vanillae*, *Vinum*, *Liquor anod. Hoffm.*, *Liquor C. C.*, door verzadiging, niet door overhaling bereid, *Sal Succi-*

(*) Eenigen, inzonderheid de Weener ſchrijvers, gebruiken altijd den naam *Polijgala*. Dit geeft echter verwarring, dewijl deze alleen de geſlachtsnaam is, en wij nog eene andere ſoort, de *Polijgala amara* gebruiken, die in werking wezenlijk van de *Polijgala Senega* verſchilt, daar deze eene meer oplosſende, minder prikkelende en geheel geene toniſch verſterkende kracht bezit, weshalve men haar zelfs in het tweede tijdperk van ontſtekingachtige koortſen, vooral bij borstontſtekingen, met zoo veel voordeel gebruikt, alwaar de *Polijgala amara* nadeelig is. Ik noem daarom de eene altijd *Senega* en de andere *Polijgala amara*. Voor het overige moet ik nog herinneren, dat de *Senega* daar bij uitnemendheid te pas kwam, waar de borst aangedaan was, en de huid en pis-afſcheidingen verſlopt waren.

chni, Ol. Cajeputi, Camphora, Moschus, Alcali Volatile, Opium, Naphtha Vitrioli, Alcohol Vini, Phosphorus.

Ten voorbeelde wil ik flechts twee voorfchriften, een van de zwakfte en een van de fterkfte foort mededeelen. In geval dus, alwaar, uit hoofde van te groote gevoeligheid, alleen de zachtfte trap van prikkeling kon worden aangewend, bedienden wij ons gewoonlijk van het volgend middel.

℞. *Pulv. rad. Valer. Sijlvestr.* ʒii.
—— —— *Senegae* ʒi.
Ebulliant cum aq. Fontan. ℥vi.
Col. adde Spir. minder. ℥ß.
Vini antim. Huxh. gtt. LX.
Sijr. cort. aur. ℥i.
m. d.

S. Om de twee uren twee lepels vol te nemen.

Dit middel was dikwijls alleen voldoende, om de volkomene genezing te bewerken. Waren echter, van wegens de uiterste ongevoeligheid, de fterkfte prikkels noodzakelijk, dan wierd bijv. de volgende form aangewend.

℞. *Pulv. cort. chinae optim.* ℥i.
—— *rad. Serpentariae* ℥ß.
—— *rad. Arnicae* ʒiii.
Inf. vino rhenan. feu gallic. generof. ℔ii.

Ad.

Adde Camphorae ℈i. *in Liq. anod. solutae.*
Moschi orientali ℈i.
Laud. Liq. Sijd. gtt. xxx.
m. d.

S. Alle twee uren of om het uur een kopje vol, niet doorgezijgd, te nemen.

Ook wierden er nog wel, indien dit niet sterk genoeg was, 60 of 80 druppels van de *Tinct. Chinae* WHIJTT. of *Naphtha*, bij iedere dosis bijgevoegd. De vanille wierd in twee gevallen, met ongemeen veel voordeel, alle twee uren, van vier tot acht greinen, aangewend, daar reeds andere sterkere prikkels niets meer uitwerkten. De wijn bleef nogtans altijd een der hoofdmiddelen, het welk dikwijls door geen ander kon vervangen worden.

Het uitwendig gebruik dezer middelen was van zeer groote waarde, deels in zulke gevallen, alwaar men niet sterk durfde prikkelen, of waar de maag en de borst al te gevoelig waren, zoo als dit bij kinderen niet zelden plaats vond; deels in zulke, alwaar men het inwendig gebruik nog versterken en de opwekkende kracht tot op het hoogste drijven moest. In het eerste geval deden herhaald wasschen met een warm mengsel van water, wijn, zeep en geurige kruiden, of voetbaden, of ook een geheel laauw bad van laauw water met melk, of met een weinig

nig wijn of geurige kruiden gemengd, eene uitnemende uitwerking, en ik weet verscheidene middelen, welke bijna alleen door zulke zacht versterkende baden zijn hersteld geworden, die tevens het voordeel hadden van de huid te openen en optewekken, — eene omstandigheid, die voor de herstelling van het grootste aanbelang was. Bij zeer gevoelige en uitgeputte voorwerpen kan ik de werking der laauwe melkbaden, van $\frac{2}{3}$ water en $\frac{1}{3}$ melk, niet genoeg roemen.

Wierden, in tegendeel, sterker prikkelende middelen gevorderd, zoo wierd met het inwendig gebruik ook de uitwendige aanwending der krachtigste prikkelende middelen verbonden, waartoe ik brenge, het herhaalde wasschen met wijn en gekamferde brandewijn met een afkooksel van mosterd, ook wel met bijvoeging van tinctuur van spaansche vliegen, de gedurige omwikkeling der ledematen met hierin natgemaakte doeken, omslagen om den buik van *Herb. menth. piper.*, *Rad. Calam. Arom.*, *Flor. Chamom. roman.*, *Lavendul.* met wijn gekookt, baden met *spiritus vini Camphoratus* en dergelijken aangezet.

Hiertoe behoort ook de aanwending der rood makende middelen, mosterd pappen en spaansche vliegen. Deze waren van onberekenbare waarde, en overtroffen niet alleen dikwijls alle andere prikkelende middelen in het opwekken

der

der krachten, wanneer deze door niets anders konden worden opgebeurd, maar hadden tevens nog het groote voordeel, om plaatſelijke toevallen op het ſchielijkst door tegenprikkeling afteleiden en te verdrijven (waarover ik beneden meer zal zeggen). Was het oogmerk, dezelve als prikkelende middelen te gebruiken, dan wierden zij op de gevoeligſte plaatſen, bijv. aan de kuiten, aan de eene zijde der dije, aan de voetzolen, op de maag en ruggegraad gelegd en afgenomen, voor dat zij blaren getrokken hadden, en dikwijls herhaald, zoo dat bij verſcheidene lijders en in een zeer gevaarlijk tijdſtip der ziekte, bij aanhoudendheid, 6 tot 8 dagen lang, dagelijks nieuwe aangelegd wierden. Was, in tegendeel, het oogmerk van derzelver aanwending, om een plaatſelijk ongemak weg te nemen, zoo moeſten dezelve zoo na aan het zieke deel worden aangelegd, als mogelijk was.

Ook was de aanwending dezer middelen in klisteren van groote nuttigheid, deels in gevallen, waar eigenzin des lijders, of eene bijzondere gevoeligheid der maag, of *Idioſijncraſie* het inwendig gebruik niet veroorloofden, deels om de algemeene ſomme der prikkelende werkingen nog te vermeerderen. Het komt in de daad dikwijls bij uitſtek veel aan op de plaats, waarop men de prikkeling aanbrengt, en men verge-

gete toch niet, dat het gewoon inwendig gebruik der middelen toch in de daad ook niet anders is, dan de plaatſelijke aanwending van het middel op een punt van het ligchaam, de maag, welke daardoor voorzeker een groot voorregt verkrijgt, dat zij zeer vatbaar is voor prikkeling en het middenpunt der gewigtigſte medegevoeligheid der zenuwen uitmaakt. Maar bij zenuwziekten en zenuwkoortſen, waar zoo ligt plaatſelijke zwakheden en verlammingen ontſtaan, kan het gebeuren, dat juist de maag plaatſelijk, in een minder gevoeligen toeſtand, in eene ſoort van *torpor* veranderd wordt, en het gevolg daarvan is, dat de op haar aangewende, dat is, inwendig genomene middelen, weinig of niet uitwerken. Hier behoeven wij ſlechts eene andere plaats ter prikkeling te verkiezen, die nog meer vatbaarheid voor prikkeling bezit, en de middelen werken terſtond voortreffelijk. Voorzeker is naast de maag het onderſte gedeelte van de darmbuis tot dit oogmerk de voornaamſte plaats, en daar door de aanwending der middelen in kliſteren dikwijls oneindig werkzamer, dan door dezelve in te nemen, gelijk mij de ondervinding daarvan in veelvuldige gevallen overtuigd heeft. Alleen moeten dan de middelen zoo gekozen en gemengd worden, dat zij niet, uit hoofde van te ſterke plaatſelijke prikkeling, te ſchielijk weder

der afgaan, het welk men daardoor verkrijgen zal, wanneer men zulke middelen verkiest, welke niet te hevig prikkelen; eene kleine hoeveelheid op een maal (4 of 6 oncen), maar dikwijls (alle 4 uren) aanwendt, en slijmachtige of ook verdoovende middelen daar bij voegt. Zeer geschikt waren hiertoe: de *Rad. Valerian.*, *Arnicae*, *Angelic.* (2 drachmen tot eene klisteer), *Cort. Chinae* (3 of 4 drachmen), *Herb. Rutæ*, *Menthae crisp.*, *Flor. Chamom.*, eenige lepels wijn, *Moschus*, *Camphora* (4 greinen), *Semin. Sinap.* (1 drachma), daarbij gevoegd *Sem. Lini* of *Rad. Altheæ*, eijerdoren, en bij grootere prikkelbaarheid, *Extr. Hijosc.* of *Nuc. Vomic.* (2 tot 4 greinen), *Laud. Liq.* (4 tot 6 greinen).

Eene tweede klasse van middelen, welke tot deze aanwijzing behoorden, waren de tonische versterkende middelen.

Hiertoe brenge ik alle zulken, welke niet slechts eene voorbijgaande prikkeling, (zoo als bij de bovengemelde vlugtige prikkelende,) maar eene duurzame verhooging der kracht, niet enkel vermeerdering der kracht-uitting, maar van het kracht-vermogen bewerkten, welke bij gevolg, na het ophouden der werking, geen ophouden der versterkte kracht-uitting, of, het geen bij de vlugtige prikkelende middelen het

ge-

gewone geval is, zelfs vermeerderde zwakheid, (*debilitas indirecta*) ten gevolge hebben, maar waarbij de vermeerderde kracht, ook na het gebruik van het middel, blijft voortduren, omdat door hetzelve niet enkel de werking, maar ook het werkings-vermogen vermeerderd is.

De ondervinding leert ons, dat deze werking bij de vaste, of tonifche verfterkende middelen en bij de voedfelen gevonden wordt, en het onderfcheid tusfchen deze en de vlugtige prikkelende middelen moet daarin gefteld worden, dat zij niet, zoo als deze laatften, enkel de opwekking (*erregung*, uitting der kracht) vermeerderen, maar aan de bewerktuigde ftof iets wezenlijks mededeelen, (*) het moge nu beftaan in eene verbeterde fcheikundige vermenging, of werktuiglijke gefteldheid van dezelve, waardoor hare levens-vatbaarheid en werkings-vermogen verhoogd en tevens geregeld wordt, want het is merkwaardig, dat deze middelen ook tevens de

 ei-

(*) Bij de voedfelen is dit wel aan geene twijfeling onderhevig; maar uit de overeenkomst der verfterkende werking laat het zich vermoeden, dat ook bij de tonifche verfterkende middelen, hier of daar iets, maar eene fijnere ftof, in ons overgaat en aan onze zelfftandigheid wordt medegedeeld.

eigenſchap bezitten, om de anomaliſche of ongeregelde wederwerking en ziekelijke prikkelbaarheid, welke een gevolg der zwakheid zijn, te verminderen en tot hare natuurlijke geſteldheid terug te brengen.

De voornaamſte middelen, welke tot deze klasſe behooren, zijn, behalve de voedſelen, zulken, welke eene zamentrekkende of bittere ſtof, of beide te gelijk bevatten. Van de bittere: de *Quasſia*, *Rad. Gentian. Rubr.*, *Herb. Trifol. fibr.*, *Marrub.*, *Cent. minor.*, *Abſinth.*, *Mijrrha*, *Rad. Columbo.* Van de zamentrekkende: de minerale zuren, bijzonder het zwavelzuur, de Aluin, *Vitriol. Martis*, *Vitriol. album*, *Terra japonica*, *Gumm. Kino*, *Rad. Bistort.*, *Tormentilla*, *IJzer*, de koude. Van de gemengde, (de zamentrekkend-bittere): *Cortex peruvianus*, en die inlandſche middelen, welke deszelfs plaats kunnen vervangen, *Cort. Hippocast.*, *Fraxini*, *Salicis*, *Angusturae*, *Rad. Carijoph.*, *Fol. et Cort. Querc.*, *Cortex Cascarill.*, *Herb. Scordii*, *Salviae*, *Rutae.*

Wat nu betrof de aanwending dezer middelen, zoo moest daarbij het volgende in aanmerking genomen worden.

1. In het algemeen kwamen zij minder te pas in het begin, dan in het vervolg, of op het einde der koorts, alwaar zij altijd vereischt wierden,

den, om de door de vlugtige prikkelende middelen verbeterde ftemming der krachten ftandvastig te maken (*fixeren*) en de verfterking meer duurzaamheid en kracht te geven. Was in het begin de prikkelbaarheid al te zeer verhoogd, zoo veroorzaakten zij ligt te hevige en zamentrekkende prikkeling, toefnoering der vaten en krampen; was in tegendeel de zwakheid met meer ongevoeligheid verbonden, zoo ontbrak het aan vlugtige prikkeling, die hier noodzakelijk was, om de eerfte gewaarwording in de half verlamde vezel op te wekken. In beide gevallen dus was het noodzakelijk, om eerst door de vlugtige prikkelende middelen, ook in het eerfte geval doòr krampftillende, die ftemming van vatbaarheid voor prikkeling te weeg te brengen, welke er vereischt wierd, om deze middelen te kunnen verdragen. In zulke gevallen in tegendeel, alwaar alleen zwakheid, zonder duidelijke teekenen der beide hoofd-gebreken der prikkelbaarheid, aanwezig was, kon men ook terftond met het gebruik dezer tonifche middelen een begin maken.

2. Men kon evenwel ook in die gevallen, deze geneesmiddelen op de volgende wijze dikwijls verbeteren en dezelve gefchikter maken, om te worden aangewend. Ging er met de zwakheid ongevoeligheid gepaard, zoo verkoos

men zulke tonische middelen, welke tevens een vlugtig of etherisch beginsel bevatteden, bijv. kina, *cort. aur.*, *scordium*, *cascarill.*, *Arnica*, *Angustura*, *carijophijllata*, en men wendde dezelven in zoodanige form aan, waarin voornamelijk de vlugtige en minder de vaste (bittere of zamentrekkende stoffen) bevat waren: bijv. de koude aftreksels als de vlugtigsten, of ook de warme, welke reeds meer van de vaste deelen in zich bevatteden Op deze wijze was de kina dikwijls werkzaam in een koud aftreksel, terwijl zij het in een afkooksel niet was. Ook was het gebruik dezer middelen in zelfstandigheid, wanneer anders de maag sterk genoeg was om dezelve te verteren, daartoe zeer geschikt. Of ook vereenigde men met de tonische middelen vlugtige prikkelende middelen, waardoor dezelve terstond werkzaam en, als het ware, levendiger wierden; bijv. wijn, *Liq. anod.*, kamfer, *serpentaria*, Brandewijn enz. Om deze redenen waren dikwijls in zulke gevallen de geestige aftreksels ongelijk veel krachtiger, dan deze middelen afzonderlijk; bijv. de *Tinc. Chinæ* WHIJTT.

Was daarentegen met de zwakheid de uiterste gevoeligheid verbonden, zoo kon men de werking der tonische middelen daar door verbeteren, dat men of de vlugtigste en fijnste bereidingen van dezelven verkoos, bijv. de koude aftreksels,

of

of dezelven met bedarende en verdoovende middelen vereenigde.

3 Waren er onverteerbare stoffen, of onzuiverheden in de maag en eerste wegen aanwezig, dan bekwamen deze middelen nimmer goed, maar vooraf moesten door braak- of andere ontlastende middelen die stoffen uit den weg worden geruimd (*). Het blijft dus altijd waar, dat bij eene ware gastrische gesteldheid, deze middelen niet passen. Men wendt nogtans voor, dat men te *Weenen*, bij eene zeer vuil beslagene tong, de kina met goed gevolg toedient. Dit stem ik zeer gaarne toe en heb lang voorhenen het zelf-

(*) Men begrijpe mij wel. Niet ieder beslagene tong verbood de kina; maar veel meer was deze bij de zenuwkoorts dikwijls eene aanwijzing tot dezelve. Ook niet ieder onzuivere stof in de eerste wegen, (want vele konden zelfs door versterkende middelen weggenomen worden) maar alleen zulke stoffen, welke door de krachten der maag niet verteerd konden worden, (zij mogten voor 't overige door overlading van buiten, of door eene inwendige oorzaak ontstaan zijn), en wier langzame verarbeiding het ligchaam veel meer zoude hebben verzwakt en aangedaan, dan derzelver schielijke ontlasting. Breedvoeriger heb ik mij hier omtrent bij de derde aanwijzing, onder de gastrische komplicatie verklaard.

zelfde gedaan, eer men nog te *Weenen* daar aan dacht. Maar zij, die daaruit beſluiten, dat het geheele denkbeeld van gastriſche ongeſteldheid daarom eene herſenſchim zij, leggen daar door aan den dag, dat zij nog weinig ondervinding, of geene ſcherpe waarnemings geest aan het ziekbed bezitten. Immers, beſlagene tong en gastriſche ongeſteldheid, zijn twee verſchillende zaken. De onzuiverheid der tong is niets anders, dan eene ziekelijke afſcheiding der tong, (ſomwijlen ook wel, offchoon zelden, een beſlag van dampen, die uit de maag of longen opſtijgen), en kan derhalve door de verſchillendſte oorzaken, die de algemeene afſcheidingen veranderen, bijv. door de koorts op zich zelve, reeds veroorzaakt worden, zonder dat de maag daaraan het geringſte deel heeft. Ja de hoogste trap van koortsachtige zwakheid, de rotachtige geſteldheid, zoo wel als de tegen overgeſtelde, de ontſtekingachtige geſteldheid, kan de tong onzuiver maken. In het eerſte geval is het bruinachtige, dikwijls zwartachtige beſlag enkel een gevolg van het rottig bederf der vochten, en wijst op het dringendst een ruim gebruik der kina aan. Hier zouden ontlastingen der darmen den zieken dooden, en de kina zuivert in de daad dikwijls verwonderlijk ſchielijk de tong. Bij eene ontſtekingachtige ge-

gesteldheid is de tong zeer dikwijls met eene taaije, witte, ook wel geelachtige korst overdekt, zijnde enkel een voortbrengsel van de hier door zweetende *Lijmpha Coagulabilis*, en dit beslag der tong heb ik meermalen door salpeter en andere ontsteking werende middelen weggenomen; ja ik herinner mij een geval, waar in vier uren na eene ruime aderlating, de te voren dik beslagene tong volkomen zuiver wierd. Dit, dunkt mij, zal voldoende zijn, om aan te toonen, dat ik niet tot die geneesheeren behoore, die bij iedere beslagene tong gastrische onzuiverheden veronderstellen, maar even zoo zeer moet ik bekennen, dat ik door veelvuldige ondervinding overtuigd ben geworden, dat daar, waar wezenlijke onverteerbare stoffen in de maag aanwezig waren, de kina en dergelijke tonische versterkende middelen niet goed bekwamen, maar drukking op de maag, benaauwdheid, maagkramp, verstopping of loop, hoofdpijn, duizeling, vermeerdering van koorts en hitte veroorzaakten.

4. Was er eene katarrhale of rheumatische komplicatie aanwezig, dan kwamen deze tonische versterkende middelen ook minder te pas, dewijl hier scheidende ontlastingen van scherpe stoffen noodzakelijk waren, welke door deze middelen verhinderd wierden.

5. Ook kon eenig plaatſelijk toeval derzelver gebruik verhinderen, inzonderheid eene ontſtekingachtige prikkeling der werktuigen, der ademhaling en der herſenen, waarvan peripneumoniſche toevallen, ijlen of ſlaapzucht de gevolgen waren. Ik zeg uitdrukkelijk, ontſtekingachtige prikkelingen dezer werktuigen; want dikwijls waren die zelfde plaatſelijke toevallen enkel gevolgen der zenuwachtige geſteldheid en der zwakheid, en dan weken zij voortreffelijk voor het gebruik der kina. Somtijds echter had het tegendeel plaats; de kina verergerde de geſteldheid, en naderhand bleek het, dat een paar bloedzuigers, of eenig ander plaatſelijk ontſteking werend middel, bijv. koude omſlagen, alles verhielpen. Hier hoor ik, dunkt mij, op nieuw velen uitroepen: hoe is het mogelijk, dat bij eene algemeene zenuwachtige geſteldheid, eene plaatſelijke ontſtekingachtige zijn kan? Dan dat het mogelijk is, heb ik reeds in mijn Journal (4de band 2de ſtuk) bewezen, en dat het ſomwijlen wezenlijk plaats vindt, heeft ons de ondervinding in deze Epidemie op nieuw geleerd. Ook hiervan meer bij de komplicatien.

6. Hoe grooter de zwakheid was; hoe meer en hoe langer er verzwakkende oorzaken vooraf waren gegaan, des te meer was het gebruik dezer middelen in de ruimste giften, en tevens

met

met vlugtige prikkelende middelen verbonden, aangewezen.

7. Insgelijks wanneer er eene groote verflapping of neiging der ftof tot ontbinding, (het geen men gewoonlijk colliquative gefteldheid, rotting, noemt) mede vergezeld ging, dan waren de vaste verfterkende middelen de hoofdmiddelen. Hier waren de vlugtige prikkelende middelen dikwijls nadeelig, dewijl zij het colliquative zweeten en de bloedsontlastingen vermeerderden, en daardoor meer verzwakten, dan zij door hunne prikkeling verfterkten. Daarentegen werkten als dan het zwavelzuur, de aluin, *terra japonica*, koortsbast en dergelijken voortreffelijk.

8. Altijd was derzelver gebruik tot het volëindigen der genezing en ook nog naderhand aanteprijzen, deels om de verfterking ftandvastig te maken, deels om infortingen voor te komen, welke zeer ligt plaats hadden, bij aldien men de tonifche verfterkende middelen verwaarloosde.

De voedfelen ftrekten tot hetzelfde oogmerk, om eene duurzame verfterking te bewerken; echter konden zij ook door bijvoeging van prikkelende dingen, tot vlugtige prikkelende middelen gemaakt worden. De hoofdzaak nogtans beftond daarin, dat de maag ook gefchikt moest zijn om te verteren. Was zij te veel verzwakt

 of

of ontfteld of onzuiver, en men noodigde den lijder tot het genieten van voedfel, zoo veroorzaakte men raauwe ftoffen, die dan als bijkomende prikkels de koorts en zwakheid nog vermeerderden. Gelukkig waren bij velen de verterings-krachten, gelijk reeds gezegd is, zoo weinig aangedaan, dat zij, niettegenftaande de hevigste koorts, echter nog dagelijks een weinig fpijze nuttigen konden. Vleeschfoepen die niet vet waren, (het vleesch zelf was meesttijds te zwaar om te verteren) eijerdoren in de foep opgelost, wortelen, faleb, fago, rijst, cacau, waren de beste voedfelen.

Nog moet ik ten derden een woord zeggen over de krampftillende en verdoovende (*narcotifche*) middelen, die tot deze aanwijzing behooren. Ik verfta daar onder die middelen, welke eene ongeregelde *anomalifche* werking van het zenuwgeftel verbeteren, niet door het wegnemen der afgelegene oorzaken, als fterkte, zwakheid of ziekelijke prikkel, maar door eene onmiddelijke werking op de zenuwen zelve. Zij zijn tweevoudig.

1. De prikkelende middelen, welke het vermogen bezitten, om door een' foortelijken indruk of prikkel (tegenprikkel) eene ongeregelde werking van het zenuwgeftel weg te nemen. Niet alle prikkelende middelen zijn krampftil-

len-

lende middelen, want dan moesten het pokhout, de ſpaanſche vliegen, de aloë enz., zeer voortreffelijke krampſtillende middelen zijn. Ook is het niet de ſterkte der prikkelende kracht, welke dit bepaalt, want de zwakste prikkelende middelen overtreffen dikwijls in krampſtillende kracht de ſterkſten. Derzelver krampſtillende kracht is bijgevolg gelegen in een' ſoortelijken (*senſuelen*, *qualitativen*) indruk, welken zij op de gevoelige vezel maken, waardoor deze omgeſtemd wordt. En hier moet men een onderſcheid in het oog houden, het welk in de praktijk van groot gewigt is. Eenige dezer middelen prikkelen niet alleen de zenuwen, maar ook de ſlagaderen, vermeerderen bij gevolg den bloedsomloop en verhitten, bijv. *Valeriana*, *Moschus*, Kamfer, *Sal Succini*, *Liq. c. c.* enz. Deze kunnen dus tevens als opwekkende middelen gebruikt worden. Andere daarentegen prikkelen wel de zenuwen, zonder nogtans den bloedsomloop aantezetten, (verkoelende krampſtillende middelen) bijv. de zinkkalk, bismutkalk, de braakmiddelen in kleine giften, inzonderheid de *Ipecacuana*, in één woord de walgings-prikkel (*ekelreiz*). Ook moet hier toe gebragt worden de werking der olie en der vette zelfstandigheden, die het vermogen bezitten, om pijnen en krampen, zoo wel uit- als inwendig,

te

te ſtillen, zonder dat men dit aan eene verhoogde prikkeling toe kan ſchrijven, die in de daad de olie niet te weeg kan brengen. Zoo ook het laauwe water, zoo wel uitwendig als inwendig aangewend.

2. De verdoovende middelen of *narcotica.* Dat is te zeggen, zulke middelen, welke een bijzonder verdoovend (*narcotick*) beginſel bevatten, waardoor zij in ſtaat zijn, de gevoeligheid der zenuwen, maar inzonderheid der ziel te verminderen. Ook deze zijn met opzigt tot derzelver aanwending tweevoudig onderſcheiden. Of het verdoovend beginſel is met eene zelfſtandigheid, gewoonlijk eene harstachtige, verbonden, die tegelijk op het ſlagaderlijk geſtel verhittend werkt, (verhittende, opwekkende verdoovende middelen) bijv. het opium, waarvan het harſtachtige gedeelte de verhittende, prikkelende kracht ſchijnt te onthouden; of er heeft geene zoodanige vereeniging plaats; hier is de werking alleen verdoovend, zonder eenigzins aan te zetten of te verhitten, bijv. het *Extr. Hijosc.*, *Nucis Vomicae*, *Cicutae*, *Stramonii.* De eerſte ſoorten kunnen tegelijk als opwekkende middelen gebruikt worden, de laatſte niet.

De aanwending van de beide ſoorten van krampſtillende middelen was van ongemeen veel gewigt en wel in de volgende opzigten.

1. Om de krampen, ſtuipen, pijnen, het ijlen en andere ongeregeldheden des zenuwgeſtels weg te nemen, die dikwijls groot gevaar, ten minſten moeijelijkheid veroorzaken konden.

2. Zelfs als radikaal geneesmiddel, om de krachten optebeuren en te regelen, waren dezelve van groote waarde. Want voor eerst waren toch alle krampen, trekkingen enz, als bovenmatige kracht-inſpanningen te beſchouwen, die verbazend uitputteden, en al het geen dezelven bedaarde, beſpaarde reeds daardoor aan den zieken kracht. Insgelijks de ontlastingen (*profluvia*), welke dikwijls alleen ongeregelde prikkelingen waren, en door krampſtillende middelen het best wierden weggenomen. Hiertoe moet ik ook vooral de huidkramp rekenen. Zoo lang deze duurde, had er eene ſterkere drukking van bloed op het hart plaats, en daardoor wierd meer kracht-inſpanning en uitputting veroorzaakt. Zoo dra door krampſtillende middelen de huid geopend was, gevoelde de zieke zich dikwijls terſtond vrijer en ſterker.

3. Maar vooral om bij bovenmatige gevoeligheid de rust en het evenwigt der krachten en bewegingen mede te herſtellen, zonder welke toch geene ſcheiding (weder herſtelling der gezondheid) mogelijk was; men moge zich dezelve als ſtoffelijk of onſtoffelijk (naar de ge-

wo-

wone manier van uitdrukking) voorſtellen. Niet zelden echter was hier eene ziekelijke ſtof voorhanden, welke ontlast moest worden, zouden de ſcheiding en beterſchap volkomen zijn, (waarover meer bij de komplicatien, inzonderheid bij de rheumatiſche) en hier waren de krampſtillende middelen dikwijls de hoofdmiddelen tot de ſcheiding, dewijl zij de krampachtig geslotene huid of piswegen openden, tot welk einde dan dikwijls volſtrekt geene prikkelende, maar de allerzachtſte, eenvoudige bedarende krampſtillende middelen, bijv. *Extr. Hijosciam.*, *Rad. Ipecacuan.* in kleine giſten de beste waren.

4. Ook om de aanwending der middelen gemakkelijker te maken en te regelen. Was er bijv. groote gevoeligheid aanwezig, zoo werkten alle, zelfs de allerzachtſte verſterkende middelen, ſomwijlen even als de hevigste prikkels, en verwekten ongeregelde terugwerkingen, die derzelver gebruik meer ſchadelijk dan voordeelig maakten. In dit geval wierden de verſterkende middelen, door bijvoeging van middelen uit deze klasſe, het best verbeterd; bijv. *Valeriana*, *Castoreum*, *Nux Vomica*, *Hijoscianus*, *Opium* met den koortsbast vereenigd.

II. *Behandeling der Toevallen.*

Het is wel eene hoofdregel eener verſtandige ge-

geneeskunde, om bij de behandeling zoo weinig als mogelijk is, naar de toevallen of uitwerkingen der ziekte te zien, maar altijd op derzelver grond-karakter of oorzaak te letten. Immers zoo dra deze is weggenomen, houden de toevallen en verschijnselen van zelve op. En deze algemeene regel moet te sterker bij de zenuwkoorts in het oog worden gehouden, vermits zich hier de toevallen meer vermenigvuldigen, dikwijls geheel tegen elkanderen schijnen in te loopen en tot zeer strijdige wijzen van behandeling aanleiding kunnen geven. Niettegenstaande dit alles, kwamen er gevallen voor, waarin zelfs de verstandige geneesheer genoodzaakt wierd, eene bijzondere behandeling tegen de toevallen te rigten, ja waar in zulks zelfs tot de hoofdgenezing wezenlijk noodzakelijk was. De gevallen waren de volgende.

1. Wanneer eenig toeval tot zulk een' trap van hevigheid steeg, dat het door de rusteloosheid en kracht-inspanningen, welke hetzelve veroorzaakte, eene uitputting van krachten ten gevolge had, en dus doende de zoo noodige versterking geheel verhinderde, bijv. hevige pijn, slapeloosheid, trekkingen, ijlhoofdigheid enz. Hier maakte deze geneeswijze klaarblijkelijk een gedeelte der hoofdgenezing uit. Een enkel pijnstillend middel kon in zoo ver een waar versterkend middel zijn.

2.

2. Wanneer het toeval bestond in eene ontlasting, waarbij niets, het geen scheidend was; aanwezig was, het welk men deels uit derzelver eigenschappen, (waarover de *semiotica* handelt) deels uit de gevolgen, (duidelijke toenemende zwakheid en verergering van alle de toevallen) erkennen kon. Zulke niet scheidende en tegennatuurlijke ontlastingen moesten gestuit worden, en wel zoo veel te schielijker, als dezelve heviger waren. Hiertoe behoorden de bloedsontlastingen, de loop, de al te sterke ontlasting der pis en van het zweet.

Evenwel moet ik hier iets aanmerken, het welk een voorzigtig geneesheer niet uit het oog moet verliezen. Namelijk, er konden ook bij de zenuwkoorts kritische afscheidingen plaats hebben, zoo als ik reeds boven heb aangetoond. De groote vraag nu was: hoe men de scheidende ontlastingen van de symtomatische, zulke, welke men bevorderen moest, van andere, welke moesten worden tegengegaan, onderscheiden kon. Het voorname teeken bestond hier altijd in de uitwerking, welke de ontlasting op de geheele gesteldheid te weeg bragt. Wierd de pols na dezelve rustiger, sterker, evenrediger, verhieven zich de krachten, verminderden zich de toevallen der ziekte, zoo was de ontlasting scheidend, en moest niet ge-

stuit

ſtuit worden. Verergerde in tegendeel de ziekte en de krachteloosheid, dan was het dringend noodzakelijk, de ontlasting oogenblikkelijk tegen te gaan.

3. Indien het toeval de werking der hoofdgenezing hinderde, bijv. eene te groote prikkelbaarheid van de darmbuis, welke maakte, dat de zoo noodzakelijke verſterkende en opwekkende middelen braking en loop verwekten, bijgevolg niet verſterkten, maar veel meer verzwakten. Hier moest de ziekelijke prikkelbaarheid eerst weggenomen worden, om aan de verſterkende middelen toegang te verſchaffen. Insgelijks konden onzuiverheden der ingewanden, op zich zelven enkel ſijmtomatiſch zijn, en verdienden als dan geene bijzondere opmerking. Zij verhinderden evenwel de voeding en de werking der op de maag aangewende verſterkende middelen, en daardoor wierd derzelver ontlasting een gedeelte der hoofd-genezing.

4. Wanneer het toeval zulk een deel innam, het welk van wegens deszelfs gewigt en noodzakelijkheid tot het leven, niet lang zulk eene aandoening verdragen kon, zonder dat het leven daarbij zelf in gevaar kwam; bijv. aandoening der borst, der herſenen, (hier kon eene enkele kramp, die in een uitwendig deel van het minſte aanbelang zoude geweest zijn, een zeer

gewigtig, ja een doodelijk toeval worden) of wanneer hetzelve van dien aard was, dat daardoor het leven in gevaar kwam, als bijv. plaatfelijk vuur; hetzelve kon aan een deel van weinig aangelegenheid ontftaan en evenwel voor het geheel eene oorzaak des doods worden.

Ik ga nu over tot de befchouwing der voornaamfte toevallen, welke eene bijzondere opmerking verdienden.

1. *Colliquative ontlastingen*, zoo wel van bloed als van andere vochten.

De bloedsontlastingen wierden het best geftild door een fterk gebruik van zwavelzuur, van aluin, van ijzervitriool, van kina, van *terra japonica* enz., waarmede men de plaatfelijke aanwending dezer middelen verbinden moest, indien de gefteldheid der plaats zulks toeliet, bijv. bij een' bloedigen loop, klisteren van arabifche gom, aluin en kina. Voortreffelijk was de werking der aluin in gevallen van dezen aard. Evenwel was het fomwijlen noodzakelijk, de al te fterke prikkelende eigenfchappen van dit middel, en van andere gelijk werkende zamentrekkende middelen, door bijvoeging van arabifche gom, *Extr. Hijosciam.*, *Nux Vomica* en opium te matigen en te regelen. Vermindering van warmte, welke van wegens hare uitzettende kracht de bloedftorting grootelijks bevorderde, was

was daarbij altijd noodzakelijk, als ook ijs-koude omslagen, of inspuitingen van het deel, waar uit de bloedvloeijing plaats had. De Petechien, welke, uit hoofde van haren aard, als uitstortingen van bloed alhier behooren, vorderden dezelfde behandeling.

De doorloop vereischte altijd eerst een naauwkeurig onderzoek, of hij wezenlijk nadeelig, dan of hij scheidend was, welken laatsten ik eenige malen met duidelijke verligting des lijders waarnam. In dit geval waren rhabarber en tamarinden de geschiktste middelen; zij stopten de voordeelige ontlasting niet, en namen dezelve evenwel weg door de verwijdering der onzuivere stoffen, welke haar veroorzaakten. Ik liet hier mede de koortsbast en andere versterkende middelen, als ook versterkende klisteren met arabische gom of stijfsel vermengd, verbinden. Was het evenwel duidelijk, dat de loop colliquatief en schadelijk was, het welk men uit de bijkomende zwakheid, uit de rotachtige gesteldheid der ontlaste stof, uit de opspanning des buiks (*meteorismus*) erkennen kon, dan was het noodzakelijk, dat dezelve onmiddelijk gestuit wierd, het welk het best geschiedde door het poeder van de *radix Arnicæ* met heulsap, zoo wel inwendig als in klisteren toegediend, en door het uitwendig gebruik van

aromatieke omflagen met wijn op den buik: Was dit alles nog niet voldoende, dan was de oorzaak hier van gelegen in de uiterfte *atonie* en ongevoeligheid, of in eene te groote gevoeligheid der darmen.

In het eerfte geval, waarbij ook gewoonlijk *meteorismus* aanwezig was, wierden de fterkfte zamentrekkende en opwekkende verfterkende middelen gevorderd, en hier ondervond ik van de volgende vermenging gewoonlijk den besten dienst.

℞. *Pulv. cort. Peruv.* ℥ i.
Coq. c. aq. font. ℥ xvi. *ad remant.* ℥ viii.
Colat. adde Extr. terrae japon.
Alumin. Crud. ā ʒ i ß.
Mucil. gumm. arab. ℥ ß.
Laud. Liq. Sijdenh. gtt. xxx.
Sijr. cort. aur. ℥ i.
M. D.

S. Om de twee uren twee lepels vol te nemen. Het zelfde mengfel wierd ook in een' daartoe gefchikten vorm in klisteren aangewend en daarenboven de geheele onderbuik met warme ftovingen van *Spir. Matricalis*, *Saponat. Camphor.* en *Laud. Liq. Sijd.* bedekt. Bij groote zwakheid, moest met deze middelen, een fterk gebruik des wijns en der fterkfte prikkelende middelen verbonden worden.

In

In het tweede geval was de zwakheid, met eene zoo groote prikkelbaarheid der darmen verbonden, dat hierdoor alleen de hevigste loop veroorzaakt wierd, en de krachtigste versterkende middelen door hunne prikkeling den afgang vermeerderden. Hier was eene eenvoudige, verzachtende behandeling de beste geneeswijze; *mucilago gumm. arab.* met *Extr. nucis Vomic.* of heulsap verbonden, en alle twee uren klisteren van dit zelfde middel, deden het meeste nut.

Het colliquatief zweet, het welk men, behalve aan de toenemende verergering en het afnemen der krachten, daaraan kende, dat het zelve kleverig, olieachtig of waterachtig en stinkend, ook dikwijls met gierstuitslag verbonden was, vorderde voor eerst vermindering der warmte, (door de verkoeling der lucht, het afnemen van vederbedden enz.) wier sterke graad dikwijls alleen oorzaak van dit nadeelig toeval was; — verder, de krachtigste aanwending der zuren en zamentrekkende versterkende middelen, (zoo als bij de bloedsontlastingen). Maar hier moet ik eene aanmerking, welke thans dikwijls over het hoofd wordt gezien, niet vergeten. Somwijlen ontstond een hevig zweeten door de prikkeling van gastrische onzuiverheden, en hier vermeerderden alle verster-

kende middelen hetzelve, terwijl zuurachtige, openende middelen, vooral tamarinden en *Cremor Tartari*, hetzelve verminderden. Het zelſde had plaats omtrent den gierstuitſlag en de Petechien, welke dikwijls alleen toevallen waren, welke dit zweeten vergezelden.

2. *Hevige IJlhoofdigheid*, *Razernij.*

De verſchillende oorzaken veranderden hier zeer de zaak. Het ijlen was of alleen het gevolg der uiterſte zwakheid met verminderde gevoeligheid, het welk men aan den kleinen, weeken en gezonkenen pols en aan het gebrek aan *reactie* op de aangewende prikkels, erkende. Hier was het ijlen ſlechts eene aanwijzing, om de opwekkende geneeswijze nog te verſterken, en het ſterkst gebruik des wijns, der *ſerpentaria*, der kamſer, der *naphta*, van mosterdpappen en ſpaanſche vliegen, waren de eenigste geneesmiddelen der ijlhoofdigheid. In dezelſde evenredigheid als zich de pols verhief, liet het ijlen af.

Of hetzelve was een gevolg der zenuw-zwakheid met vermeerderde gevoeligheid, eene ware krampachtige geſteldheid, het welk kennelijk was uit den kleinen, tevens harden en ſomwijlen ongeregelden pols, als mede uit de andere aanwezig zijnde krampachtige toevallen, bijv. peeshuppeling, hik, beving enz., en uit de

de grootere prikkelbaarheid, inzonderheid uit de verergering van het ijlen op het gebruik van wijn en andere geestrijke prikkelende middelen. Hier waren geene middelen geschikter ter bedaring der ijlhoofdigheid, dan *moschus* en *opium*, verkoelende omslagen om het hoofd, laauwe voetbaden, als ook geheele baden. Ook deed het *Extr. Hijosciam.* hier voortreffelijke diensten.

Of ook ijlde de lijder met eenen wilden blik, met verhitte oogen, met een rood, opgezet aangezigt, met sterk kloppen der halsaderen, — was bij tusschenpoozing slaapzuchtig en sloeg met de hand naar het hoofd. Wijn en opwekkende middelen vermeerderden klaarblijkelijk het raaskallen, Zulks was een teeken van ontstekingachtige gesteldheid der hersenen, en dan moest de ijlhoofdigheid overeenkomstig dezelve behandeld worden. (Zie de ontstekingachtige komplicatie).

Of eindelijk ijlde de lijder met afwisselend blozen van het aangezigt, met beving der handen, der onderkaak en lippen, met eene bestendige poging, om de plaats der maag aan te raken, waarbij ook dikwijls oprisping plaats had. Hier was de prikkeling eener gastrische stof de oorzaak van het ijlen, en braakmiddelen, purgatien en klisteren waren de hoofdgeneesmiddelen van hetzelve.

3. *Krampen en Stuiptrekkingen.*

Hiertoe behoorden beven, opspringen der pezen, hik, braken, kolijk-pijnen, droppel-pis, verhinderde of ook onwillekeurige ontlasting der pis, verlies der spraak, borst-beklemming, mond-klem, ja somwijlen epileptische toevallen en *tetanus*, flaauwten, benevens vele andere krampachtige toevallen, die ik voorbij ga.

Bij deze toevallen moest men, even als bij het ijlen, onderzoeken, of zij alleen het gevolg waren der uiterste zwakheid, in welk geval zij alleen de hoofd-aanwijzing der geheele geneeswijze versterkten, en door de sterkste prikkelende middelen, vooral door wijn, kamfer, mosterdpappen en opwekkende inwrijvingen, het best tegengegaan wierden; dan of zij het gevolg waren van eene vermeerderde gevoeligheid en algemeene krampachtige zenuwgesteldheid, in welk laatste geval *moschus*, *opium* en laauwe voetbaden boven andere middelen nuttig waren, — dan of eindelijk eene prikkeling van gastrische stoffen, inzonderheid van wormen, de opwekkende oorzaak was dezer toevallen, wanneer gastrische of wormverdrijvende middelen, in verbinding met de kramp-stillenden, moesten worden aangewend.

Bijzonder onaangenaam kon het krampachtig braken worden, daar hetzelve niet alleen den

lij-

lijder ongemeen afmattede, maar ook het geneesmiddel deed uitbraken, en daar door de hoofdgenezing verhinderde. Ontftond hetzelve uit eene te groote gevoeligheid der maag, zoo was de braakftillende drank van RIVERIUS (*) met

(*) Dit middel, het welk ook in andere foortgelijke gevallen tot het ftillen van braking, dikwijls van uitftekende nuttigheid is, wordt op de volgende wijze gemakkelijk verkregen. Men neme een fcrupel of half drachma loogzoutige koolftofzure potasch (*carbonas potasfae alcalinus*), te voren onder den naam vau *Sal Tartari*, *Sal Abfinthii* in de Apotheken bekend; men vermenge het met een half once citroenzuur en neme het mengfel zoo fpoedig mogelijk in, terwijl het nog opbruischt. Ook kan men het zout, met een weinig water vermengd, afzonderlijk innemen, en vervolgens het citroenzuur terftond daarop gebruiken. De loogzoutige koolftofzure *foda* en *magnefia*, als ook alle deze zouten, door het koolftofzuur tot den ftaat van volkomen onzijdige of middenzouten (*carbonates neutri*) gebragt, zijn tot dit oogmerk insgelijks zeer dienftig. Ook kan men zich in plaats van citroenzuur, tot deze bewerking van andere flappe plantzuren, als bijv. verdund azijn- of wijnfteenzuur bedienen. Deze zuren met de loogzouten of de *magnefia* eene nadere verwandfchap hebbende, dan het kool-

met ruime giften van het *Extr. Hijosciami* en *Mucilag. Gumm. arabici*, ja indien de omstandigheid eene ontstekingachtige gesteldheid aannam,

---

koolstofzuur met dezelve heeft, vereenigen zich met dezelve, in de maag, tot citroenzure, azijnzure of wijnsteenzure zouten, naar het verschil van het aangewende zuur, terwijl daar bij het koolstofzuur uit deszelfs vorige verbinding met de loogzouten of aarde, vrij en uitgedreven wordt, in welk zuur de braakstillende kracht van het geneesmiddel gelegen is. Hetzelve bezit de eigenschap, om door zijne zachte en krampstillende kracht, de al te hevige en ongeregelde werking der spiervezelen der maag en ingewanden te doen bedaren, en door het wegnemen der krampachtige gesteldheid de wormwijze beweging dezer ingewanden te regelen als mede derzelver verstoppingen te openen.

De geneeskundige zuur-zoutachtige wateren, *Aquae acidulo-salinae*, hoedanige zijn de natuurlijke en door kunst gemaakte bron- of gezondheids wateren, schijnen grootendeels hunne krampstillende, bijzonder zacht openende kracht aan het koolstofzuur, waar mede zij bezwangerd zijn, verschuldigd te zijn (*).

De

(*) Zie mijne *Dissertatio inauguralis, de carbonatum officinalium praecipuorum praeparandi methodo, natura, ac usu*, pag. 72. *Gron. apud* H. EEKHOFF H. FIL. 1802.

nam, waren eene olieachtige *emulſie* met *Extr. Hijosc.* en daarenboven uitwendig krampſtillende zalven, omſlagen en klisteren, de beste middelen. Somwijlen evenwel, was met deze geſteldheid eene zoo groote zwakheid der maag verbonden, dat water en andere ſlappe dingen braking verwekten, terwijl in tegendeel wijn en de ſterkſte opwekkende middelen, *moschus*, *opium*, *ſerpentaria* de braking deden bedaren. Hier beſtond de genezing in de aanwending der opwekkende middelen.

III. *Behandeling der Komplicatien.*

Deze veroorzaakten de grootſte zwarigheid, en vorderden het naauwkeurigst oordeel van den geneesheer, vermits zij dikwijls ſlechts als ſchijnbare, maar ook dikwijls als wezenlijk verſchillende geſteldheden vereenigd waren, die zelfs met het hoofdkarakter der zenuwkoorts ſtrijdig zijn konden. Ik zal dezelven hierom met bijzondere opmerkzaamheid behandelen.

I.

De vermogende kracht, waar mede ſomwijlen het bier de braking ſtilt, moet insgelijks voornamelijk aan het koolſtofzuur, het welk, zoo als bekend is, in hetzelve in groote hoeveelheid aanwezig is, en de eigenaardige ſmaak van hetzelve uitmaakt, toegeſchreven worden.

DE VERTALER.

1. *Rheumatische of Katharrale Komplicatie.*

Deze was zeer algemeen, en had zoo wel op het wezen der ziekte, als ook op derzelver behandeling, een' wezenlijken invloed. Men erkende haar aan de volgende omstandigheden: dat de lijders gewoonlijk, voor het uitbarsten der zenuwkoorts, aan velerlei rheumatische en katharrale toevallen geleden hadden, dat er bij de zenuwkoorts zelve, hoest, niezen, steken in de zijde, pijn door de leden, aanwezig waren, en dat de werktuigen der ademhaling zeer sterk waren aangedaan, als ook dat deze toevallen niet voor die middelen, welke alleen op de zenuwen werken, wilden wijken, maar de zoodanigen vorderden, welke de afscheiding van eene *sereuse* stof door de huid en nieren bewerken konden. De geneeswijze vorderde dus volstrekt, dat men daarbij eene prikkelende ziekte-stof veronderstelde, tot wier ontlasting wel de algemeene ondersteuning der krachten, bijgevolg de algemeene behandeling der zenuwkoorts zeer noodzakelijk, maar dikwijls niet voldoende was, dewijl daar toe nog boven dien zulke middelen gevorderd wierden, welke in 't bijzonder de afscheiding der huid en der nieren bevorderden, of ook op nieuwe wegen ter afscheiding werkten. Zoodanige middelen waren: *Rad. Senegae*, *Stipit. Dulcam.*, zwavel, *Anti-*

timonialia, *Extr. Hijosc.*, *Aconiti*, kamfer, heulsap, *Spir. Mindereri*, *Guajac.*, laauwe baden, maar vooral spaansche vliegen, en deze wel zoodanig aangewend, dat zij niet slechts als een prikkelend middel werkten, maar zoo dat zij blaren trokken, en waarbij de verettering eenigen tijd onderhouden wierd.

Ik ben bij deze gelegenheid op nieuw overtuigd geworden, dat bij de wezenlijke rheumatische toevallen, zonder twijfel eene *sereuse* en prikkelende ziekte-stof aanwezig is, want niet eerder hielden de toevallen op, dan na dat er eene scheidende uitwaseming der huid verscheen, of dat er zich in de pis een zetsel vertoonde, of dat de spaansche vliegen eene ontlasting bewerkt hadden. In zulke gevallen, alwaar noch door de huid, noch door de nieren, eenige scheiding wilde ten voorschijn komen, waren de spaansche vliegen de voornaamste hulpmiddelen; zij dienden, indien men de ettering behoorlijk onderhield, tot plaatsvervangende middelen van deze ontlastingen door de natuurlijke wegen, en bewerkten de afscheiding der ziekte-stof. Behalve andere voorbeelden, herinner ik hier slechts dat geen, het welk ik bij mijn eigen achtjarig kind waarnam, het welk reeds in de zesde week aan eene zeer hevige zenuwkoorts ziek was, waarbij de eerste

we-

wegen volkomen zuiver waren, maar eene voortdurende hoest met afwisselende borstpijnen bewees, dat er nog eene rheumatische scherpte aanwezig was, welke zoo wel, door het zenuwgestel te prikkelen, de koorts, als door de plaatselijke prikkeling op de borst, de toevallen der longen onderhield. Men had vergeefs de krachtigste zenuw-middelen aangewend, zelfs verergerden de vaste versterkende middelen de toevallen, het welk mij altijd tot een hoofdbewijs verstrekte, dat er nog eene prikkelende ziekte-stof teruggebleven was. Zelfs baden en andere aangewezene middelen konden geene algemeene opening der huid en der nieren bewerken. De huid bleef droog en de pis helder en waterachtig. Men had reeds mosterdpappen en spaansche vliegen vergeefs, maar slechts als prikkelende middelen, aangewend. In dit gevaarlijk tijdstip legde ik aan den opperarm eene spaansche vlieg, liet dezelve eene blaar trekken en onderhield vervolgens de ettering, en naauwelijks had deze afleiding eenige dagen geduurd, of het hoesten, de moeijelijke ademhaling en de koorts verminderden, er volgde eene algemeene uitwaseming, de pis wierd troebel, en van dit oogenblik af aan begon de beterschap, welke vervolgens door versterkende en voedende middelen bevestigd wierd.

2. *Gastrische Komplicatie.*

Hieronder versta ik die gesteldheid der zenuwkoorts, waar bij ziekelijke en vreemdaardige stoffen in de eerste wegen aanwezig waren, welke de ziekte verergerden, en alwaar dus de algemeene geneeswijze der zenuwkoorts alléén niet voldoende was, maar tevens de ontlasting dezer stoffen in het oog moest worden gehouden, om de genezing te kunnen volbrengen.

Gastrische onzuiverheden! hoor ik hier en daar uitroepen. — Hoe kan nog een geneeskundige met gezond verstand daar van spreken? — En zelfs bij eene zenuwkoorts, gastrische ontlastingen! — dat gaat te ver; — zulks loopt immers regelregt tegen elkanderen in: — Ja mijne Heeren! dit alles schrikt mij niet af, om overeenkomstig mijne overtuiging te spreken, en dit gewigtig onderwerp hier op nieuw wederom in overweging te nemen. Ik bid u, niet te willen vergeten, dat ik voor tien jaren, toen men algemeen nog aan het leerstelsel der ziekten, welke uit onzuiverheden der eerste wegen ontstaan (*gastricismus*), verkleefd was en men hetzelve overdreef, een der eersten geweest ben, die daar tegen geschreven heeft (*), dat

(*) Men zie *Bemerkungen über die Blättern und Kinder krankheiten: 3te Auflage.*

Dit

dat ik bijgevolg niets minder dan partijdig voor deze ſtelling ingenomen ben. Maar dezelfde beweegreden, welke mij toenmaals geleidde; dat is de waarheidsliefde, noodzaakt mij tans, terwijl men alles doet, om ons deze zoo gewigtige praktiſche leer te ontvreemden, daar vóór te ſchrijven. Het is dus zeker geene partijdigheid of vooringenomenheid, maar de ondervinding zelve, welke hierin mijne pen beſtuurt, en alleen deze herhaalde ondervinding geleidt mij, wanneer ik het volgende vast ſtel.

De daadzaken, waarop mijn gevoelen rust, zijn de volgende: Ik heb niet eens, maar verſcheidene malen gezien, dat bij ware zenuwkoortſen, de prikkelende en verſterkende middelen niets hielpen, ja zelfs de ziekte verergerden, tot dat ik de eerſte wegen behoorlijk ontlastede. Somwijlen geſchiedde zulks door de natuur zelve, en er ontſtond van zelfs een geſcheidende loop. Nu nam de genezing een gemakkelijker en ſchielijker voortgang. Deze onder-

---

Dit voortreffelijk werk van den Heer HUFELAND is ook in het Nederduitsch vertaald door den Heer JAN ADRIAAN SAXE Med. Doct. te Amſterdam. Te Utrecht bij G. T. VAN PADDENBURG en ZOON. 1802.

DE VERTALER.

dervinding heb ik niet alleen in mijne vroegere praktijk reeds dikwijls bevestigd bevonden, maar ook in de Epidemie, waar van ik hier ſpreek, en ik beroep mij deswegens op het getuigenis van alle die heeren, welke te dier tijd ons Cliniſch Inſtituut gewoon waren te bezoeken.

Deze daadzaak nu zal men wel niet ontkennen, maar ik verwacht hier twee tegenwerpingen, welke derzelver verklaring betreffen, en welke ook de eenigen zijn, die men mij maken kan.

1. Deze ontlastingen hebben niet gewerkt, door de verwijdering van eenigerhande ziekelijke ſtof, maar door verzwakking. Het moet bijgevolg, in die gevallen, eene meer ſtheniſche dat is, ontſtekingachtige ziekte-geſteldheid geweest zijn. Hierop antwoord ik; vooreerst:

Ik hoop, dat men mij zoo veel zal toevertrouwen, dat ik eene zenuwkoorts van eene ontſtekingachtige onderſcheiden kan, en hier wordt niet van de ontſtekingachtige komplicatie geſproken, (waarover naderhand) maar er was allezins eene duidelijke zenuwachtige geſteldheid, en in 't geheel geene ſthenie, in de aangehaalde gevallen aanwezig. De opgegevene toevallen, de voorafgegane verzwakkende oorzaken, (bijv. bij de oude vrouw, waarvan in het volgende geval geſproken wordt) de na-

deelige gevolgen van andere verzwakkende middelen, als bijv. van middenzouten, welke niet laxeren, bewezen zulks overvloedig.

Ten anderen: Er waren teekenen van onzuivere ſtoffen in de eerſte wegen, en het geen het gewigtigſte van allen was, de door purgeermiddelen bewerkte ontlastingen waren niet waterachtig, en ſlechts dan alleen waren deze middelen nuttig, terwijl dezelve, wanneer er waterige ontlastingen op volgden, allezins nadeelig waren. Het duidelijkst bewijs, dat het bij derzelver werking, niet alleen op het ontlasten in het algemeen, maar voornamelijk op de hoedanigheid der ontlaste ſtof aankwam.

2. Men had dezelfde uitwerking, dat is, de ontlasting eener gastriſche ziekte-ſtof, indien er werkelijk eene ſtof van dien aard aanwezig was, reeds daar door kunnen bewerken, indien men door algemeene opwekkende middelen, de werkzaamheid van het darmkanaal tot dien trap verhoogd hadde, die ter bevordering der ontlasting noodig was.

Ik weet wel, dat dit eene der geliefkooste wendingen der nieuwſte ſcholen is, om zich van de noodzakelijkheid eener gastriſche geneeswijze (die waarlijk de natuur ſomwijlen maar al te duidelijk vordert) te ontdoen. (Men leze den jongen FRANK, MARCUS, RÖSCHLAUB.)

Ik

Ik weet zelfs, dat men in het Bamberger hospitaal, bij de allerdringendste aanwijzingen tot een braakmiddel, er geen gegeven heeft — slechts om den naam (?) te hebben, in een geheel jaar geen braakmiddel te hebben gegeven. Maar wat doet men? Men gaf zoo lang en zoo sterk vlugtige prikkelende middelen, *Liq. anod.*, wijn *moschus* enz., tot dat dezen eindelijk of braking of purgeren deden ontstaan, en nu bijgevolg dezelfde uitwerking teweeg gebragt wierd. (*) Nu vraag ik evenwel, wat onderscheid er is, of men braken of purgeren door algemeene, of door soortelijke (*specifieke*), dat is, door braak-of purgeer-middelen verwekt? Ik kan er volstrekt geen onderscheid in vinden. Want hier wordt gesproken van het ontlasten, niet van de middelen, waar door men zulks volbrengt De ontlasting als ontlasting immers verzwakt, en wanneer deze regtstreeks bij de zenuwkoorts nadeelig is, is zij even zoo schade-

(*) Wij vinden in de verhalen van deze *à la Brown* gemaakte genezingen dikwijls, dat er niet eerder beterschap volgde, dan na dat de kina en opwekkende geneesmiddelen braking of purgeren verwekten. Ook weet ik nog meer bijdragen daartoe uit bijzondere berigten.

delijk, het zij de ontlasting door *Liquor anodinus*, of door *Ipecacuana*, of door den vinger in de keel te steken, bewerkt wordt. Het is immers bekend, dat alle prikkelende middelen eene ontlasting der darmen kunnen teweeg brengen, bij aldien zij dien bepaalden trap van prikkeling verwekken, welke ter bevordering van de wormswijze beweging naar boven of naar onderen, vereischt wordt. Het onderscheid is alleen daar in gelegen, dat, dewijl de darmbuis, zoo als ieder ander werktuig, hare soortelijke gewijzigde vatbaarheid voor prikkeling bezit, zekere prikkelende middelen ook soortelijk (*specifick*) op deze vatbaarheid voor prikkeling werken, en dus, offchoon in geringere giften, door hunne soortelijke (*qualitatieve*) kracht die wederwerking verwekken kunnen, die bij andere middelen eerst door vermeerderde prikkeling, derhalve door sterkere giften, teweeg gebragt kan worden. Deze soortelijke prikkelende middelen der darmbuis noemen wij braak- en purgeer-middelen, even als wij de soortelijke prikkelende middelen der nieren, pisdrijvende middelen (*diuretica*) noemen, enz. Bij gevolg zijn middenzouten, rhabarber enz., zoowel als kina, wijn enz., prikkelende middelen der darmbuis, en bewerken, wanneer zij purgeren verwekken, zulks door eene veroorzaakte wederwerking der

darm-

darmbuis; en wanneer de kina purgeert, dan kan dezelve niet meer als versterkend middel, maar als ontlastend middel beschouwd worden. Ja het is bekend, dat men niet eens eene tusschenpoozende koorts met kina genezen kan, zoo lang als dezelve doet purgeren. Een geneesheer dus, die zijne zieken door ontlastingen der ingewanden geneest, zulks moge voor 't overige door wijn of door kina bewerkt zijn, heeft dezelven gastrisch genezen, en het zou mij gemakkelijk vallen te bewijzen, dat zelfs zij, welke tans het meest op de gastrische geneeswijze schimpen, zeer dikwijls hunne zieken gastrisch genezen hebben, zonder het zelve te weten, ten minsten zonder het zoo te noemen. —— Dan, mogten toch voortaan kundige mannen (verondersteld, dat het hun om de waarheid en niet om hun persoon of hunne secte te doen is) niet meer over woorden twisten, maar elkanderen als verstandige menschen over de zaak zelve verstaan! Nu kan ik evenwel niet eens toestemmen, dat er de lijder iets bij wint, wanneer men hem door algemeene prikkelende en versterkende middelen, en niet door soortelijke darm-ontlastende middelen ontlast. In tegendeel, hij verliest daarbij; want vooreerst vordert deze langzame verduwing zijner eigene onzuiverheden, eene veel langer en aanhoudender prikkeling, waar door in

 de

de daad de zieke meer verzwakt wordt, dan door de ſpoedige ontlasting; verder is ook de uitwerking onzekerder, dewijl er, in plaats van de ſomwijlen noodzakelijke braking, purgeren op volgen kan, het welk zeer nadeelig zijn kan; ook wordt de opſlorping van onzuivere ſtoffen in het bloed daar bij begunſtigd, en eindelijk kan, wanneer er reeds eene ontſtekingachtige voorgeſchiktheid in de ingewanden aanwezig is, of indien de gastriſche ſtof van eene zeer prikkelende of onbewegelijke hoedanigheid is, bijv. verharde drekſtof, door het toedoen van nog hetere prikkelende middelen, eene plaatſelijke ontſteking van dit deel veroorzaakt worden. (Zie *Michaëlis Beobachtung*, in het laatſte deel van mijn Journal.) Om niet te zeggen, dat, bijaldien wormen de oorzaak der gastriſche prikkeling zijn, deze niet door algemeene prikkelende middelen, maar door ſoortelijke wormverdrijvende middelen, (*anthelmintica*) moeten ontlast worden.

Bovendien is het immers bekend, dat er verzwakkende en niet verzwakkende purgeer-middelen zijn, of bepaalder geſproken, zulke, die tevens den omloop des bloeds aanzetten, en zulke, die denzelven verzwakken: de laatſten zijn de laxerende middenzouten en plantzuren, welke men daarom ontſteking werende pur-

geer-

geer-middelen noemt; de andere klasse bevat rhabarber, senebladen, calomel, jalappe, aloe en alle harstachtige purgeer-middelen. Dat de verzwakkende kracht der ontsteking werende purgeer-middelen alleen zou bestaan in de ontlasting, welke zij veroorzaken, is valsch, want er zijn middenzouten, welke niet purgeren en evenwel verzwakken, bijv. het *sal ammoniacum*, en dan moesten immers alle purgeer-middelen, in zoo verre als zij laxeren, ontsteking werende zijn. Maar wij moeten aannemen, dat de ontsteking werende purgeer-middelen, behalve hunne ontlastende werking, ook nog een scheikundig vermogen bezitten, (het zij door onttrekking van warmte-stof, of door mededeeling van eene andere stof, welke op het levensbeginsel verzwakkend werkt) waar door zij die duidelijk verkoelende en verzwakkende werking op het geheele bloedsgestel uitoefenen, welke wij bij derzelver gebruik waarnemen: de verwarmende in tegendeel, uit hoofde van de harstachtige stof, welke zij bevatten, en welke altijd verhittend werkt, het bloedsgestel in eene versterkte werking en verhitting brengen. Het is natuurlijk, dat men bij de zenuwkoorts, zoo als bij iedere andere zwakheid, niet de ontsteking werende, maar de verwarmende purgeer-middelen moet aanwenden, waar van sommigen wezenlijk

 als

als de krachtigſte opwekkende middelen kunnen worden beſchouwd, bijv. de aloë, waarmede ik dikwijls beter den toon en de verterings-krachten der maag herſteld heb, dan door de kina. Hieruit blijkt ook, hoe onwijsgerig en hoe weinig overeenkomſtig met eene verſtandige praktijk men handelt, wanneer men alle purgeer-middelen onder ééne klasſe van verzwakkende middelen rangſchikt.

De nadeelige gevolgen dezer gastriſche komplicatie waren de volgende.

1. De onzuivere ſtoffen werkten als prikkels op het zenuwgeſtel, en vermeerderden daar door de koorts, verwekten krampen, ijlhoofdigheid, ziekelijke afſcheidingen en uitvloeijingen, *profluvia* (van zweet en bloedſtortingen) als ook *conſenſuele* ontſtekingen. Zelfs gierſtuitſlag en petechiën ontſtaan dikwijls door eene prikkeling der huid uit mede-gevoel (*conſenſus*) met de eerſte wegen. Ook konden zij plaatſelijk op de darmbuis werken, en daar zelfs hevige krampen, ſijmtomatiſche loop, welke zeer dikwijls nadeelig was, ja plaatſelijke ontſteking verwekken,

2. Zij vereenigden zich gedeeltelijk door opſlorping met de vochten, en vermeerderden derzelver prikkelende hoedanigheid, maar nog meer derzelver neiging tot rotachtige ontbinding. Ik behoef ſlechts te herinneren, hoe zeer de opſlor-

ſlorping van gal in het bloed bij geelzuchtigen, den zamenhang des bloeds verzwakken en de neiging van hetzelve tot rotting kan veroorzaken.

3 Zij onderdrukten de krachten; eene zeer gewigtige omſtandigheid, die men hier en daar geheel over het hoofd ſchijnt te zien. *Onzuivere ſtoffen der eerſte wegen zijn als verzwakkende magten aan te merken, en derzelver wegneming is wezenlijke verſterking.* Men neme den ſterkſten en krachtigſten mensch, laat hij zijne maag overladen, en hij zal zich traag en zwak gevoelen. Zijne levenskracht is daar door niet verminderd, maar onderdrukt. Men geve hem een braakmiddel, en hij is wederom ſterk gelijk te voren. (*) De middelen, welke walging verwekken, brengen het zelfde teweeg. Zelfs bij de ontſteking der maag is het bekend, dat zwakheid, tot flaauwte toe, een eigen, *pathognomoniſch* toeval is. Een ſlag op de maag kan even zoo ſchielijk den dood veroorzaken, als een ſlag op het hoofd. Uit dit alles blijkt, dat eene onaangename aandoening der maag en der

 darm-

(*) Bovendien leidt ons dit nog tot eene zeer gewigtige praktiſche onderſcheiding, waar over ik in 't vervolg naauwkeuriger zal handelen; zwakheid als een wezenlijk gebrek of mangel aan kracht, en als enkel zenuwgevoel (*Senſatio Nervoſa*) beſchouwd.

darm-zenuwen, uit hoofde van het ſterke mede-gevoel dezer deelen, verzwakkend op het geheele geſtel werken kan, en de onzuivere ſtoffen werken dus hier op eene gelijke wijze door de buik-zenuwen, als de onaangename gemoeds aandoeningen, door de herſenen, verzwakkend op het geheele geſtel werken. Nog erger is het evenwel, wanneer de ſtoffen van eenen rotachtigen aard zijn. Hier moet men dezelven even zoo verzwakkend beſchouwen, als eene rotachtige beſmettings ſtof, en derzelver ontlasting is ware verſterking.

4. Zij verhinderen de aanwending der voedſelen, en zelfs der toniſche verſterkende middelet, de vertering en de herſtelling des ligchaams.

Het is hier de plaats niet, om den oorſprong dezer onzuivere ſtoffen te onderzoeken; ook was het, wat de uitwerking betreft, volkomen het zelfde, of de gastriſche ſtoffen door overlading der maag van buiten, of door vermeerderde en ziekelijke afſcheiding der ſlijm, der gal enz. van binnen, (dus ſijmtomatiſch) waren voortgebragt. Zij moesten altijd als eene vreemdaardige, ziekelijke ſtof worden beſchouwd, en moesten, indien de algemeene kracht der natuur en derzelver verhooging daartoe niet voldoende waren, door bijzondere middelen verbeterd of ontlast worden.

Het

Het geen, waarop het ons hier aankomt, is de praktiſche onderſcheiding en bepaling der gevallen, waar in de gastriſche geneeswijze bij de zenuwkoorts aangewezen was.

Het eerſte en gewigtigſte is, altijd wel toe te zien, dat men geene ſchijnbare met wezenlijke onzuiverheden verwisſele, en in het laatſte geval, niet zulke, welke alleen door aanwending der opwekkende geneeswijze weggenomen moeten worden, met die, welke volſtrekt bepaalde gastriſche ontlastingen vorderen. Het is volkomen zeker, dat er vele teekenen van onzuiverheden aanwezig kunnen zijn, zonder dat er wezenlijke onzuivere ſtoffen der darmen voorhanden zijn; het is waar, dat ook deze, wanneer zij al aanwezig zijn, ſomwijlen alleen door de opwekkende geneeswijze ontlast worden; maar even zoo waar is het, dat er ſomwijlen onzuiverheden der ingewanden plaats vinden, welke door algemeene prikkelende middelen volſtrekt niet, of niet dan met groote moeite en nadeel van den lijder, ontlast kunnen worden. In het eerſte geval is de aanwending van gastriſche middelen nadeelig, in het tweede onnoodig, maar in het derde onontbeerlijk.

De vraag nu is: waaraan erkennen wij zulks? Dat het beſlag der tong alleen geen voldoend bewijs van onzuivere ſtoffen in de eerſte wegen

zij,

zij, ja dikwijls uit geheel andere oorzaken ontſtaan kan, is reeds boven aangetoond. Wanneer echter met dit teeken, nog een gevoel van volheid en drukking in de hart-kolk gepaard ging, of ſpanning, pijnen, krampachtige gewaarwordingen omtrent deze plaats aanwezig waren, welke dikwijls met eene uitwendige opgezetheid vereenigd waren, (men lette vooral op de groote benaauwdheid omtrent de hart-kolk (*praecordia*), waarover de zieke zonder eenen ſnellen en korten adem klaagt, en eene gewoonlijk daarmede gepaard gaande ſterke dorst, zonder eenige merkbare ontſteking, — twee teekenen, welke mij dikwijls alleen reeds voldoende waren) wanneer de zieke over walging en misſelijkheid klaagde, of dikwijls oprisping hadde; wanneer de kleur van het aangezigt, inzonderheid rondom den mond en de neus, in het geelachtige viel; wanneer daarbij de lijder pijnen in het voorhoofd, of duizeligheid gevoelde; wanneer de koorts en de overige toevallen der ziekte, in evenredigheid met deze gastriſche teekenen, toenamen; wanneer de vrijwillige, of ook door kunst bewerkte ontlastingen, naar boven of naar onderen, eene ſchadelijke hoedanigheid vertoonden, en verlichting der toevallen, zelfs opbeuring der krachten, teweeg bragten, dan kon men met regt aannemen,

men, dat er gastrifche onzuiverheden aanwezig waren. Kwam nu nog de kennis eener vooraf gaande oorzaak, welke onmiddelijk daar op gewerkt had, hier bij, bijv. vooraf gegane overlading der maag, onverteerbare fpijzen, verdriet, of eene gastrifche gefteldheid des lijders, langdurige verflijming der eerfte wegen, wormen en dergelijken, zoo was men van de aanwezigheid der gastrifche ftoffen nog meer verzekerd; evenwel kon men uit de afwezigheid dezer vooraf gegane oorzaken geenzins tot de afwezigheid van onzuivere ftoffen befluiten.

Maar de onzuivere ftoffen maken, offchoon het bewezen is, dat dezelve aanwezig zijn, op zich zelven bij de zenuwkoorts nog niet altijd eene voldoende reden uit, om wezenlijke ontlastende middelen aantewenden; vermits het altijd eene hoofd-ftelling bleef, om zonder dringende noodzakelijkheid niets, het welk verzwakken kon, te ondernemen. De onzuivere ftoffen konden zelfs door algemeene prikkelende middelen overwonnen worden, en er konden omftandigheden van meer gewigt plaats hebben, welke de ontlastende middelen in den weg ftonden. Hierom vorderden dezelve nog de volgende meer naauwkeurige bepalingen.

1. In het begin der koorts, alwaar de krachten nog niet door de ziekte waren uitgeput,

wa-

waren bij de bovengemelde teekenen, een braak-middel, en naar het verschil der omstandigheden, andere gastrische middelen, zeer heilzaam.

2. In het vervolg der koorts, wanneer de krachten reeds verminderd waren, was het altijd raadzaamst, eerst door versterkte prikkelende en versterkende middelen, de ontlasting der onzuivere stoffen te beproeven.

3. Vermeerderden evenwel hierbij de gastrische toevallen, namen de koorts en hitte toe, verwekten de versterkende en opwekkende middelen angst, beklemming, vermeerderde drukking in de hart-kolk, hoofdpijn, zwaarte in het voorhoofd, ja zelfs walging, of braking van schadelijke stoffen, dan was de volgende geneeswijze de beste. Indien er alle teekenen van opwelling der stof naar boven aanwezig waren, dan was een braak-middel het beste, en ik raad daartoe aan, een half scrupel braakwortel met twee greinen *castoreum*, alle kwartier uurs te nemen, tot zoo lang er genoegzame braking volgt. (De braakwijnsteen werkte te ligt naar onderen, en zonder bijvoeging van eenig krampstillend middel, verwekte dezelve ligt krampachtige toevallen, of werkte geheel niet.) (*) Bijaldien er geene duidelijke teekenen van op-

(*) Ik sta toe, dat ook hier somwijlen de braak-midde-

opwelling naar boven aanwezig waren, zoo was het raadzaamst, met de versterkende en prikkelende middelen zelve, geschikte oplossende en afvoerende middelen te verbinden, bijv. een drank van kina met ammoniak-zout, tamarinden of rhabarber.

4. Wanneer er gevaarlijke medelijdige (*consensuele*) of eigenlijdige (*idiopatische*) toevallen en prikkelingen aanwezig waren, die duidelijk haten oorsprong uit gastrische prikkels hadden, en door het gebruik van krampstillende en versterkende middelen niet beter, maar erger wierden. Daartoe behoorden voornamelijk pleuritische en peripneumonische toevallen der borst en ijlhoofdigheid. Deze zijn dikwijls noch gevolgen der zwakheid alleen, noch ook eener ware ontsteking, maar alleen die eener *consensuele* prikkeling, wier oorzaak in de darmen gelegen is, en ik heb reeds dikwerf gezien, dat, wanneer noch zenuw-middelen, noch ontsteking werende middelen iets hielpen, een enkel braak- of purgeer-middel, of de ontlasting van wormen, de gemelde toevallen terstond wegnam.

Het

---

delen te gelijk werkten, door de krampachtige medegevoeligheid der darm-zenuwen omtestemmen. Dan het braak-middel bleef toch altijd het eenige middel, het welk zulks bewerken kon.

het zelfde geldt omtrent pijnen, krampen en ontstekingachtige toevallen in den onderbuik.

5. Wanneer de opwekkende en versterkende middelen geheel geene uitwerking deden, en daar bij de gemelde gastrische aanwijzingen plaats vonden, zoo was er geen geschikter middel, om derzelver werkzaamheid te bevorderen, dan het zuiveren der eerste wegen door een braak- of purgeer-middel; want hoe toch konden de versterkende middelen op de zenuwen der maag en der darmen werken, wanneer deze met een bekleedsel van onzuivere stoffen bedekt waren?

6. Somwijlen kon nog in het tijdperk der herstelling een gastrisch middel noodzakelijk worden. Somwijlen, namelijk, wilden, niettegenstaande de overige krachten toenamen, de eetlust en de verterings-kracht niet terug komen, noch de versterkende middelen iets uitwerken, en zulks, zoo wel als de gastrische teekenen strekten ten bewijze, dat de oorzaak daar van in eene nog aanwezig zijnde gastrische stof gelegen was. In dit geval hielp een braak- of purgeer-middel meer tot het herstellen der verterings-krachten, en der hier van afhangende algemeene herstelling der krachten, dan kina en wijn.

Indien er een zeer hooge trap van zwakheid aanwezig was, zoo was het niet raadzaam, terstond

ſtond ontlastende middelen aan te wenden, want zij verwekten geheel geene, of eene zoo hevige weder-werking, dat daar door de krachten geweldig uitgeput wierden. In zulke gevallen raad ik, om altijd eerst meer krachtige, opwekkende middelen aan te wenden; het gevolg daarvan is tweevoudig: of de teekenen der onzuivere ſtoffen verliezen zich onder het gebruik dezer middelen, en er zijn nu geene ontlastende middelen meer noodig, of de krachten worden ten minſten opgebeurd, en men kan als dan, indien het nog noodig is, de ontlastende middelen met goed gevolg, en zonder de gemelde nadeelige gevolgen, aanwenden.

Nu nog een woord over de ontlastende middelen zelve, en derzelver bijzondere aanwending.

De braak-middelen verdienden, indien dezelve aangewezen waren, altijd de voorkeur boven de purgeer-middelen; maar daar bij wierd vereischt, dat men dezelven ook zoo aanwendde, dat zij noch te hevige, krampachtige en uitputtende weder-werkingen verwekten, noch ook geheel zonder uitwerking bleven. Tot voorkoming van het eerſte, ondervond ik het best te zijn, de *Ipecacuana* aan te wenden, en daar van alle kwartier uurs 6 tot 10 greinen, met een bijvoegſel van *Caſtoreum*, *moſchus*, of van eenig ander krampſtillend middel, te geven, en

 wan-

wanneer men uit de krampachtige pijnen der *præcordia* en andere krampachtige toevallen, eene groote geneigdheid tot kramp veronderstellen kon, zoo liet ik vooraf krampstillende zalven en omslagen over de maag en eene krampstillende klisteer aanwenden. Moeijelijker is het tweede geval, indien het braak-middel geheel niet werkt, of, het geen nog slimmer is, eenen sterken waterachtigen loop verwekt, waardoor de krachten geweldig worden uitgeput. De oorzaak dezer onwerkzaamheid is dikwijls alleen gelegen in eene krampachtige gesteldheid, en men neemt dezelve weg, indien men het braak-middel met krampstillende middelen verbindt. Ja ik heb gezien, dat, wanneer ik eens een braakmiddel gegeven had, zonder de geringste uitwerking, en de zieke eenige uren naderhand een aftreksel van de *Valeriana* begon te gebruiken, het braken van zelf en met groote verligting volgde. Somwijlen evenwel ontstaat deze werkeloosheid reeds uit eene ongevoeligheid der maag-zenuwen, uit eene verlamde, *paralitische* gesteldheid van dezelve, een geval, het welk vele overeenkomst heeft met eene vergiftiging door *opium* en andere verdoovende zelfstandigheden. Hier bestaat de genezing daar in, dat men door vlugtige prikkelende middelen, bijv. door wijn, kamfer, *naphta*, vlugtige zouten, vooral

door

door het aanleggen van mosterdpappen op de maag, de prikkelbaarheid der maag trachte te verhoogen, en dan, terwijl het laatste middel prikkeling veroorzaakt, eene gift braak-wortel met *Vinum Antimonii Huxhami* op een maal ingeve.

Somwijlen is eene zeer taaije verslijming de oorzaak der werkeloosheid, in welk geval eenige giften ammoniakzout met *Oxijmel scilliticum*, *Rad. pimpinell.*, *Calom. aromat.* en dergelijken, de beste middelen zijn ter voorbereiding van de maag tot het braken.

Zijn purgeer-middelen noodzakelijk, zoo zijn rhabarber, de zoete opgehevene kwik, tamarinden, of ook eene vermenging van *magnesia* en *Crem. Tartari*, altijd de geschiktsten, evenwel altijd in verbinding met opwekkende en krampstillende middelen. Hier bij, nogtans, moet men altijd letten op de gesteldheid der ontlaste stof en op de krachten. Zoo schielijk als de ontlastingen waterig worden en de krachten beginnen af te nemen, moet men met derzelver gebruik terstond ophouden.

Bijaldien wormen de gastrische komplicatie uitmaken, zoo is zeker derzelver dooding en ontlasting, tot de genezing, volstrekt noodzakelijk, en het is onmogelijk, zulk eene zenuwkoorts alleen door versterkende middelen te genezen, zonder op deze komplicatie te letten, welke

op zich zelve alleen reeds in ſtaat is, eene algemeene krampachtige geſteldheid te veroorzaken, en dus zoo veel te meer de reeds plaats hebbende moet verergeren en verlengen. Nogtans moet ik hier bij ten ſterkſten aanbevelen, dat men daarop lette, of er eene zeer ſterke worm-prikkeling aanwezig zij of niet. Vindt het eerſte plaats, zijn er hevige plaatſelijke toevallen in den onderbuik, of medelijdende krampen, of ook groote prikkelbaarheid aanwezig, zoo is het niet raadzaam, om de wormen, welke hier reeds in ſterke beweging zijn, door wormdrijvende middelen nog meer te prikkelen, maar men doet het best, om door bedarende middelen, inzonderheid zulke, welke tevens verzwakkend op de wormen werken, derzelver grootſte oproerigheid te ſtillen, en hier acht ik boven alle anderen, de melk en de olieachtige middelen, welke, zoo als bekend is, de wormen verzwakken en dooden, derzelver aanzuiging aan de ingewanden verhinderen en tevens, door dezelver gevoelige oppervlakten te overdekken, de gewaarwording des prikkels matigen. Men late melk drinken, krampſtillende omſlagen met melk gekookt op den buik leggen, en kliſteren van melk, olie en ſuiker aanwenden. Men geve daar bij de volgende *emulſie:*

R.

℞. *Olei amijgd. dulc. recenter expr.* ℥i.
Aquae fontanae ℥vi.
Mucil. gumm. arab. q. ſ. ut fiat emulſio.
adde Sijr. Emuls. ℥i.
Extr. Hijosciam. gr. viii.
M. D.

S. Alle twee uren twee lepels vol te nemen.

Men kan daar mede het gebruik der zinkkalk, als ook van het *Extr. nuc. vomic*, het welk worm doodende krachten bezit, verbinden; ook kan men het water, waarin levende kwik is afgekookt, te drinken geven, een middel het welk ontegenzeggelijk de wormen verzwakt, zonder te prikkelen, en daarom bij worm-koortſen van groote nuttigheid is (*). In hardnek-

(*) Dit middel, het welk voorhenen menigvuldig tegen de wormen wierd aangewend, is tans zeer weinig meer in gebruik. Men houdt het algemeen daar voor, dat het zuiver water geene de geringſte werking op de volkomen zuivere kwik hebbe, en dat dus dit metaal niet in ſtaat is, om eenige worm doodende eigenſchappen aan des zels afkookſel mede te deelen, terwijl men het zelve daarenboven, als kunnende door het lood, waar mede ſomwijlen de kwik verontreinigd is, beſmet zijn, als een gevaarlijk en nadeelig middel beſchouwt.

kige en gevaarlijke gevallen heb ik van het *Oleum Ricini* de vermogendste hulp ondervonden.

In het tweede geval, wanneer de krampachtige gesteldheid minder hevig en de prikkelbaar-

---

schouwt (*). Anderen zijn van gevoelen, dat, bijaldien dit middel al iets tegen de wormen uitwerkt, zulks zou moeten worden toegeschreven aan een weinig bijgemengde onvolkomene kwikkalk, waar mede de oppervlakte der kwik altijd bedekt is, welke door het water afgespoeld en met het zelve vermengd wordt. Het komt ons evenwel niet onwaarschijnlijk voor, dat ook door de koking der zuivere kwik, door de ontleding van eenig water, eenige, hoewel weinige, kwikdeelen verkalkt worden; ten minsten schijnt het vermogen der kwik, om een gering gedeelte water te kunnen ontleden, daar door bevestigd te worden, dat, wanneer men kwik aanhoudend in eene flesch schudt, derzelver verkalking door bijvoeging van eenig water bevorderd wordt.

Aangezien de kwik somwijlen door lood en andere vreemde metalen verontreinigd zijn kan, dient men zich bij alle inwendig gebruik, vooraf wel van derzelver zuiverheid te verzekeren.

DE VERTALER.

(*) IPEIJ, *Introductio in materiam medicam*, p. 136.

(**) TROMSDORFF, Zakboek voor praktiserende Artsen, uit het Hoogduitsch vertaald door den Heer B. TILBOEL, te Groningen bij J. OOMKENS, 1807 pag. 153.

baarheid niet zoo ſterk verhoogd is, kan men terſtond krachtige worm-drijvende middelen aanwenden, waar toe ik in de meeste gevallen het *Semen Santonic.*, de *Cort. Geoffreæ Surinam.*, (een der zekerſte middelen tegen de wormen) *Rad. Valer. Sijlv.* en *Mercur. dulc.* gebruikt heb. Een der beste voorſchriften was het volgende.

℞. *Pulv. cort. Peruv.* ℥i.
Semin. Santon. ℥ß.
Cort. Geoffr. Surin. ʒi.
Coq. c. aq. font. ℥xii. *ad remant* ℥viii.
ſub finem adde Pulv. rad. Val. ʒii.
Colat. adde Sijr. cort. aur. ℥i.
M. D.

S. Om de twee uren twee lepels vol te nemen.

Tevens zijn klisteren dienstig van olieachtige middelen, en het aanhoudend gebruik van warme omſlagen van *Herb. Tanaceti*, *Abſinthii*, *Menth. crisp.* en *Flor. Chamom. rom.*, met melk gekookt, op den onderbuik, waar mede ik dikwijls bij kinderen, die niet innemen wilden, de hevigſte worm-toevallen weggenomen en de wormen afgedreven heb. Op gelijke wijze werken zalven van *Oleum Hijosc. Petroleum*, *Fel Taurin.*, *Oleum Tanaceti*, dikwijls in den onderbuik ingewreven. Het verſtaat zich van zelven, dat ter gelijker tijd de hoofd-aanwijzing, door het

aanwenden van verſterkende middelen moet worden vervuld.

Dewijl dit onderwerp zoo gewigtig is, zoo veroorloove men mij, het zelve door eenige ziekte-gevallen op te helderen en duidelijk te maken.

,, K. Eene vrouw, zijnde 30 jaren oud, van een teder ligchaams geſtel, was veertien dagen te voren gelukkig bevallen en had zich ſedert dien tijd wel bevonden, behalve dat zij, uit gebrek aan melk, niet zogen kon. Waarſchijnlijk door eene vroegtijdig gevatte koude, kreeg zij nu eene koorts, waar mede terſtond eene ſteking in de zijde vergezeld ging. Zij wierd door een' barbier adergelaten op den arm, waar door het evenwel niets beterde. Nu wierd ik geroepen. Ik bevond den pols niet zoo zeer klein, maar ongeregeld en latende zich gemakkelijk zamendrukken, daar bij was de lijderes zeer verzwakt, de huid weinig geopend; zij had grooten dorst; de tong was weinig beſlagen, het hoofd bezet; 's nachts ijlde zij zacht, maar inzonderheid klaagde zij over een aanhoudend ſteken in de zijde, over moeijelijke ademhaling, welke vergezeld wierd van een drooge prikkelende hoest De voorafgegane, zoo wel als de aanwezige toevallen toonden duidelijk, dat hier geene ontſteking-achtige, maar eene zenuw-achtige geſteldheid aanwezig was, en dat zelfs de plaat-

plaatſelijke aandoening der borst niet ontſtekingachtig zijn kon, vermits als dan de aderlating zeker eenige verligting zoude hebben toegebragt. Ik ſchreef daarom een afkookſel voor van de *Senega* met *Valeriana* en *Spir. Mindereri*, liet de bloemen van de *Arnica* als thee drinken, en eene ſpaanſche vlieg op de aangedane plaats leggen, als mede krampſtillende klisteren en inwrijvingen op de borst aanwenden. Ook deze middelen verſchaften weinig verligting; de pols verhief zich wel eenigzins, maar de ademhaling wierd meer beklemd. Ik kon geene andere gedachten hebben, dan dat de zenuw-achtige geſteldheid deze krampachtige *pleuris* onderhield, en liet dus, behalve de gezegde middelen, ſterke krampſtillende middelen aanwenden, eerst *moſchus*, en wanneer deze niets hielp, *opium*. Dan, in plaats van beterſchap, wierd de ziekte daar door erger. Op den zevenden dag wierd ik des avonds onverwachts bij mijne lijderes geroepen, terwijl zij dreigde te ſtikken. Ik vond haar met de hevigſte ſteking in de zijde, waar bij de ademhaling ten uiterſten beklemd was, zoo dat zij naauwelijks liggen, en niet dan afgebroken ſpreken kon. De hoest was zeer prikkelende, wordende daar door niets ontlast; de pols was ſnel en ingetrokken; de hitte en dorst waren vrij ſterk; zij klaagde over pijn

en bezetting van het hoofd, het welk nu en dan tot ijlhoofdigheid oversloeg. Wat stond nu hier te doen? De aderlating was niet bepaaldelijk aangewezen, en het karakter der ziekte, zoo wel als de te voren zonder nut aangewende aderlating, verboden derzelver herhaling. De krampstillende en zenuw-prikkelende middelen waren uitgeput en hadden geen' den minsten dienst gedaan, maar in tegendeel meer nadeel toegebragt. Ik zou volstrekt niet geweten hebben wat te doen, en mijne lijderes was voorzeker verloren geweest, wanneer ik geen geloof had geslagen aan gastrische ziekten en aan medelijdige prikkelingen, wier oorzaak in de ingewanden gelegen is. Alleen dit denkbeeld kon mij in dit ingewikkeld geval nog een' weg ter genezing aanwijzen, en het zelve wees mij den regten. Reeds de overweging, dat noch ontsteking, noch de zenuw-achtige gesteldheid alleen, dit toeval der borst veroorzaakten, dewijl noch de ontsteking werende, noch de krampstillende behandeling eenige hulp hadden toegebragt, deed mij vermoeden, dat hier eene plaatselijke gastrische prikkeling aanwezig zijn moest. Ik deed naauwkeuriger nasporing en bevond, dat de lijderes des nademiddags dikwijls over herhaald oprispen geklaagd had, dat zij somwijlen misselijk was, het welk een' kor-

korten tijd duurde, dat de ingewanden des bovenbuiks eenigzins waren opgezet, en dat zij omtrent deze plaatſen drukking en benaauwdheid gevoelde, en dat de tong iets, offchoon niet zeer aanmerkelijk, beſlagen was. De dorst zelf ſtrekte bij deze geſteldheid tot een bewijs voor de gastriſche oorzaak. Dit alles te zamen genomen deed mij terſtond tot een braak-middel beſluiten, het welk tevens door deszelfs ommiddelijk op de borst werkende krampſtillende kracht aangewezen was. Ik liet den braak-wortel tot 5 greinen met *castoreum* alle kwartier uurs nemen, en reeds na twee zulke giften, volgde er eene overvloedige braking van galachtige ſtoffen, waarna terſtond de beklemming der borst en het ſteken in de zijde verminderden, en de lijderes zich geheel veranderd gevoelde. Den volgenden dag was er geen ſpoor van het ſteken in de zijde meer overig, de koorts was zeer matig, de uitwaſeming begon werkzaam te worden, en er volgde eene gemakkelijke ontlasting uit de borst. Zij gebruikte nu vervolgens nog eenige dagen een afkookſel der *Senega* met tamarinden en middenzouten, waardoor de heilzame ontlasting door den ſtoelgang onderhouden en de lijderes volkomen herſteld wierd. Had men in het begin, in plaats van de aderlating, een braak-middel toegediend, zoo

was

was misschien de ziekte in drie dagen hersteld geweest, en had ik niet op den zevenden dag nog het braak-middel gegeven, zoo was zij zeker niet gered geworden.

II. Een man van een buiten gewoon zwak en hijpochondrick gestel, zijnde 32 jaren oud, welke reeds sedert vele jaren onophoudelijk met aambeijen en jicht geworsteld had, en dikwijls aan hartklopping en aanvallen van bloedspuwing onderhevig was, wierd van eene koorts overvallen, welke in het begin van weinig aanbelang scheen te zijn, maar weldra alle teekenen eener zenuwkoorts vertoonde, waar mede jichtpijnen in den linker arm en de linker knie vergezeld gingen; — de tong was onzuiver. Hier op kreeg hij eenige reizen afgang, maar den volgenden dag waren de koorts en de hitte sterker, de ademhaling eenigzins moeijelijker en daar bij voegden zich eene geringe bloedspuwing en een lastig oprispen. Ik kende zijne gesteldheid reeds lang te voren en wist, dat hij zeer prikkelbare longen en eene groote geneigdheid tot opwelling van bloed had, en dat hij dus volstrekt geene verhittende middelen verdragen kon. Daarenboven vorderden de gastrische onzuiverheden, welke er nog aanwezig waren, aanhoudende ontlastingen; — het geven van een braak-middel was niet bepaaldelijk aangewezen.

Ik

Ik hield derhalve met het gebruik der *Valeriana* met tamarinden aan, liet klisteren aanwenden en krampſtillende zalven inwrijven, als ook eene ſpaanſche vlieg aan het pijnlijke been leggen 's Avonds veranderde de oprisping in hik, en de benaauwdheid wierd ſterker, wanneer den lijder thee van pepermunt wierd voorgeſchreven. Den volgenden dag hadden dezelfde toevallen plaats, de hik was ſterk, de ontlastingen waren matig, de ademhaling en hoest bezwaarlijker, de jichtpijnen minder en er had eene algemeene uitwaſeming plaats. Den volgenden dag kreeg de geſteldheid een meer gevaarlijk aanzien; de lijder had het grootste gedeelte van den nacht in groote benaauwdheid en met een' ſterken hik doorgebragt, welke toevallen aanhielden, terwijl de hik ſtuipachtig wierd, en elke keer de ademhaling veranderde; de pols ſloeg 120 malen in eene minuut en was vol, maar week. Hij klaagde over ſpanning in de hartkolk, evenwel was de buik niet opgezet, het hoofd was vrij, doch zijn geest al te levendig, de huid open, de pis rood, de tong nog vuil, waar bij evenwel geene walging of misſelijkheid plaats had, de jichtpijnen verdwenen, maar de zwakheid nam toe. Ik oordeelde, tans niet meer te moeten ontlasten, maar de wegzinkende krachten, door verſterkende, als ook de gevaarlijke krampen, door krampſtillende

de middelen, te hulp te moeten komen; want teekenen van ontsteking waren er niet aanwezig. Ik schreef dus een afkooksel van kina voor met *Valeriana*, tamarinden en *Extr. Hijosciam.* en klisteren van den zelfden aard, en dewijl de toevallen 's avonds niets beter waren, *moschus* met *pulvis doveri.* Dan hier op volgde een ellendige nacht, vergezeld van de geweldigste benaauwdheid en hik. De lijder klaagde mij in den vroegen morgen, dat de spanning omtrent de hartkolk zoo geweldig was, als of het ligchaam met een' sterken band toegesnoerd wierd, ook had hij dien morgen van zelf eene galachtige stof gebraakt. Ik zag nu wel in, dat hier nog eene bedorvene en onverteerbare stof in de ingewanden huisvestte, welke de kina en het *opium* niet verdroeg. Ik sloeg een braakmiddel voor, maar het welk door den lijder volstrekt geweigerd wierd. Ik liet derhalve terstond eene halve once wonderzout, in water opgelost, op eens innemen. Er volgden spoedig drie galachtige ontlastingen, en oogenblikkelijk waren de benaauwdheid en hik verdwenen. Ik liet tans wederom met den kina-drank voortvaren, welken hij nu goed verdroeg. De koorts nam nu af en alles keerde ten goeden, evenwel ontstond er, na verloop van twee dagen, op nieuw een aanval van hik met benaauwd-

heid en gastrische teekenen, welke wederom door een laxeer-middel weggenomen wierden, en op de zelfde wijze wierd, na eenige dagen, voor de derde maal, een purgeer-middel noodzakelijk. Door deze ontlastingen en het tusschen beide voortgezette gebruik der kina, herstelde de lijder volkomen.

V Een mensch van 34 jaren oud, welke mismaakt en zwak van ligchaam was, een aanhoudend zittend leven geleid had, en daarenboven meermalen aan toevallen van hijpochondrie onderhevig was geweest, wierd van eene koorts aangetast, waar bij terstond in het begin een waterachtig braken plaats had. De koorts hield vijf dagen aan, voor hij naar hulp omzag, en men vernam alleen, dat hij gedurende dien tijd zeer over het hoofd geklaagd en nog eenige malen gebraakt had, waar bij hij niets dan eene waterachtige stof ontlast had. Hij lag te bed, was zeer krachteloos, klagende bij afwisseling, dan over zeer zware hoofdpijn, terwijl hij kort daar op slaapzuchtig wierd, dan wederom was hij ijlhoofdig, zijnde daarbij vrees voor den dood en aanhoudende bezorgdheid, dat men hem in de gevangenis wilde werpen, de onderwerpen zijner verwarde gedachten. De pols was klein, ongeregeld, niet zeer schielijk, de hitte niet buitengewoon sterk, de huid droog, de ademhaling

on-

ongeregeld, zuchtende, trillende, met een gevoel van benaauwdheid. Zijn opslag van het oog was vreesachtig, onbestendig, somwijlen verwilderd, het ligchaam verstopt, de tong tamelijk zuiver. Hij had te voren aan wormen onderhevig geweest. Men kon het zenuw-achtig karakter der ziekte niet ontkennen, en zelfs het braken scheen van een' krampachtigen aard te zijn. Men kon, wel is waar veronderstellen, dat nog een gastrische prikkel, ten minsten wormen hier medewerkten, maar de gastrische teekenen waren te onbepaald, en ik wenschte ook zelf wel eens te zien, wat alleen eene opwekkende en versterkende behandeling, zonder eenigzins op de gastrische gesteldheid acht te geven, vermogt. Hij kreeg een aftreksel van drie drachmen *Valeriana* met 60 droppels *Liq. anodin. M. H.*, om binnen 24 uren te gebruiken, eene openende klisteer en mosterdpappen op de beide armen.

Den volgenden dag was het niet beter, hij hield met het vorige middel aan, en het zelve wierd nog met eene halve once *Pulv. Sem. Santon.* en 20 droppels *Laud. Liq. Sijdenh.* versterkt.

Den derden dag, zijnde den achtsten der ziekte, had hij een' zeer onrustigen nacht gehad, aanhoudend geijld, het welk ook over

dag

dag voortduurde, de pols was iets opgebeurd, hij klaagde over benaauwdheid, en eenige malen wierd hij zeer ſterk door een krampachtig ſlikken, waar door hij ſchier verwurgd wierd, aangetast. Hij had eenige malen ontlasting gehad, zonder dat zich wormen vertoonden. Er wierden krampſtillende zalven met *opium* over de maag ingewreven, en omſlagen van verſterkende kruiden met wijn aangewend, terwijl met het vorige middel wierd aangehouden, het welk nog met *Aq. menth. pip.* en *Laudanum* verſterkt wierd.

Den vierden dag was wel het braken opgehouden, maar de lijder klaagde niettemin nog over benaauwdheid en drukking in de hartkolk, de tong was geelachtig beſlagen, het ijlen hield bij tusſchenpoozen aan, de pols was kleiner en meer krampachtig, en de lijder ten uiterſten afgemat en moedeloos. Ik oordeelde nu, behalve de opwekkende genees-middelen, nog ſterkere verſterkende middelen te moeten aanwenden en verſterkte dus nog het vorige middel met kina en *Rad. Angelic.*, en liet ook de mosterdpappen herhalen. Hij was den volgenden dag rustiger en gemakkelijker, doch over het geheel, als ook met opzigt tot de ijlhoofdigheid, gelijk als gister.

Den zesden dag wierd de omſtandigheid meer

verontrustende. de ijlhoofdigheid sloeg tot woede over, en de lijder klaagde bestendig over geweldige benaauwdheid, en dat hij iets doorgeslikt had, het welk hem zwaar in de maag lag. Het was in de daad zeer merkwaardig, dat de ziel de hier aanwezig zijnde stoffelijke ophooping in de maag zoo duidelijk gevoelde, en daar uit, als het ware om zich zelve daar van de oorzaak te verklaren, den droom van een doorgeslikt ligchaam gevormd had, (een toeval, het welk wij in den slaap dikwijls ondervinden, wanneer het donker gevoel van eene werktuiglijke drukking, of eenig ongemak, dikwijls in een' droom of een verdichtsel der verbeelding wordt ingekleed). Deze dringende roepstem van het instinct der ziel kon ik niet langer wêerstaan, en dewijl zich tevens een aanzienlijk beslag op de tong vertoonde, en de overige toevallen hardnekkig de krachtigste behandeling der zenuwkoorts wêerstonden, het welk alles duidelijk te kennen gaf, dat er nog eene plaatselijke prikkeling in de eerste wegen huisvestte, en ik daarenboven meer belang stelde in de redding mijns lijders, dan in proefnemingen omtrent het ware of valsche van eenig leerstelsel, zoo schreef ik een braak-middel voor van *Ipecacuan.* en *Tart. Emetic.* Hij braakte hier op viermalen eene aanzienlijke hoeveelheid

van

van groene gal en even zoo dikwijls had hij ſtinkenden galachtigen afgang. Hierop volgde een rustige nacht. De ijlhoofdigheid hield van dit tijdstip af aan geheel en al op, hij gevoelde zich opgeruimder en ſterker, en de pols verhief zich. Hij kreeg nu het vorig afkookſel weder en hij was na twee dagen zoo verre, dat hij in ſtaat was, eenige uren van het bed te blijven. Nu ontſtond er een prikkelende hoest en eene ligte ontſteking in de keel, waarſchijnlijk als gevolgen van de zoo lang in de maag teruggehoudene gal, en ik vreesde nog voor ſprouw, welke zoo ligt ontſtaat bij gastriſche zenuwachtige koortſen, wanneer de ontlastingen der eerſte wegen verzuimd zijn, en men in tegendeel dezelven met heete, prikkelende middelen behandeld heeft. De giſten der kina wierden vermeerderd, tamarinden er bijgevoegd, eene ſpaanſche vlieg op den nek gelegd, en voor het plaatſelijk ongemak in de keel wierden alleen ſlijmachtige gorgeldranken en eene likking met *borax* voorgeſchreven. Het gevolg daar van was, dat er geene ſprouw ontſtond, en dat, na dat hij deze middelen veertien dagen aanhoudend gebruikt had, de keelziekte, het hoesten en de geheele zenuwkoorts volkomen verdwenen.

I. Eene vrouw van 67 jaren klaagde gedurende eenigen tijd over een' bitteren ſmaak,

gebrek aan eetlust, zwaarte en vermoeidheid der leden, zonder koorts;— de afgang en de waterlozing waren natuurlijk, de pols tamelijk vol, maar niet ſnel. Zij nam een braak-middel in, het welk niet werkte, maar eenige waterige afgangen veroorzaakte, waar door zij nog meer verzwakt wierd.

Den tweeden dag. Zij had dezen nacht weinig geſlapen, bij tusſchenpoozen gezweet en had ééns afgang gehad. Bij dit alles was zij een weinig gemakkelijker dan gister. Men gaf haar *ſpir. Vini Camphor.* om de ledematen daar mede te wasſchen, en daar bij:

℞. *Pulv. Rad. Valer.* ʒiii.
Ebull. c. aq. fontan. ℥iv.
Col. adde Liq. Anod. M. H. ʒ ß.
Sijr. Commun. ℥i.
M. D.

S. Om de twee uren twee lepels vol.

℞. *Herb. Trifol. Fibrin.*
—— *Marrub. Alb.*
—— *Menth. Pip.* ā ℥ß
Rad. Liquirit. ʒii.
M. D.

S. Om twee lepels vol met een pint water te laten trekken en als thee te drinken.

Den derden. De nacht eenigzins rustig, de ademhaling vrijer, de pols weeker en langzamer

dan

dan gister. Het vorige middel wierd herhaald.

Den vierden. 's Nachts geen ſlaap, tans ſterker dorst, de pols iets opgebeurd. Voor het overige nog groote zwakheid en benaauwing;—'s avonds had de lijderes afgang gehad.

Den vijfden. De nacht was wederom zonder ſlaap, zij ijlde zacht, de krachten namen af, de pols bleef evenwel bij aanhoudendheid voller, dan hij in zulke omſtandigheden gewoon is, de ſmaak was bitter, de tong droog met een witachtig ſlijm overdekt. Zij was droefgeestig en twijfelde aan hare herſtelling. Zij klaagde ſterk over droogte in de keel. Men ſchreef haar voor:

℞. *Pulv. Rad. Serp. Virg.* ʒ ii.
—— —— *Valer.* ʒ iii.
Sacch. Alb. ℥ i.
M. Divid. in xii *part. aequal.*
D.

S. Om de twee uren een poeder met wijn en 20 droppels *Liq. Anodin.* te nemen, daar bij met het gebruik der vorige uit- en inwendige middelen aan te houden. Tegen de droogte en tevens als een geſchikt voedzaam middel, gaf men haar van nu af aan dagelijks anderhalve drachma poeder van *Saleb*, met melk afgekoken, het welk de droogte der keel het best verzachtte en haar voor 't overige ook voortreffelijk bekwam. Er wierden mosterdpappen aangelegd.

Den

Den zesden. 's Nachts eenige ſlaap, de dorst en bittere ſmaak waren verminderd, over het geheel was de lijderes beter, evenwel klaagde zij nog over benaauwdheid en bedwelming. De pols was nog zeer ongeregeld, er vertoonde zich eene kleine wolk in de pis. Zij had voor de ziekte een' uitſlag gehad, welke zij ontdekte, dat, ſedert het ontſtaan van dezelve, verdwenen was. — Zij kreeg:

℞. *Axung. Porcin.* ℥ii.
Pulv. Cantharid. ℈i.
M. D.

S. Om daar van dagelijks eene hoeveelheid ter grootte van eene boon in den nek in te wrijven.

Heden tegen den avond was de lijderes beter, de pols eenigzins voller en langzamer. De poeders met wijn ingenomen bekwamen zeer goed; zij bragten eene zachte uitwaſeming teweeg aan het bovenſte gedeelte des ligchaams. Dezen morgen bloedde zij eenige droppels uit den neus met verligting. Het wolkje in de pis was naar den bodem gezonken en de uitſlag aan het hoofd, welke in het begin der ziekte naar binnen geſlagen was, kwam wederom ten voorſchijn.

Den zevenden. De mosterdpappen en ſpaanſche vlieg-zalf hadden weinig gewerkt. Er volgde des nachts eenige ſlaap, de pols was iets ſneller,

ler, niet klein. Er hadden nog zachte ijlhoofdigheid en benaauwdheid plaats. Zij bleef met het gebruik der vorige midddelen en van den wijn aanhouden.

Den achtften. 's Nachts flapeloos, fterk gezweet, waar door zij was afgemat. Zij had eens afgang gehad, maar hard en weinig. De pols was week, langzaam en klein; de tong weinig beflagen en eenigzins vochtig: de dorst was fterker. Er wierd nog kina bij de opwekkende middelen gevoegd.

Den negenden. 's Nachts eenige flaap, maar groote krachteloosheid, volftrekte ter neêr geflagenheid van geest met beftendige gedachten aan den dood; de pols was klein en week. Zij hield met het gebruik der vorige middelen aan, maar dewijl alles niets hielp, en zij van het begin af aan tot op dit oogenblik over eene beftendige benaauwdheid en drukking omtrent de hartkolk geklaagd had, en ook de bittere fmaak bijbleef, zoo kreeg zij nog twee drachmen *Crem. Tart.*, om daar van de helft in een glas water te nemen. Heden nademiddag volgde er een gebonden afgang, waar op zij zich zeer wel bevond.

Den tienden. 's Nachts had zij geflapen en ook eenigzins uitgewafemd. Zij bevond zich beter dan gister. De benaauwdheid verminderde;

 de

de pols wierd geregelder, de smaak minder bitter. Zij hield met de overige middelen en met de *Cremor Tart.* aan.

Den elfden. De nacht was rustig en de lijderes bevond zich beter. De spaansche vliegzalf had blaren getrokken, welke met *Empl. Citrin.* verbonden wierden. Voor 't overige wierd met alles aangehouden gelijk gister; — 's nademiddags had zij natuurlijken afgang.

Den twaalfden. 's Nachts had zij eenigen slaap gehad, en tegen den morgen had er een zacht zweeten plaats. Zij bevond zich redelijk wel. De vorige genees-middelen wierden herhaald, als ook de *Cremor Tartari*; — insgelijks ook den volgenden dag.

Den dertienden. 's Nachts eenige slaap; tegen den morgen gezweet; de lijderes was zeer afgemat en had weinig eetlust; de tong was bruinachtig beslagen; de pols was langzaam en redelijk vol; gister nademiddag had zij harden afgang, zij kreeg op nieuw de vorige genees-middelen, en het gebruik der *Crem. Tartar.* wierd versterkt.

Den veertienden. 's Nachts goed geslapen; tegen den morgen eenigzins gezweet; zij bevond zich tans zeer wel. Er wierden bij de vorige middelen nog eenige greinen kamfer bijgevoegd.

Van

Van den vijftienden tot den achttienden beterde de lijderes iederen dag. — Den negentienden kon zij eenige uren van het bed blijven en zoo herstelde zij langzamerhand volkomen. Door het gebruik van een aftrekfel der falie wierd het zweeten, het welk nog bleef aanhouden, weggenomen.

Het volgende geval, het welk zeer merkwaardig is, uit hoofde van deszelfs hardnekkigheid en gevaar, en waar van de genezing, alleen door de vereeniging van worm drijvende met zenuwversterkende genees-middelen, mogelijk was, wierd van den Heer ELIAS SIEBOLD, tans Leeraar der Verloskunde te *Wurzburg*, in ons instituut behandeld en befchreven, en ik verblijde mij, van dezen mijnen voormaligen toehoorder en onvergetelijken medewerker van ons instituut, hier ter plaatse, een openlijk getuigenis van zijne voorbeeldige vlijt, uitmuntende talenten en onvermoeide werkzaamheid aan het ziekbed, te kunnen mededeelen.

S. Een meisje van 6 en een half jaar oud, kwam den vijftienden Junij onder onze behandeling.

Zij had reeds federt acht dagen een' zwaren doorloop gehad, waar door haar ligchaam aanmerkelijk verzwakt was geworden. De ontlastingen waren waterig en hadden menigvuldig

 plaats;

plaats; —— doch zijn dezelve ſedert giſter verminderd. Omſtreeks den navel gevoelt zij inzonderheid eene zware pijn; de ſmaak is zeer bitter; de tong zeer beſlagen; zij heeft geen eetlust, maar heeft bij aanhoudendheid trek tot zure dingen, inzonderheid tot azijn. Zij klaagt over ſterke pijn in het voorhoofd, waar mede ſedert eenige dagen ijlhoofdigheid gepaard gaat, welke evenwel zelden uitwendig kan bemerkt worden. Zij heeft eene brandende hitte, zoo wel aan de handen als in de wangen. De lijderes is buitengewoon zwak; de pols is ſchielijk en klein. Zij is te voren aan wormen onderhevig geweest. Haar wierd, behalve een braak-middel, het volgende voorgeſchreven:

℞ *Pulv. Semin. Santon.* ʒ iii.
Coq. c. aq. fontan. ℥ vi.
Sub finem Coct. adde Pulv. Rad. Valer. ʒ i.
Collaturae adde Sal. Ammon. Pur. ℈ ii.
Sijr. Commun. ʒ vi.
Spir. Nitr. Dulc. gtt. xv.
M. D.

S. Om de twee uren een lepel vol te nemen.

℞. *Flor. Chamom.*
—— *Sambuci* á ℥ ß

Herb.

Herb. Hijosciam.
—— *Absinthii* ā ʒ iii.
C. *M. D.*

S. Om met melk tot eene pap gekookt op den buik te leggen.

℞. *Flor. Chamom. Vulg.*
—— *Verbasci* á ʒ ii.
Rad. Altheae ʒ i ß.
Consc. coq. aq. fontan. ℥ vi ad ℥ iii ß.
Colat. adde Pulv. Amijli. ʒ ii.
Ol. Lini. ℥ 3.
M. D.

S. Tot eene klisteer.

's Avonds. De lijderes heeft van het braakmiddel tweemalen uitwerking gehad, waar door meest slijm en gal ontlast is; de hoofdpijn en de bittere smaak zijn verdwenen, de pols is schielijk en eenigzins vol, hebbende 105 tot 106 slagen in eene minuut. Er ontlastte zich een groote worm met den afgang.

Den zeventienden. De lijderes sliep dezen nacht tamelijk rustig, zij was niet ijlhoofdig, de hitte is aanmerkelijk verminderd; de pols is nog zeer schielijk en eenigzins hard, hebbende 110 tot 112 slagen; de tong is nog sterk beslagen en de smaak bitter; de lijderes verlangt nog bij aanhoudendheid naar alles wat zuur is; de afgang is nog waterig, ook hebben

ben de ſtekende pijnen omtrent den navel ſomwijlen nog plaats. Bij de klisteer wierden nog twee ſcrupels *Pulv. Rad. Valer. Sijlv.* bijgevoegd. 's Avonds ontlastte de lijderes wederom eenen worm; de tong is witachtig beſlagen; de bittere ſmaak is geheel weg; de pijn om den navel alléén blijft nog bij tusſchenpoozen aanhouden; de pols is ſchielijk en klein; de hitte matig; zij blijft met dezelſde middelen aanhouden en krijgt nog daarbij:

℞. *Sijr. Commun.*
Aq. Fontan. ā ℥ ii.
Elix. Acid. Hall. *gtt.* ix.
M. D.

S. Om hier van 60 druppen onder een glas water te mengen, en nu en dan daar van te drinken.

Den zeventienden. De lijderes ſliep dezen nacht gerust; de tong is weinig beſlagen, de ſmaak nog eenigzins bitter; de hitte is verminderd; de pols is nog ſchielijk en klein, houdende 110 ſlagen. De onderbuik is, wanneer men denzelven aanraakt, inzonderheid omſtreeks den navel, zeer gevoelig. De afgang begint wederom gebonden te worden.

Den achttienden. De nacht was rustig, de pijnen omtrent den navel zijn geheel opgehouden; de hitte houdt nog aan; de lijderes bevindt

vindt zich beter. Des avonds kreeg zij wederom hevige pijnen in den onderbuik, welke opgezet en gespannen was; zij hoest somwijlen en heeft jeukte aan den neus; de hitte is sterker en de pols nog schielijk en klein. Er wierden heden bij het *Sem. Santon.* noch twee drachmen kina bijgevoegd, en de volgende zalf tot inwrijving voorgeschreven:

℞. *Ung. Altheae* ℥ i.
Ol. Camphor. ʒ ii.
Petrolei. ʒ i.
M. D.

S. Om in den buik in te wrijven.

Den negentienden. De lijderes sliep dezen nacht vrij rustig; heden morgen had zij wederom hoofdpijn; de pijnen der onderbuik zijn verminderd; de afgang is wederom eenigzins waterachtig. De lijderes gevoelt zich zeer zwak, de ademhaling is moeijelijk en somwijlen van hoest vergezeld. Zij heeft dikwijls jeukte aan den neus; de pols slaat nog 110 malen in eene minuut, is krampachtig en hard. De eetlust ontbreekt geheel en al. Bij het afkooksel van het *Sem. Santonic.* wierden nog twee drachmen *Herb. Tanaceti* en acht greinen *Extr. nucis vomicae* bijgevoegd. Tevens bekwam zij klisteren met melk, en kreeg insgelijks melk om te drinken.

℞. *Merc. Vivi Depur.* ℥ i.
Coq. c. aq. ſontan. in vas. terreo clauſ. ℔. i. *per quadrant. hor.*

D.

S. Om de helft tot eene kliſteer te gebruiken, en de andere helft met melk te drinken.

's Avonds bevindt zich de lijderes nog gelijk als 's morgens; er hebben zich geene wormen ontlast.

Den twintigſten. De nacht was rustig, maar er hadden trekkingen plaats, en de handen wierden krampachtig te zamengetrokken; de lijderes is zeer geneigd tot ſlapen; er ſchijnt eene algemeene bezetting op het hoofd plaats te hebben; zij klaagt niet meer over pijnen in den onderbuik; omſtreeks den navel is de buik nog zeer opgezet en gevoelig op het aanraken; er ontlastte zich heden een worm met den afgang. De tong is wederom eenigzins beſlagen; er komt nog geheel geen eetlust; de pols is nog zeer ſchielijk, klein en krampachtig; met het gebruik van het kwik-water, zoo wel in kliſteren als om te drinken, wierd aangehouden; ook de overige genees-middelen bleven dezelfden. 's Avonds was het hoofd eenigzins vrijer; de ontlastingen door den afgang zijn nog waterig; dezen middag ontlastte zich wederom een worm; de pols blijft nog altijd ſchielijk.

Den

Den een en twintigſten 's morgens. De nacht was rustig, ſomwijlen hadden er ſtuipen plaats; de waterige ontlastingen zijn minder veelvuldig; de buik blijſt nog altijd iets geſpannen en gevoelig; de lijderes ziet heden vlugger uit, en het hooſd ſchijnt geheel niet bezet te zijn, maar de pols is nog ſchielijk en krampachtig, doch niet klein. De genees-middelen bleven de zelfden; alleen wierden bij de omſlagen twee drachmen *Sem. Tanaceti* bijgevoegd; de kina wierd tot eene halve once vermeerderd en ook met het *Sem. Santonic.* afgekookt.

Den twee en twintigſten 's morgens. De ontlastingen zijn verminderd en niet meer waterig; de buik is minder opgezet; er ontlasten zich geene wormen; de pols blijſt bij aanhoudendheid buitengewoon ſchielijk en klein; de hitte is gering. Men ſchreef de lijderes het volgende voor:

℞. *Flor. Zinci* *gr.* i.
Sacch. Alb. ℈ ß.
M. F. Pulv. disp. dos. vi.

S. 's Morgens en 's avonds een te nemen.

Den drie en twintigſten. De lijderes bevindt zich merkelijk beter. Het trekken in de dijën en de bezetting op het hooſd zijn bijna geheel opgehouden; de lijderes heeſt heden eetlust; de pols is op 98 ſlagen terug gebragt; met den

af-

afgang ging wederom een worm af. Ik veroorloofde haar, om vleesch-soep te eeten; de genees-middelen wierden herhaald.

Den vier en twintigsten. De lijderes bevindt zich heden slimmer; de buik is wederom meer opgezet en gevoeliger; de pols is wederom zeer schielijk en krampachtig. Het verzuim der genees-middelen en een misslag in den leefregel, waren daarvan alleen de oorzaak. Maar misschien brengt de beweging der wormen tot deze verergering ook iets toe; want ik heb altijd opgemerkt, dat telkens, voor de ontlasting eener worm, altijd de toevallen vermeerderden, welke, zoo dra als dezelve ontlast was, wederom ophielden. Alle de maatregelen bleven dezelfden, en het gebruik der genees-middelen wierd op het nadrukkelijkst aanbevolen.

Den vijf en twintigsten. De buik is wederom meer opgezet en buitengewoon pijnlijk bij het aanraken. De ontlastingen zijn zeer menigvuldig en waterig; er gaan geene wormen af; de hitte is aanmerkelijk; de huid is zeer droog en brandende, zijnde deze hitte zeer onaangenaam op het gevoel; de lippen zijn bleek; de tong is zeer droog en bruin beslagen, en kan niet dan met groote moeite uit den mond worden gebragt; de pols is zeer schielijk, klein, krampachtig en ongeregeld; de trekkingen in

de

de handen en vingeren nemen klaarblijkelijk toe. Men ſchreef haar voor:

℞. *Moschi Orient.* *gr.* ii.
Flor. Zinci. *gr.* i ß.
Sacchari Albi. ℈ ß.
M. F. Pulv. disp. doſ. vi.
D.

S. 's Morgens en 's avonds een poeder te nemen.

Tevens wierden mosterdpappen aan de kuiten gelegd, terwijl de overige behandeling de zelfde bleef. 's Avonds: de lijderes lag in eene ſterke ſlaapzucht; de hitte was aanmerkelijk; de pols klein en zwak; de doorloop houdt nog bij voortduring aan; men had de mosterdpappen vergeten, welke nu echter in mijne tegenwoordigheid terſtond moesten worden aangelegd.

Den zeven en twintigſten. Dezen nacht had er verſcheidene keeren zachte ijlhoofdigheid plaats, waarbij de lijderes ſtil in zich zelve ſprak, *delirium blandum taciturnum.* De ſlaapzucht is opgehouden, en de lijderes is vlugger; de hitte is nog vrij ſterk; de pols heeft nog 120 ſlagen in eene minuut; de buik is op het aanraken nog altijd gevoelig. 's Middags: Het was thans de tijd, dat de aflating der koorts plaats had; de hitte was gering; de pols ſchielijk, de huid droog. 's Avonds: de koorts nam

zeer toe; de lijderes was ſlaapzuchtig en had ſterke trekkingen; zij was zeer onrustig en tevens ijlhoofdig, Men kon waarnemen, dat de koorts zich tweemaal daags verheſte, 's morgens namelijk en 's avonds, wanneer alle de toevallen verergerden. Van 's voordemiddags tot tegen den avond had er aflating van koorts plaats

Den acht en twintigſten. De lijderes ſliep dezen nacht; de ijlhoofdigheid en doorloop zijn opgehouden; de pols is minder ſchielijk, maar behoudt evenwel altijd nog 110 tot 130 ſlagen. De hitte is minder en de huid meer geopend. 's Avonds: de pols is ſneller en er heeft ſterke ſlaapzucht plaats. Het gevoel en de beweging zijn zeer bezwaard; de oogen kan de lijderes volſtrekt niet openen; zij is zeer zwaarhoorig, en men kon geene teekenen van eenig gevoel waarnemen; de hitte nam zeer de overhand en de huid was volkomen droog. Er wierden mosterdpappen aangelegd en eene ſpaanſche vlieg tusſchen de ſchouders geplaatst, ook wierd het wasſchen met *Spir. Vini Camphor.* en laauw warm water nadrukkelijk aanbevolen, waar bij men nog het volgende middel in den onderbuik liet inwrijven:

℞. *Linim. Volatil.* ℥iii.
Ol. Camphor. ℥i.

Laud.

Laud. Liq. Sijd. ʒß.
M. D.

Tot eene klisteer wierd het volgende voorgeschreven:

℞. *Flor. Chamom. Roman.* ℥ß.
Coq. c. aq. font. ℥ix *ad* ℥v.
Sub finem coct. adde Pulv. Rad. Valer. Min. ʒii.
—— —— *Arnicae.* ʒi.
Colat. adde Camphorae *gr.* iv.
Laud. Liq. Sijdenh. *gtt.* x.
M. D.

Bij het vorig afkookſel wierden nog 8 druppels *Laud. Liq. Sijdenh.* bijgevoegd. De mosterdpappen hadden niet lang aangelegen, of de ſlaapzucht verminderde en de lijderes kwam tot zich zelve; zij was evenwel over het geheele ligchaam ten uiterſten gevoelig, inzonderheid over den onderbuik; zij gevoelde nu en dan trekkingen, ſomwijlen gepaard met ijlhoofdigheid. Hitte en koude wisſelden elkander af; de pols was klein, ſchielijk en ongeregeld. Deze toevallen duurden tot tegen twaalf uren, wanneer ik de lijderes ſlapende vond.

Den negen en twintigſten, 's morgens. De lijderes was gemakkelijker, volkomen bij haar verſtand, kende de omſtanders, en klaagde alleen over pijnen in den onderbuik bij iedere beweging. De buik was geſpannen: de hitte

 niet

niet zeer aanmerkelijk; de huid was zeer droog; de pols klein en ongeregeld, hebbende 100 tot 105 ſlagen. Sedert gister had de lijderes geene ontlasting. Het afkookſel van het *Sem. Santonici* en de kina wierd nog met eene halve once *Spir. Mindereri* en acht druppels *Laud. Liq. Sijdenh.* vermeerderd. Bovengemelde poeders van *moſchus*, en het wasſchen der ledematen, wierden voortgezet. Zij kreeg wederom eene kliſteer. Over dag wisſelden ſlaapzucht en zachte ijlhoofdigheid met trekkingen der handen af, om den mond ontſtonden kleine blaasjes, welke open gingen en de lijderes veel pijn veroorzaakten. Op de kliſteer volgde eenmaal ontlasting; de buik was eenigzins minder geſpannen; de hitte wisſelde met koude af en de huid was nog zeer droog. De pols was 's avonds uitermaten zwak en ongeregeld; de ademhaling was reutelende, ſomwijlen had daar bij hoest plaats. 's Middags wierden koude omſlagen met *Sal ammon.* en azijn om het hoofd aangewend; 's avonds wierden er wederom mosterdpappen aan de kuiten gelegd en eene ſpaanſche vlieg op den arm. 's Nachts te elf uren. De lijderes wierd door het prikkelen der mosterdpappen geheel in hare ſluimering geſtoord; zij was zeer gevoelig en onrustig; — de mosterdpappen wierden afgenomen;

men; de hitte was zeer brandende; de slaapzucht was minder, de ademhaling vrijer, en niet meer reutelende, de pols snel, klein en krampachtig.

Den dertigsten, 's morgens. Na middernacht viel de lijderes wederom in eene sluimering; trekkingen, ongerustheid, angst, opspringen in het bed, wisselden elkanderen bij tusschenpoozen af. De lippen waren aanhoudend in beweging, de huid was droog, als mede de lippen en de tong. Het oog was zeer betrokken, en het ligchaam zoo gevoelig, dat de lijderes volstrekt geene aanraking meer verdragen wilde; de ademhaling was veel meer reutelende, de pols onveranderd. Het gebruik der genees-middelen wierd zoo sterk mogelijk aanbevolen, inzonderheid het wasschen, daar bij kreeg zij rhijnwijn om te drinken. 's Middags; de lijderes bevond zich nog in de zelfde omstandigheden als heden morgen; de pols was uitermaten zwak en klein; zij gebruikte slechts weinig en niet gaarne van den wijn; 's avonds wierden op nieuw omslagen en spaansche vliegen aangelegd, en eene spaansche vlieg op den linker arm geplaatst; de benaauwdheid en onrustigheid wierden onbegrijpelijk groot, de ademhaling was zeer bezwaard, ieder oogenblik veranderde de lijderes van plaats; zij wierp het

 bed

bed gedurig van zich af; de pols scheen zich iets te verheffen. Zij kreeg terstond acht druppels *Laud. Liq. Sijdenh.* met een weinig wijn te nemen en het volgende poeder:

℞.	*Moschi Orient.*	*gr.* iii.
	Flor. Zinci.	*gr.* iß.
	Sacch. Albi.	*gr.* ii.
	M. D.	

S. 's Morgens en 's avonds een zoodanig poeder te nemen.

Den eersten Julij. De lijderes sliep en de omstanders verzekerden, dat zij eene algemeene uitwaseming over het geheele ligchaam gehad en het welk geweldig zuur geroken had. De tong was droog, de hitte zeer gematigd, en zij klaagde over koude. Het ligchaam was minder gevoelig en zij sprak aaneengeschakeld en met verstand. 's Nachts had zij twee maal ontlasting; de onderbuik was minder gespannen en niet meer zoo gevoelig. De blazen om den mond zijn verdwenen; de pols is week, niet zwak en heeft maar 106 tot 110 slagen. Ik schreef eene opwekkende klisteer voor, en voegde nog twee drachmen kina en een grein kamfer daar bij, insgelijks wierd ook met den wijn en de overige middelen aangehouden. 's Avonds; de lijderes heeft eene sterke koorts met slaapzucht, krampachtige toevallen en af-

wis-

wisſeling van hitte en koude; ook had zij over dag eenige waterige ontlastingen. Men ſchreef haar eene kliſteer voor.

Den tweeden Julij. De omſtandigheden bleven nog bij aanhoudendheid de zelfden. Er ontſtonden een zeer ſterk beven der ledematen, trekkingen, krampen, inzonderheid der ſlikbuis en tusſchen beiden zweet, het welk ſchielijk overging; de zelfde middelen wierden voortgezet.

Den derden Julij. De lijderes ſliep den nacht door iets; de ſlaapzucht wisſelde nog beſtendig met opſpringen af; de hitte was niet zeer ſterk; de huid was geopend; de pols had 120 ſlagen; de genees-middelen wierden herhaald, vooral de koude omſlagen op den buik, ook het baden en wasſchen, zoo als boven reeds is aangewezen. 's Avonds had de lijderes wederom ſterke hitte; de buik was meer opgezet dan ooit. Er hadden eenige ontlastingen plaats, waar op kliſteren van azijn wierden aangewend; daarenboven wierd het volgende voorgeſchreven:

℞. *Spir. Vini Camphor.*
— — *Saponat.* āā ℥ iv.
M. D.

S. Tot omſlagen om den buik.

Den vierden. De lijderes had dezen nacht

 her-

herhaalde reizen afgang; de buik was minder opgezet en gevoelig; de hitte was niet onaangenaam of buitengewoon; de pols was hard en ſnel, hebbende 120 ſlagen; aan de eene zijde van den mond was de opperhuid afgeveld; de ſlikbuis was buitengewoon gevoelig; dezelve trok zich krampachtig te zamen, zoo bij het doorſlikken der genees-middelen, als ook ſomwijlen van zelve. De ſlaapzucht was veel verminderd; de genees-middelen bleven de zelfden. 's Avonds; de ſlaapzucht is opgehouden en de lijderes bevindt zich beter. Zij is zeer zwaarhoorig, zoo dat zij de ſterkſte ſtemmen niet kan hooren; de warmte is natuurlijk, de pols minder ſchielijk. —— Zij nam wederom een poeder van de *moschus*.

Den vijfden, 's morgens. De nacht was tamelijk rustig, en de hitte matig, de pols omgeveer 10 a 15 ſlagen verminderd; er volgde den geheelen dag niet eens ontlasting; de buik is evenwel weêr aanmerkelijk opgezet; er wierd eene kliſteer van azijn voorgeſchreven; de ſtem wierd tegen den avond zeer heesch.

Den zesden. De nacht was onrustig geweest, met angſtig zuchten en klagen over den buik, die zeer geſpannen was; er volgden eenige ontlastingen; de pols was buitengewoon ſnel en harder. De pijn in den buik hield over dag

aan;

aan; met alles wierd aangehouden en daar bij nog het *Oleum Ricini*, tot twee maal daags een halve lepel vol, voorgeſchreven; ook wierd haar karnemelk, om te drinken, toe geſtaan.

Den achtſten. De nacht was zeer onrustig; de pijn in den onderbuik was zeer hevig; de pols was klein, zeer ſchielijk, men herhaalde de vorige kliſteer.

Den negenden. De nacht was rustig; 's morgens verhefte zich op nieuw de pijn in den buik, vergezeld van opſpanning; men herhaalde de vorige kliſteer.

Den tienden. De buik bleef zeer gevoelig: de pols was nu nog op 100 ſlagen; de hitte was matig; de huid droog; de genees-middelen wierden herhaald.

Den elfden. Dezen nacht ontſtond er drie maal ontlasting, welke natuurlijk gebonden was, en waar in zich overblijfſelen van wormen, die vergaan waren, vertoonden; de pols is klein, week en eenigzins ſchielijk.

Van den elfden tot den veertienden. Het ontbrak alleen nog aan krachten; de aanvallen van koorts en de krampen waren opgehouden; de pols had 95 tot 100 ſlagen. Men ſchreef haar voedende en verſterkende middelen voor, als ſaleb in vleesch-ſoep gekookt, en op deze

 wij-

wijze nam de beterſchap dagelijks toe. De krachten en de ſpraak herſtelden zich langzamerhand, als ook de eetlust; zij had geene koorts meer en ſliep gerust. Met de voedzame en verſterkende ſpijzen, als ook met het gebruik van het *Ol. Ricini*, wierd aangehouden.

Den zeven en twintigſten. De krachten nemen geſtadig toe; de pols blijſt nog ſchielijk, inzonderheid des avonds; zij krijgt voedzame ſpijzen met kina, *Santonicum*, ſaleb, *Valeriana*, *Spir. Mindereri* en *Oleum Ricini*. Langzamerhand herſtelde de lijderes volkomen en wierd van de geneeskundige behandeling ontſlagen.

De Ontſtekingachtige Komplicatie.

Deze was van alle de komplicatien de zeldzaamſte; nogthans kon de oplettende en niet door vooroordeelen verblinde geneesheer dezelve ſomwijlen niet ontkennen. Men was ſomwijlen volſtrekt genoodzaakt, om eene plaatſelijke of algemeene aderlating in het werk te ſtellen, met de verſterkende genees-middelen, ontſteking werende te vereenigen en het gebruik der verhittende prikkelende middelen te matigen.

Aangezien de Hoogleeraar KREIJSSIG te *Wittemberg* en de garnizoens geneesheer MICHAËLIS dit ſtuk reeds zoo uitvoerig behandeld

deld hebben, kan ik mij opzigtelijk het zelve veel bekorten, en oordeel, hier dus alleen dat geen te moeten mede deelen, het welk de ondervinding mij in deeze Epidemie geleerd heeft, als mede eene verklaring der grond-begrippen voor te dragen.

De ontſtekingachtige komplicatie was tweevoudig, of algemeen of plaatſelijk.

Onder de algemeene komplicatie verſta ik die geſteldheid der zenuw-koorts, waarbij met dezelve eene onſtekingachtige, of volbloedige geſteldheid verbonden was. Het beſtaan dezer verbinding laat zich reeds uit het geen wij in gewone gevallen waarnemen, afleiden (*). Hoe

(*) Tot de geneeskundigen, welke ten dezen opzigte van den heer HUFELAND en anderen verſchillen, behoort ook de heer HECKER, welke, het beſtaan eener ontſtekingachtige komplicatie der Zenuw-koorts ontkennende, zijn gevoelen daar op grondt, dat er geene twee tegen elkander overſlaande geſteldheden der dierlijke bewerktuiging te gelijk beſtaan kunnen, en dat derhalve het geen bij de ſchrijvers over deze komplicatie der zenuwkoorts voorkomt, op eene verkeerde theorie ſteunt (*). Wij

(*) *Kunst die Krankheiten der Menſchen zu heilen. pag.* 164.

Hoe dikwijls zien wij niet menſchen, welke, naar het uiterlijk aanzien, blozende en ſterk ſchijnen, en die evenwel een zeer zwak zeuwgeſtel bezitten; — menſchen, die, wat hunne ſpier-

---

Wij zullen ons niet vermeten, tusſchen de verſchillende gevoelens der grootſte geneeskundigen te beſlisſen; alleen zij het ons geoorloofd te vragen, of bij deze verſchillende gevoelens het zelfde grondbeginſel ontkend en beweerd wordt, dan of de zaak door de onderſcheidene geneeskundigen uit een verſchillend oogpunt wordt beſchouwd. Immers, het beſtaan der ontſtekingachtige komplicatie der zenuwkoorts, wordt door den heer HUFELAND verdedigd op grond, dat er in verſchillende werktuigen van het dierlijk ligchaam, op denzelfden tijd, verſchillende geſteldheden of werkings-wijzen plaats kunnen hebben, zoo dat in het zenuw-geſtel eene zwakke (*astheniſche*) geſteldheid aanwezig kan zijn; terwijl, op den zelfden tijd, in de ſpiervezelen van het vaatgeſtel eene ontſtekingachtige, (*ſteniſche*) geſteldheid heerscht; daar het in tegendeel eenigzins ſchijnt, als of de heer HECKER het beſtaan dezer komplicatie ontkent op grond, dat er geene twee verſchillende, of tegen elkander overſlaande geſteldheden, op den zelfden tijd, in één en het zelfde werktuig, plaats kunnen hebben. Iets, het welk, onzes oordeels, aan geene twijfeling onderhevig is.

De

ſpierkracht betreft, zeer ſterk zijn, en uren ver zonder vermoeijenis te voet kunnen afleggen, en welke nogtans aan veelvuldige toevallen van *hijpochondrie*, aan gevoeligheid, aan al-

---

De Heer REIL geeft verder hier omtrent de duidelijkſte opheldering, weshalve wij het niet onvoegelijk achten, het volgende alhier vertaald mede te deelen:

„ Eindelijk kunnen in het zelfde voorwerp, „ maar in verſchillende werktuigen, op den zelfden tijd, alle ſoorten der aangedane levenskracht „ plaats vinden, dat is, het eene werktuig kan „ aan eene *ſijnocha*, het andere aan eene *tijphus*, „ en het derde aan *verlamming* lijden. Hoe „ wonderbaar zulks in den eerſten opſlag ook „ ſchijnen moge, zoo is het nogtans in de na„ tuur zelve gegrond. Ieder werktuig ſtaat, „ zoo als ik meer malen herhaald heb, op zich „ zelf. Hetzelve kan daarom niet alleen voor „ zich zelf, maar ook op zijne eigene wijze, ver„ anderd, en derzelver ſtof eerder en ſterker aan„ gedaan worden, dan in de overige werktuigen. „ In eene zamengeſtelde koorts, kan de zenuw„ koorts het karakter eener *tijphus*, en eene plaat„ ſelijke ontſteking het karakter eener *ſijnocha* „ hebben, zoo dat dezelve aderlatingen vordert. „ Wij vinden niet zelden ontſteking en het vuur, „ verlamming der ſluitſpieren en ſtuiptrekkin-

gen

algemeene zenuw-zwakheid, ja dikwijls aan *epileptische* en andere zware zenuw-ziekten onderhevig zijn! Hoe dikwijls vinden wij niet menschen, welke door ledig-gang, of bovenma-

---

„ gen in het zelfde ligchaam, op den zelfden
„ tijd, plaats hebben. Van hier de schijnbare
„ strijdigheid in de toevallen dezer gekompliceer-
„ de koorts; van hier de strijdigheid in derzel-
„ ver behandeling, aangezien sommige dezer
„ koortsen eene verzwakkende en bedarende, de
„ andere eene versterkende en prikkelende ge-
„ nee-wijze vorderen. Voor het overige kan ie
„ der dezer koorts-soorten slechts onder één ge-
„ slacht behooren; dat is, ieder werktuig, in het
„ welk de koorts plaats vindt, kan niet op een'
„ en den zelfden tijd, twee tegen elkander over-
„ gestelde karakters, maar slechts één karakter
„ bezitten. Hierom kan ook deze komplicatie
„ der koorts, geene verwarring in het leerstelsel
„ véroorzaken, wanneer wij het karakter of de
„ geslachten der koorts slechts toepassen op dat
„ werktuig, in het welk de koorts plaats vindt,
„ waar over de navraag is, en niet op het ge-
„ heele gestel, waar van het zieke werktuig
„ slechts een deel uitmaakt." (*)

DE VERTALER.

(*) *Uber die Erkentnisʃ und Cur der Fieber*, *1ster B. p.* 122. §. 70.

matige prikkeling der verbeelding en aandoeningen, of door *onanie* en buitenſporigheid in de wellust, hun zenuw-geſtel ten uiterſten verzwakt hebben, maar daar bij zoo vele en voedzame ſpijzen gebruiken, dat de bloedvaten altijd rijkelijk met bloed beladen zijn, en welke nu zoo veel te meer door de hoeveelheid en de drukking des bloeds lijden moeten, als het de zelve meer aan kracht ontbreekt, om het zelve voort te ſtuwen! Wanneer men verder overweegt, dat het zenuw-geſtel een bijzonder geſtel is, het welk, uit hoofde van deszelfs inwendige geſteldheid en menging, ook zijne geheel eigen gewijzigde kracht en werkings-wijze bezit, even gelijk het hart en ſlagader geſtel, in dit opzigt, een geheel eigen en op zich zelf ſtaande geſtel uitmaakt, als ook, dat de werkingen en wetten der zenuw-krachr (*Senſibiliteit*), wezenlijk onderſcheiden zijn van de werkingen en wetten der ſpier-kracht (*Irritabiliteit*), welke toch het naast de werking van het hart en de bloedvaten bepalen, zoo zal men inzien, dat het geenzins als noodzakelijk moet beſchouwd worden, dat deze twee geſtellen, van de zelfde werkende oorzaken, de zelfde aandoeningen lijden, of ook, dat zij van den anderen kant, derzelver geſteldheid geheel en al en onbepaald aan elkander mede deelen, en dat

dat bij gevolg het zenuw-geſtel kan worden aangedaan, zonder dat, als een noodzakelijk gevolg en in den zelfden graad, het ſlagaderlijk geſtel mede lijdt; het welk voorzeker het duidelijkst daar uit blijkt, dat wij, immers zoo als bekend is, aan eenige deelen de ſterkſte verlammingen der zenuwen waarnemen, zonder dat de kracht der ſlagaderen van dit deel, en de werkingen, die van deze kracht afhangen, de pols, de warmte, de voeding enz., aangedaan zijn.

Er waren twee oorzaken, welke deze komplicatie konden teweeg brengen: voor eerst, wanneer bij menſchen van een zwak zenuw-geſtel de gewone bloedsontlastingen onderdrukt waren; ten tweeden, wanneer een gezond, ſterk en volbloedig mensch door de beſmettings-ſtof der zenuw-koorts aangedaan wierd. In het laatſte geval kon de beſmettings-ſtof, als een prikkel werkende, in de eerſte dagen, bij de zeer tot ontſteking geneigde geſteldheid van het ganſche ligchaam, eene ontſtekingachtige weder-werking veroorzaken, die evenwel ſchielijk in de zenuwachtige geſteldheid overging, of de zelve ten minſten duidelijk met zich vereenigde; —— ook kon bij de zuivere zenuwkoortſen, door eene te ver gedrevene, verhittende behandeling, eene zoodanige komplicatie veroorzaakt worden.

De

De kenteekenen dezer algemeene ontſtekingachtige komplicatie waren de volgende: de pols was voller, ſterker en harder dan gewoonlijk bij zenuwkoortſen plaats heeft, en, het geen ik als een hoofdteeken beſchouw, dezelve liet zich niet gemakkelijk zamendrukken, en deze eigenſchappen had hij niet ſlechts voor eenige uren, maar aanhoudend; de pols ſtond verder met de hitte, met de ademhaling en met de toevallen van het hoofd regtſtreeks in verband, dat is, hoe meer de ſterkte en de levendigheid van den pols toenamen, des te meer namen de hitte, de kortademigheid en de toevallen van het hoofd, de ijlhoofdigheid en dergelijken toe, daar wij in tegendeel, bij de zuivere zenuwkoortſen, het tegenovergeſtelde waarnemen, dat, namelijk, met de vermeerderde ſterkte en levendigheid van den pols, de hitte, de moeijelijke ademhaling, en de ijlhoofdigheid afnemen, terwijl daarentegen deze toevallen vermeerderen, naar mate de pols kleiner en zwakker wordt. Inzonderheid ſchijnt mij de onevenredigheid tusſchen den pols en de ademhaling, van groot gewigt te zijn, dewijl ik altijd heb opgemerkt, dat, hoe meer eene koorts van ontſtekingachtigen aard is, ook altijd, naar die evenredigheid, de ſnelheid van den pols met eene ſnellere ademhaling gepaard gaat, maar

hoe

hoe meer de zenuwkoorts de overhand heeft, hoe minder dit onmiddelijk verband kan waargenomen worden, terwijl de ademhaling bij een' zeer ſnellen pols dikwijls zeer weinig verhaast, ja dikwijls zeer langzaam en zuchtende bevonden wordt. De dorst was altijd ſterker, dan bij gewone zenuwkoortſen. De prikkelende, ten minſten de verhittende prikkelende genees-middelen, vermeerderden de toevallen, inzonderheid der borst en de ijlhoofdigheid. Hoofdzakelijk nogtans moest men, bij het onderkennen der ziekte, letten op de bovengemelde voorafgegane aanleidende oorzaken, en op de natuurlijke geſteldheid van den lijder. Ook kon men ter beproeving, indien alle de omſtandigheden zulks toelieten, eene voorzigtige aderlating van ongeveer vier oncen in het werk ſtellen, uit wier uitwerking het beste beſluit kon worden opgemaakt. Volgde na dezelve beterſchap, en wierd de pols daar door niet aanmerkelijk kleiner, was het bloed dik, gebonden, ligt ſtollende en vast, of met een ontſtekings-vlies overdekt, zoo was er eene onſtekingachtige komplicatie aanwezig; verergerden de toevallen na de aderlating, zonk de pols, na een gering verlies van bloed, grootelijks weg, dan moest deze komplicatie ſlechts voor ſchijnbaar gehouden worden. Ik moet hier bij evenwel

wel nogmaals aanmerken, dat, van wegens de groote veranderlijkheid der toevallen, welke bij de zenuwkoortſen plaats vindt, en waar in voornamelijk derzelver eigenaardig onderſcheid gelegen is, men zeer op zijne hoede moet zijn, om niet, bij het eerſte bezoek des lijders, terſtond een beſlisſend oordeel optemaken, vermits men zomwijlen den pols, welke kort te voren ſterk was en voor ontſtekingachtig kon worden gehouden, na twee uren, klein en zwak vinden zal. Heeft er wezenlijk eene ontſtekingachtige geſteldheid plaats, zoo wordt daar toe volſtrekt vereischt, dat deze eerſte geſteldheid van den pols gelijkvormig blijft aanhouden, en de geneesheer kan dezelve daarom niet, dan na een herhaald onderzoek van den lijder, met zekerheid bepalen.

De genees-wijze beſtond daar in, om door geſchikte ontſteking werende middelen, de ontſtekingachtige geſteldheid der vaten te verminderen, en tevens door verſterkende en zacht prikkelende middelen, het zenuw-geſtel te hulp te komen. Eene aderlating was hier zomwijlen volſtrekt aangewezen, maar dezelve moest met de grootſte omzigtigheid, en niet tot eene groote hoeveelheid, in het werk worden geſteld. De ontlasting van bloed, door plaatſelijke aderlatingen, was altijd veiliger, of om

 be-

bepaalder te ſpreken, eene ontlasting uit de kleinere bloedvaatjes door koppen of bloedzuigers, inzonderheid door de eerſten, waar door de kracht van het hart en van het zenuw-geſtel veel minder verzwakt worden, dan door de zoogenaamde algemeene aderlatingen, dat is, zulken, die uit de grootere aderen geſchieden. Wanneer zoodanige bloeds-ontlastingen, welke te voren hadden plaats gehad, verſtopt waren, zoo deed men het best, om de bloedzuigers aan het deel aan te leggen, waar uit te voren het bloed gevloeid had. Tevens bevond ik de ontſteking werende zouten, zuren en kleine giften braak-wijnſteen of ſpiesglas-wijn, zeer heilzaam, indien dezelve met zoodanige zenuw-verſterkende middelen vereenigd wierden, welke niet verhitten, bijv. een aftrekſel der *Valeriana*, de *Flores Zinci*, *Viscus Quercin.*, *Rad. Senegae*, *Spir. Mindereri*, voetbaden met mosterd en mosterdpappen. De wijn en alle zenuw-verſterkende middelen, welke verhitten, waren nadeelig. Naar mate evenwel de ontſtekingachtige geſteldheid verdween, kon men in die evenredigheid meer tot de verſterkende middelen overgaan. Het was nogtans altijd beter, de *toniſche* verſterkende middelen, kina en dergelijken, boven de vlugtige en verhittende prikkelende middelen te verkiezen, welke laat-

ſte

ften bij deze komplicatie, ook zelfs na dat de ontfteking geweken was, altijd gevaarlijk waren, één geval alleen uitgezonderd, wanneer door te dikwijls herhaalde aderlatingen en andere verzwakkende middelen, de krachten te veel waren uitgeput. Nogmaals evenwel herhaal ik de waarfchuwing aan mijne jonge ambtgenooten, om zich, met opzigt tot het aderlaten, in acht te nemen, en zich niet door den fchijn eener ontftekingachtige gefteldheid te laten misleiden, om niet te vergeten, dat het grond-karakter der ziekte zenuw-zwakheid is, en om in twijfelachtige gevallen overtuigd te zijn, dat het minder gevaarlijk is, eene aderlating na te laten, dan dezelve in het werk te ftellen, alwaar het niet noodzakelijk is.

Ik ga nu over tot de befchouwing van de komplicatie der zenuwkoorts met plaatfelijke ontftekingen, welke veel algemeener was dan de eerfte.

Hier is het altijd de voorname hoofdzaak, vooraf wel te onderzoeken, of de ontftekingachtig fchijnende plaatfelijke toevallen, ware (*active*) ontfteking, dan of dezelve flechts eene krampachtige aandoening, of eene lijdende (*passive*) ontfteking zijn, dewijl hier van alleen het verfchil der behandeling afhangt. Ik weet wel, dat men op nieuw heeft willen ftellen, dat de

ontſtekingen, welke met eene zenuwkoorts vergezeld gaan, ook altijd van lijdenden (*pasſiven*) aard zijn, en daarom, even gelijk de zenuwkoorts, door dezelfde prikkelende middelen moet worden weg genomen. Dan ik houde deze ſtelling voor even zoo ongegrond als gevaarlijk. Het onderwerp is, inzonderheid voor onze tijden, van te veel aanbelang, dan dat ik hetzelve niet uitvoerig zoude behandelen, en om zulks te doen, ben ik genoodzaakt, om tot de grond-denkbeelden, welke wij van ontſteking hebben, terug te gaan en het zelve daar uit te verklaren.

Wij noemen een deel ontſtoken, wanneer het rood, heet, pijnlijk en gezwollen is. Dit alles nu kan aan uitwendige deelen zeer gemakkelijk waargenomen worden, en er kan, bij de aanwezigheid dezer toevallen, omtrent het beſtaan eener ontſteking niet getwijfeld worden. Met de inwendige deelen is het ten dezen opzigte anders gelegen. Hier ontbreekt ons het teeken der roodheid en der gezwollenheid, uitgenomen in die gevallen, alwaar het ontſtoken deel zeer na aan de oppervlakte des ligchaams, en alleen door de zachte bekleedſelen bedekt is. Ook de hitte van een inwendig deel kunnen wij of geheel niet, of ſlechts van verre beoordeelen, bijv. bij ontſtekingen der longen, uit de

hit-

hitte des adems. De pijn is, bij de bekende ſoortelijke gevoeligheid der inwendige deelen, een zeer onzeker toeval, het welk zomwijlen geheel en al ontbreken kan; het is bekend, hoe dikwijls de longen, de herſenen en de buiks ingewanden, zonder eenige voorafgaande pijn, zeer ſterk onſtoken zijn bevonden; of dit toeval kan aanwezig zijn, en uit geheel andere oorzaken dan uit ontſteking ontſtaan. Men heeft daarom de bijzondere beleediging en verſtoring der verrigtingen van ieder deel, welke uit eene onſtekingachtige geſteldheid van hetzelve ontſtaan, als kenteekenen van derzelver ontſteking aangenomen, en hier uit zijn gevolgelijk de verſchillende bepalingen, in het onderkennen van inwendige onſtekingen, geboren geworden, welke ieder deel voor zich zelve bezit. Maar ook deze verſtoring kan door krampen en andere niet ontſtekingachtige oorzaken ontſtaan, en van hier, dat ook in dit opzigt verſchillende misleidingen, dat is, ſchijnbare ontſtekingen, plaats kunnen hebben.

Beſchouwen wij nu de verſchillende oorzaken en het wezenlijk onderſcheid der ontſtekingen, het welk van deze oorzaken alleen afhangt, zoo zien wij, dat die plaatſelijke aandoeningen, welke wij ontſteking noemen, en waar van wij zoo even eene uit de ondervin-

 ding

ding opgemaakte (*empirische*) bepaling voorgedragen hebben, het allernaast door twee, volstrekt tegen elkander overstaande, oorzaken, teweeg gebragt kan worden, of door eene buitengewone verhooging van het levens-beginsel der vaten, of door gebrek aan hetzelve. Beide deze gesteldheden veroorzaken eene vermeerderde ophooping van bloed in het deel, waar in de eigenlijke oorzaak der roodheid, der pijn, der hitte en der gezwollenheid, met één woord, der toevallen, welke ons het regt geven, om een deel ontstoken te noemen, gelegen is. Indien wij deze verschijnselen met ons verstand konden waarnemen, zoo zouden wij voorzeker terstond inzien, dat beide zeer verschillende, ja regelregt tegen elkander overstaande, gesteldheden zijn; maar aangezien wij de dingen alleen waarnemen, in zoo verre zij voorwerpen der zinnen zijn, en beide gesteldheden zich door de zelfde verschijnselen aan ons voordoen, zoo noemen wij dezelve beide, ontsteking, en zoeken eerst vervolgens, door naspeuring en vergelijking der oorzaken met de plaats hebbende omstandigheden, te ontdekken, van welken aard dezelve zij. Wij noemen de eerste, dadelijke (*active*), de tweede, lijdende (*passive*) ontsteking. De aanleidende oorzaken der plaatselijke *active* ontsteking zijn: of eene al-

ge-

gemeene ontſtekingachtige geſteldheid, of eene plaatſelijke prikkeling, waar bij evenwel dit gewigtig onderſcheid niet over het hoofd moet worden gezien, dat de oorzaak dezer prikkeling, of in het ontſtoken deel zelf, of in een ander gelegen zijn kan, en alleen door medegevoel de ontſteking kan veroorzaken; van hier de verdeeling der ontſteking in eigenlijdige (*idiopatiſche*) en medegevoelige (*conſenſuele*). Er kan dus, zonder eene algemeene ontſtekingachtige geſteldheid, alleen door eene voldoende ſterke plaatſelijke prikkeling, eene plaatſelijke ontſteking veroorzaakt worden; ja er kan zelfs bij eene algemeene zwakheid van het zenuw-geſtel, en derhalve ook bij de zenuwkoorts, eene *active* plaatſelijke ontſteking ontſtaan, aangezien de levens-kracht en prikkelbaarheid — zoo als ik in mijn Journal, (B. IV. St. I.) getoond heb — ongelijk verdeeld kan zijn, en ook de plaatſelijke in- en uitwendige prikkels, bijzonder op één deel, hevig werken, en hetzelve, onafhankelijk van het overige ligchaam, ontſteken kunnen (*). De *pasſive* ontſte-

(*) Die zich hier van *à priori* nog niet mogt kunnen overtuigen, die overwege ſlechts, het geen plaats heeft bij eene uitwendige ontſteking, veroor-

fteking is, of oorfpronkelijk of gevolgelijk (*fecundair*). In het eerfte geval is zij, of het gevolg van eene algemeene koortsachtige zwakheid, waar van daan zij zoo ligt bij zenuw- en rotkoortfen onftaat, of zij ontftaat uit eene groote plaatfelijke zwakheid, bijv. door zware kneuzing, fchudding en dergelijken. In het tweede geval is dezelve dikwijls het gevolg eener *active* ontfteking, wanneer, namelijk, de levens-kracht van het ontftoken deel, door de ontfteking zelve, zoodanig is uitgeput, dat daar door eene volmaakt tegenoverftaande gefteldheid voortgebragt wordt. Dit kan gefchieden, bijaldien de prikkeling zeer hevig is en aan zich zelve wordt overgelaten, of wanneer men eene al te verzwakkende genees-wijze heeft aangewend, of eindelijk, wanneer er geene groote voorraad van levens-kracht aanwezig is, en de-

---

oorzaakt door eene wonde, mosterdpap of iets dergelijks, welke bij eene zenuwkoorts aanwezig is. Zomwijlen neemt dezelve, wel is waar, terftond het karakter eener *pasfive* ontfteking aan, en moet met opwekkende omflagen van kina, wijn enz. behandeld worden. Zomwijlen nogtans blijft zij *actief* en verergert door prikkelende middelen, terwijl zij alleen door verkoelende middelen, als loodmiddelen, genezen wordt.

dezelve derhalve ſchielijk uitgeput wordt. Dit laatſte nu heeft bij de zenuwkoortſen plaats. De *active* plaatſelijke ontſteking nam reeds zomwijlen, voor dat dezelve nog tot eenen hoogen trap geſtegen was, en terwijl zij nog maar kort geduurd had, eene *pasſive* geſtelheid aan, en het komt mij zeer waarſchijnlijk voor, dat de meeste plaats hebbende *pasſive* ontſtekingen, eerst door eene *active* prikkeling, die dikwijls al zeer kort en onmerkbaar zijn kon, tot de *pasſive* geſteldheid waren overgegaan.

Bij de behandeling nu kwam alles daar op aan, om de verſchillende gevallen wel te beoordeelen, dewijl de kennis daar van alleen de regte genees-wijze kon bepalen, en deze gevallen waren drie, in alle welke de verſchijnſelen eener inwendige ontſteking plaats konden hebben. De enkel krampachtige, of ſchijnbare ontſteking, alwaar de enkele zenuw-prikkeling van eenig deel, plaatſelijke toevallen veroorzaakte, welke naar ontſteking geleken, zonder dat nogtans in de vaten van het zelve, eene ontſtekingachtige geſteldheid plaats had, of daar bij die trap van ophooping en toevloeijing van bloed aanwezig was, welke wij als eene wezenlijke voorwaarde der ontſteking beſchouwen moeten, welke voorzeker alleen in inwendige deelen plaats kan hebben, dewijl bij een uitwendig deel,

deel, de afwezigheid der roodheid, hitte en gezwollenheid, ons zeer ſpoedig zoude overtuigen, dat hier geene ontſteking, maar ſlechts eene krampachtige geſteldheid aanwezig was: —— de tweede, of ware *active* en de derde, of ware *pasſive* plaatſelijke ontſteking. In beide had eene plaatſelijke ophooping van bloed, met derzelver gevolgen, als vermeerderde hitte, roodheid, gezwollenheid enz., plaats, waarbij, in het eerſte geval, de kracht en de werkzaamheid van het deel vermeerderd, maar in het laatſte verminderd waren.

Wij zullen eerst handelen over de enkel ſchijnbare ontſteking, of de krampachtige aandoening der inwendige deelen (*).

De-

(*) Men zal mij misſchien berispen, dat ik zelfs eene niet ontſtekingachtige geſteldheid, onder de afdeeling der ontſteking voordrage. Schreef ik eene theorie der ziekte, dan zou ik allezins te beſchuldigen zijn. Dan ik ſchrijf eene praktiſche voordragt, en in dit geval is de zaak juist omgekeerd. Hier moet men van de verſchijnſelen beginnen en tot de oorzaken teruggaan. In het zelfde ſtandpunt, van waar zich de natuur aan ons voordoet, moet zich ook derzelver uitlegger plaatſen; en dan mag men het zich tot pligt en verdienſte rekenen, de verſchijnſelen, wel-

Dezelve kon in alle inwendige deelen plaats hebben. Onſtond dezelve in de borst, zoo veroorzaakte zij aldaar de hevigſte pleuritiſche pijn en beklemde ademhaling, drooge, krampachtige hoest, hevige benaauwdheid tot verſtikking toe. In den buik plaats hebbende, bragt zij plaatſelijke, aanhoudende, dikwijls zeer hevige pijnen teweeg, waar mede zomtijds braking, of ook wel verſtopping der ingewanden, vergezeld ging. Deze pijnen konden zoo hevig worden, dat men dezelve gemakkelijk voor eene ontſteking der lever, der darmen, der maag of dergelijke, houden kon. Had zij plaats in het hoofd, zoo veroorzaakte zij de hevigſte hoofdpijn, ijlhoofdigheid, razernij, welke naar ontſteking der herſenen (*phrenitis*) geleken. Deze plaatſelijke toevallen nu, hadden uitwendig wezenlijk vele overeenkomst met ware plaatſe-

welke uitwendig eenige overeenkomst hebben, (geſteld ook, dat zij, wat derzelver aard betreft, geheel verſchillende zijn) naast elkander te ſtellen, en vervolgens derzelver onderſcheidings teekenen en eindelijk derzelver verſchillende oorzaken voortedragen. Het ſchijnt mij toe, dat dit de eenige weg is, langs welke de ongeoefende geneesheer voor dwalingen bewaard kan blijven, en dat hier in het uitſtekende voordeel eener praktiſche voordragt gelegen is.

ſelijke ontſtekingen, maar wee den geneesheer! welke zich door dezen uitwendigen ſchijn laat misleiden en tot de aderlating overhalen. De toevallen nemen verſchrikkelijk toe, de kramp wordt doodelijk en hij brengt zijnen lijder om het leven.

Alles kwam hier op aan, om den krampachtigen aard wel te onderſcheiden, en de kenteekenen daarvan waren de volgende: de pols was klein, tevens zamengetrokken, ook ongeregeld, de ledematen waren niet verhit, maar koudachtig, ook wel met een koudachtig zweet bedekt; de huid was krampachtig geſloten; de pis was helder, waterig, en wierd dikwijls met pijnlijken aandrang ontlast; daar bij was de lijder zelf kleinmoedig, angstvallig en bezorgd; ook gingen hier mede gewoonlijk andere krampachtige toevallen, bijv. hik, ſchreijen, zuchten, beven, peeshuppeling, toeſnoering der keel, gepaard, en het geen het voornaamſte was, in de ſchijnbaar ontſtokene deelen was niet het minſte blijk eener plaatſelijke hitte, of ophooping van bloed aanwezig. Zoo was bijv. bij de hevigſte beklemming en ſchijnbare ontſteking der borst, de adem koel en volkomen natuurlijk, (het welk alleen reeds voldoende was, om het niet beſtaan eener long-ontſteking te bewijzen) bij de hevigſte ijlhoofdigheid en razernij, en

en eene ſchijnbare ontſteking der herſenen, het gezigt niet rood, het voorhoofd koel en de oogen niet verhit. Waren alle deze teekenen nog niet voldoende ter onderſcheiding, zoo kon eene voorzigtige aanwending van proef-middelen (*reagentia*) ons zeker uit de twijfeling verloſſen. Men beproefde eenige verhittende prikkelende middelen, en waren de gemelde toevallen enkel de uitwerking van kramp, zoo kon men verzekerd zijn, dat dezelve terſtond beterſchap teweeg bragten.

De geheele geenees-wijze van dit geval beſtond in de aanwending van krampſtillende middelen, *Opium*, *Valeriana*, *Hijosciamus*, *Moschus* en dergelijken, met welke men tevens, in geval van groote zwakheid, de ſterkſte op wekkende middelen, wijn, *naphta*, en dergelijken, verbinden, als mede krampſtillende zalven en omſlagen op het aangedane deel, krampſtillende kliſteren, laauwe baden en voornamelijk eene blaartrekkende pleiſter op de lijdende plaats, aanwenden moest, bijv. bij plaatſelijke pijnen der borst en des onderbuiks, op de plaats zelve, bij hevige ijlhoofdigheid, in den nek aangelegd. Tevens evenwel moest men onderzoeken, of niet eene prikkelende ziekte-ſtof aanwezig was, welke, of onmiddelijk, of door medegevoel, deze krampachtige prikkeling veroorzaakte, en

had

had dit plaats, zoo moesten nog daarenboven zulke middelen aangewend worden, welke deze ſtof ontlasten konden. Zomwijlen ontſtond deze prikkeling uit eene gastriſche ſtof, en in dit geval kon een braak-middel dikwijls ongeloofelijk ſchielijk de plaatſelijke prikkeling, inzonderheid indien deze de borst en de hartkolk innam, verwijderen, terwijl klisteren daar toe vooral nuttig waren, indien de prikkeling in de darmbuis huisveste; dikwijls was de prikkeling van rheumatiſchen aard, en als dan moest men aanhoudende zweetdrijvende en andere ſoortelijke middelen, welke tegen ziekten van zinkingachtigen aard zijn aangewezen, met de bovengemelde krampſtillende middelen vereenigen.

Het tweede geval was, wanneer met de zenuwkoorts eene ware *active* ontſteking vergezeld ging. De kenteekenen hier van waren; behalve de bekende teekenen eener inwendige ontſteking, dat de pols eene zekere hardheid bezat, ofſchoon dezelve niet altijd vol was. De hitte was over het geheel vermeerderd, maar inzonderheid had er in het aangedane deel, ſterke hitte en ophooping van bloed plaats, en de prikkelende zenuw-verſterkende middelen, welke in het eerſte geval zoo ſpoedig beterſchap bewerkten, verergerden in het laatſte de toevallen. Ook was het ter onderkenning van

zee

zeer veel gewigt, de bijzondere oorzaken en het gestel van den lijder wel te onderzoeken. Had er bijv. een bovenmatig gebruik van wijn en verhittende dranken, bij de zenuwkoorts plaats gehad, of was de oorzaak der ontsteking gelegen in eene schielijke verandering van het wêer, met strenge koude en oosten of noord-oosten wind, welke op de longen, ook zelfs binnenshuis, als eene plaatselijke prikkel werkt, waar door in dezelve, zelfs bij eene zenuw-koorts, eene *active* ontstekingachtige gesteldheid veroorzaakt kan worden, of in de onderdrukking eener gewone bloeds ontlasting, als het verzuimen eener gewone aderlating, of indien men vernam, dat de lijder reeds meermalen aan dergelijke toevallen onderhevig was geweest, en altijd door eene aderlating genezen was, zoo kon men met zekerheid tot eene plaats hebbende *active* ontsteking besluiten. Had dezelve in de longen plaats, zoo vorderde dezelve zoo veel te meer opmerkzaamheid, vooral, indien men aan dezen reeds te voren teekenen van eenig plaatselijk gebrek, of voorgeschiktheid tot de tering had waargenomen, dewijl als dan de ontsteking zeer ligt tot verettering en vervolgens tot long-tering overging. Het was altijd raadzaamst, zoodanige ontstekingachtige toevallen der zenuwkoorts, in het

begin, voor *passief*, of zenuwachtig te houden, en dezelve met prikkelende of krampstillende middelen, (gelijk in het vorige geval) met één woord, als toevallen der zenuwkoorts te behandelen, en eerst dan, wanneer door deze behandeling de plaatselijke gesteldheid verergerde, tot het denkbeeld van *active* ontsteking over te gaan.

Bij de behandeling moest men zich voornamelijk tot het volgende bepalen: om de plaatselijke gesteldheid ontsteking werend te behandelen, dat is, de plaatselijke ophooping van bloed en werkzaamheid der vaten te verminderen, maar tevens de krachten van het zenuw-gestel in het algemeen, door geschikte zenuw-versterkende middelen te ondersteunen, waar toe men nogtans zoodanige moest uitkiezen, welke niet te verhittende op den bloeds omloop werkten. Het eerste oogmerk wierd vervuld door plaatselijke aderlatingen, als bloedzuigers en koppen, welke de plaatselijke ophooping van bloed verminderden, zonder het geheele gestel te verzwakken, door blaar-trekkende pleisters, afleidende en tegen prikkelende middelen, waar bij, ter vervulling der tweede aanwijzing, het gebruik der *Valeriana*, *Flor. Arnicae*, *Senegae*, met ammoniak-zout vereenigd, verbonden wierd.

De

De ontſteking had het menigvuldigst plaats in de borst en in het hoofd. In het eerſte geval deden bloedzuigers, aan de borst gelegd, de voortreffelijkſte uitwerking; evenwel wierd bij twee lijders eene aderlating op den arm noodzakelijk. (Zij waren reeds, door de ontſtekingachtige geſteldheid der longen, aan den oever des doods gebragt, en bij den eenen had de geneesheer, die alleen aan het denkbeeld der zenuwkoorts gehecht was, de prikkelende middelen bij aanhoudendheid vermeerderd, niettegenſtaande de ontſtekingachtige geſteldheid der longen beſtendig toenam. De pols was nog ſterk en hard genoeg, om eene aderlating te kunnen verdragen. Het geſchiedde en oogenblikkelijk kreeg de lijder wederom vrijen adem, waar aan het hem reeds ſedert acht dagen ontbroken had. Ik liet nu nog de *Senega* en *Valeriana* daar bij gebruiken, en de ziekte wierd gelukkig overwonnen.) Na de aderlatingen, liet ik blaar-trekkende pleiſters op de borst leggen, op de plaats, alwaar de lijder het meeste ongemak gevoelde, liet de borst met een ſterk *Linimentum Volatile Camphoratum* en *Tinctura Thebaica* inwrijven, en ook, in geval van aanhoudende krampachtige aamborſtigheid, week makende ſtovingen van melk met *Flores Samb.*, *Hijosciamus*, *Cicuta*, enz.

 over

over de borst leggen, liet een aftrekfel van vlierbloemen met water en een weinig wijn-azijn inademen, en tevens de *Senega*, *Valeriana*, *Arnica*, *Sulph. Aurat. Antim.*, *Spir. Mindereri* enz. inwendig gebruiken.

In het hoofd had niet zoo dikwijls eene *active* ontftekingachtige gefteldheid plaats, als in de borst. De hevigfte ijlhoofdigheid en razernij, de zoogenaamde *phrenitis*, waren gewoonlijk flechts krampachtige prikkelingen der herfenen van de eerfte foort, geene ontfteking, welke de te voren opgenoemde genees-middelen vorderden. In fommige gevallen evenwel, had ook hier eene ware *active* ontftekingachtige gefteldheid plaats, en men kon dezelve aan de volgende gewigtige teekenen onderkennen. De ijlhoofdigheid was hevig, fomwijlen razend, de lijder was bij tusfchenpoozen flaapzuchtig, het voorhoofd was heet, het gezigt rood, fomwijlen opgezet, de bloedvaten der oogen waren roeder en meer zigtbaar, de opflag van het oog was vurig, de hals- en flag-aderen klopten geweldig en waren opgezet. De verhittende opwekkende middelen, bijv. wijn, kamfer, *opium*, vermeerderden de ijlhoofdigheid. Hier was niets zoo noodzakelijk, dan aan den flaap van het hoofd, achter de ooren, of in den nek, acht of tien bloedzuigers, of even zoo vele

kop-

koppen te plaatfen, vervolgens de haren van het hoofd te fcheren en over hetzelve ijskoude omflagen, als mede in den nek eene groote blaar-trekkende pleister, en aan de kuiten mosterd-pappen te leggen, prikkelende kliſteren aan te wenden en voor het overige, inwendig zulke krampſtillende en zenuw-verſterkende middelen toe te dienen, welke niet te veel verhitteden. Was dit alles nog niet voldoende, zoo wierd over het kaal gefchoren hoofd eene blaar-trekkende pleiſter gelegd en de ettering onderhouden.

Bij deze *active* ontſtekingen moet ik evenwel nog twee gewigtige aanmerkingen bijvoegen. Voor eerst: het kon gebeuren, dat deze *active* plaatfelijke ontſteking, op de aanwending der plaatfelijke ontſteking werende middelen, wel in het eerst verminderde, maar vervolgens wederom toenam en hardnekkig wierd. Dit was een teeken, dat dezelve tot *pasſive* ontſteking was overgegaan, en dan moest men dezelve terſtond met de ſterkſte prikkelende en verſterkende middelen behandelen, zoo als ik terſtond zal aantoonen. Inzonderheid verdiende als dan de kamfer grooten lof, welke voorzeker, wanneer zij als een vermogend ontſteking werend middel is beroemd geworden, alleen zulke ontſtekingen genezen heeft, welke, of ter-

 ſtond

ſtond *pasſief* waren, of door voorafgegane ruime aderlatingen tot die geſteldheid gebragt waren. Zoo kon men dan ook met groot voordeel *Opium*, *Moschus* en dergelijken aanwenden bij eene *Phrenitis* en *Peripneumonie*, welke in het begin ontſtekingachtig waren, wanneer men vooraf plaatſelijke aderlatingen in het werk had geſteld. Het zoude even zoo nadeelig geweest zijn, deze middelen voor de aderlating aan te wenden, als dezelven na de aderlating te verzuimen, en zij waren onontbeerlijk, om de overblijfſelen der ontſtekingachtige verſtopping, welke nu alleen door zwakheid (*atonie*) onderhouden wierd, te verdeelen.

Ten tweeden: ook moest men hier zorgvuldig letten, op het ontſtaan der plaatſelijke ontſtekingen uit eene *conſenſuele* gastriſche oorzaak, en op de ontlasting der prikkelende ziekteſtof, en hier waren dikwijls een braak-middel, purgatien of klisteren de beste middelen tot derzelver ontlasting. (Zie de gastriſche komplicatie.)

Het derde geval: de *pasſive* ontſteking.

Zij kon de zelfde plaatſelijke toevallen veroorzaken, welke de *active* ontſteking teweeg bragt, zelfs de plaatſelijke hitte en roodheid niet uitgezonderd, dewijl ook hier eene plaatſelijke ophooping van bloed aanwezig was. Nogtans kon men dezelve aan de volgende teekenen onder-

der-

derkennen. De pols was klein en week en liet zich gemakkelijk zamendrukken, de afgematheid was zeer groot, en de pols en de ademhaling ſtonden niet in verband, zoo dat de ademhaling zeer weinig verhaast kon zijn, terwijl de pols zeer ſnel was, (hetwelk in het algemeen een der zekerſte bewijzen is, dat geenzins eene vermeerderde *active* werking van het vaatgeſtel, maar in tegendeel, eene door zwakheid verminderde werking van hetzelve, de oorzaak der ſchielijke pols is). (*) Ook had er eene onevenredigheid plaats tusſchen den pols en de toevallen der ont-

(*) Het is bekend, dat de buitengewone ſnelheid en ſchielijkheid van den pols, een toeval der rotkoorts, ja zelfs van het ſterven, bijgevolg der uiterſte zwakheid is. De reden daar van is alleen hier in gelegen, dat, dewijl het hart reeds zoo zwak is, dat hetzelve zich niet volkomen zamentrekken en van bloed ontledigen kan, er bij iedere zamentrekking (*Syſtole*), een gedeelte bloed in hetzelve terug blijft, waar door het op nieuw tot zamentrekking wordt aangezet. Het hart poogt zelfs, door de dikwijls herhaalde zamentrekkingen, dat geen te vergoeden, het welk hetzelve door de *intenſive* kracht van ééne zamentrekking niet volbrengen kan, en de omloop van het bloed is hier, niet tegenſtaande den ſnellen pols, niet vermeerderd, maar verminderd.

fteking, zoo dat de toevallen der ontfteking des te hooger ftegen, naar mate de pols kleiner en zwakker wierd. Hoofdzakelijk nogtans onderkende men dezelve aan de werking der genees-middelen, dewijl, namelijk, de verhittende en verfterkende middelen geenzins de ontfteking vermeerderden, maar veel meer verminderden, terwijl in tegendeel alles, het welk verzwakkend werkte, dezelve vermeerderde.

De *pasfive* ontfteking kon in alle deelen van het ligchaam voorkomen. Dezelve kon dus fomwijlen onder de gedaante van *Phrenitis*, dan onder de gedaante van long-ontfteking, en op een' anderen tijd onder de gedaante eener lever- darm- of maag-ontfteking zich vertoonen.

Derzelver genees-wijze was daar in gelegen, dat men het geheele denkbeeld van ontfteking liet varen, en dezelve flechts als het fterfte toeval der zenuwkoorts, als den hoogften trap van plaatfelijke zwakheid befchouwde, welke reeds zeer na aan volkomene verfterving, dat is, aan het vuur grensde. Men moest derhalve de krachtigfte prikkelende en verfterkende genees-middelen, met verdubbeling der giften, aanwenden, ten einde, indien zulks mogelijk was, nog dien trap van wederwerking van het levens-beginfel in het ontftoken deel op te wekken, welke ter verhoeding der verfterving en

ter

rer verdeeling der ontſtekingachtige verſtoppingen gevorderd wierd. De ſterkſte giften van wijn, kamfer, *Moſchus*, *Opium*, *Serpentaria*, *Arnica*, in verbinding met de kina, vervulden deze aanwijzing; tevens evenwel, moest daar mede eene gelijk-ſoortige plaatſelijke behandeling gepaard gaan, waar toe, bij inwendige ontſtekingen, de aanwending van mosterdpappen en ſpaanſche vliegen behoorde, als mede, indien de ontſteking in den onderbuik plaats vond, ſterk prikkelende zalven en omſlagen, koude omſlagen en opwekkende klisſteren; — ook waren *aromatiſche* en verſterkende baden van groote nuttigheid. Zoo dra evenwel, als door de aanwending der ſterkſte prikkelende middelen, de levenskracht in het *pasſief* ontſtoken deel weder verſterkt was, of, het welk het zelfde is, zoo dra de ontſtekingachtige toevallen begonnen af te nemen, moest men ook het gebruik der prikkelende middelen verminderen, aangezien de trap van prikkeling, welke in het begin noodzakelijk was, bij de toenemende kracht van het werktuig, nadeelig worden kon.

De Rotachtige Komplicatie.

Ik onderſcheide de rotachtige, van de enkel zenuwachtige geſteldheid, daar door, dat bij de laatſte alleen zwakheid en aandoening der

 ze-

zenuwen plaats heeft, terwijl bij de eerste tevens eene beginnende ontbinding en oplossing der bewerktuigde stof, met één woord, eene aannadering van dezelve tot scheikundige rotting, in zoo verre als deze in het leven mogelijk is, aanwezig is. Niettegenstaande bij deze, even zoo wel als bij de zenuwachtige gesteldheid, zwakheid de naaste oorzaak uitmaakt, zoo moeten dezelve nogtans niet voor eene en dezelfde gehouden worden, want men kan maanden lang aan de hevigste zenuwkoorts ziek zijn, men kan daaraan sterven, zonder eene rotkoorts gehad te hebben; ook bij ons, alwaar de zenuwkoortsen zeer menigvuldig waren, kwamen de ware rotkoortsen vrij zelden voor.

Men kon derhalve de zenuwkoorts eerst dan rotkoorts noemen, wanneer er zich duidelijke teekenen van bederf en oplossing der stof vertoonden, en deze waren de volgende: de pols was bovenmaten klein en veel sneller, dan hij bij eenvoudige zenuwkoortsen pleegt te zijn, en de onevenredigheid tusschen de hitte, de overige toevallen der ziekte en den pols, was altijd duidelijker merkbaar; de hitte was brandende en bijtende, zoo dat dezelve een zeer onaangenaam gevoel in de vingeren van den genen, welke den lijder aanvoelde,

te-

terug liet; de huid was met een kleverig en sterk zweet bedekt; de afgang was waterig en menigvuldig; de pis troebel en verzadigd, en alle deze ontlastingen, als ook de adem des lijders, hadden een' stinkenden, rotachtigen reuk; de tong was bruin, of zwart en geborsten; er hadden bloedstortingen plaats uit den neus, de darmen, nieren enz., en het ontlaste bloed was zeer donker en niet stollende; ook kwamen er petechien, als gevolgen eener dergelijke uitstorting van bloed, uit de vaten onder de opperhuid ten voorschijn. Zeer ligt ontstond er aan sommige deelen plaatselijk vuur, het welk alleen door de ontsteking eener blaartrekkende pleister, of door de drukking van het ligchaam op de plaatsen, waarop hetzelve rustte, kon veroorzaakt worden.

Deze gesteldheid der bewerktuigde stof kon, wel is waar, reeds door den hoogsten trap van verzwakking des levens-beginsels, bij gevolg door dien, welke bij de zenuwkoorts plaats heeft, veroorzaakt worden; dan nog meer geschiedde dit, indien er oorzaken op het ligchaam werkten, welke onmiddelijk en scheikundig de neiging der stof tot rotting vermeerderden; daar toe behoorden: eene reeds plaats hebbende voorgeschiktheid der stof tot rotting, de zoogenaamde scorbutische gesteldheid, of wanneer

neer er, gedurende de koorts, zulke zelfſtandigheden gebruikt waren, of op het ligchaam gewerkt hadden, welke ligt tot rotting overgaan, of dezelve konden bevorderen, waar toe ik brenge, het gebruik van vleesch-ſpijzen, welke niet verteerbaar waren, de inademing van zoodanige lucht, welke reeds door de ademhaling bedorven (*geanimaliſeerd*) was, als mede alle ſoort van morſigheid en onzuiverheid, of wanneer zulke ſtoffen, welke tot rotting neigen, in het ligchaam wierden terug gehouden, waartoe de ophooping van gal en andere gastriſche ſtoffen moet worden gebragt, indien de noodige ontlastende middelen wierden verzuimd, of wanneer, door te ſterke uit- en inwendige verhitting, een' te hoogen trap van warmte onderhouden wierd, welke het ligchaam niet alleen verzwakte, maar ook tevens ſcheikundig de ontbinding en oplosſing der bewerktuigde ſtof bevorderde.

De genees-wijze beſtond daar in, dat men de krachten op alle mogelijke wijzen zocht op te wekken en te verſterken, en ook tevens zulke middelen aanwendde, welke de verbinding en den zamenhang der ſtof vermeerderden, als ook derzelver rotachtige geſteldheid verbeteren konden, welke middelen deels algemeen, deels en voornamelijk op die deelen moesten worden

aan-

aangewend, alwaar eene plaatfelijke rotting aanwezig was. De zelfde opwekkende en verfterkende genees-middelen derhalve, welke bij de zenuwkoorts vereischt wierden, en de zelfde regelen van aanwending, kwamen ook hier te ftade, daarenboven evenwel nog eenige andere middelen, welke de zenuwkoorts op zich zelve niet vorderde, ja zelfs dikwijls niet verdroeg, namelijk de aanwending der koude, der fterkfte minerale zuren en der zamentrekkende zelfftandigheden, als het zwavel-zuur, de Aluin, het IJzer-vitriool, de *Terra Iaponica*, *Cort. Quercin.*, *Rad. Tormentillae*, *Biftortae*. Waren er duidelijke teekenen van rotting in de darmbuis aanwezig, zoo deden, behalve het inwendig gebruik, klifteren van gemelde middelen de beste uitwerking. Vertoonde de rotting zich meer uitwendig als vuur, zoo moesten uitwendig omflagen van dezelfde middelen aangewend worden.

Ziekte-gevallen.

Ik voeg hier nog twee ziekte-gevallen bij, waar van het eerfte zich door deszelfs veranderlijken vorm (*metafchematismus*) en het andere door deszelfs hardnekkigheid onderfcheidde.

De mededeeling van het eerfte geval heb ik te danken aan den Heer SUCCOW, adfisterend ge-

geneesheer in ons Clinisch Inftituut. De tweede ziekte wierd in het Clinisch Inftituut zelf, van den Heer KRAFT, thans geneesheer te *Runkel*, behandeld en befchreven, welke ook bij deze gelegenheid bewijzen zijner gefchiktheid, opmerkzaamheid en zorgvuldigheid aan den dag legde.

H. Zijnde 20 jaren oud, van eene vooze ligchaamsgefteldheid, wierd, in het begin van de maand October 1798, door eene koorts aangetast, waar mede moeijelijke doorflikking en gebrek aan eetlust vergezeld gingen. Hij was reeds meermalen aan dit ongemak onderhevig geweest, en had zich hetzelve thans, door een onmatig gebruik van verhittende dranken, waarop hij koude gevat had, op den hals gehaald. Een braak-middel, het welk hij, nog voor dat hij zich aan mijne behandeling overgaf, innam, had wel behoorlijk gewerkt, waar door eene groote hoeveelheid taaije flijm en gal ontlast wierd, maar des niettegenftaande verergerden daarop de toevallen aanmerkelijk, en de afgematheid, welke in het begin niet fterk was, nam zeer de overhand.

Ik zag hem voor het eerst, eenige dagen na dat hij het braak-middel had ingenomen. Hij klaagde over beftendig toenemende verzwakking en ongemak in de keel, en over aanhoudende

ftom-

ſtompe pijn in het hoofd. De amandelen waren opgezet, en de geheele inwendige oppervlakte van den mond, als ook de tong, met een ſlijmig beſlag overdekt. De oogen ſtonden flaauw en zwommen in tranen. De eetlust ontbrak niet geheel, ook had hij nu en dan ſtoelgang, en de onderbuik, als ook de hartkolk, waren niet opgezet. De pis was bleek en zonder zetſel; de uitwaſeming der huid was niet algemeen. De pols was zeer veranderlijk, nu week, dan hard, nu klein, dan grooter en voller, doch altijd ſchielijk, zoo dat hij 90 tot 95 ſlagen in eene minuut had. 's Nachts was de lijder zeer onrustig en ijlde onophoudelijk, het welk nu zacht, dan ſterker was en ook des daags niet geheel ophield.

Ik vond geene genoegzame reden, om in deze omſtandigheden een braak-middel te herhalen. Ook wierd ik hier van weêrhouden, door het ſlechte gevolg van het in 't begin der ziekte aangewende braak-middel, als ook door de ondervinding, dat, bij het thans heerſchend zenuwachtig karakter der ziekten, de braakmiddelen algemeen nadeelig waren, uitgezonderd in die gevallen, waar in dezelve volſtrekt waren aangewezen. Ik ſchreef dus een ſterk verzadigd aftrekſel voor van de *Valeriana*, met *Liq. Anod. M. H.* en ammoniak-zout, eene

ſpaan-

ſpaanſche vlieg op den nek, en een' gorgeldrank, waar van ammoniak-zout en honing-azijn de voornaamſte genees-middelen uitmaakten. Door deze behandeling hoopte ik, de zenuwachtige geſteldheid der ziekte ten onder te brengen, de voornaamſte toevallen te verminderen en de afſcheiding der huid te bevorderen.

Op het gebruik dezer middelen wierd de pols geregelder, de uitwaſeming der huid begon behoorlijk werkzaam te worden en de ijlhoofdigheid verminderde. Maar de toevallen der keel namen beſtendig toe, zoo dat de lijder niet dan met groote moeite ſlikken, en niet zonder eene zigtbare kracht-inſpanning ſpreken kon. Wanneer ik den mond van binnen onderzocht; was dezelve geheel met ſprouw bezet, welke door derzelver prikkeling eene gedurige ontlasting van ſpeekſel veroorzaakte. De ettering der ſpaanſche vlieg wierd onderhouden, en de lijder kreeg, behalve de vorige inwendige middelen, nog een aftrekſel der kina met *Spir. Mindereri* en een mengſel van *borax* met rozenhoning. Het ammoniak-zout wierd weggelaten.

Nadat met deze behandeling twee dagen was aangehouden, wierd de toeſtand van den lijder merkelijk beter, zoo dat ik met grond verwachten kon, hem binnen korten tijd te zullen herſtel-

ſtellen. Dan deze verwachting was van korten duur. Nog den zelfden avond klaagde hij over groote benaauwdheid en onrustigheid, over jeukte der huid en over eene brandende pijn in den balzak, welke hij reeds verſcheidene dagen te voren gevoeld, maar uit ſchaamte zoo lang verzwegen had, tot dat de toenemende hevigheid hem noodzaakte, om hulp te zoeken.

Deze pijn wierd veroorzaakt, door eene ontvelling en vurige puisten aan den balzak, welke, uit eene hem onbekende oorzaak, gedurende de ziekte waren ontſtaan. Wat de benaauwdheid en het jeuken der huid betrof, zoo kon men daar uit niet anders dan een' huid-uitſlag voorſpellen, welke den volgenden dag ook werkelijk ten voorſchijn kwam, terwijl zich, voornamelijk aan de borst en de ledematen, een witte, onregelmatig verdeelde, gierst-uitſlag vertoonde. De lijder bevond zich daar door niets beter, uitgenomen, dat de benaauwdheid en de toevallen der keel eenigzins verminderden. Veel meer had er eene aanmerkelijke gevoelloosheid (*apathie*) bij hem plaats, en de pols was veel ſchielijker en harder dan te voren. In dezen toeſtand, moest men bij de behandeling zorgvuldig letten op de krachten, op de geſteldheid der watervaten (*Sijstema Lijmphaticum*) en der huid, en de lijder kreeg dus;

behalve de te voren genoemde inwendige genees-middelen in verdubbelde giften, nog de *Serpentaria.* Uitwendig wierd eene nieuwe spaansche vlieg aangelegd, en tegen het ongemak aan den balzak wierd eene zalf van *Ung. althea* en *Extr. Hijosc.* voorgeschreven.

Den volgenden dag. De beterschap was duidelijk merkbaar. De gierst-uitslag stond hoog, en de huid in den omtrek was reeds aanmerkelijk rooder dan den vorigen dag. Alleen de pols bleef nog klein, hard en ongeregeld; de ijlhoofdigheid nam niet af, en in de pis vertoonde zich eene drijvende wolk, welke na eenigen tijd verdween. Met het gebruik der vorige middelen wierd aangehouden, en na twee dagen was de gierst-uitslag wederom verdwenen, zonder dat den lijder, of de omstanders, de oorzaak daarvan bekend was. De lijder wierd op nieuw onrustig en wierp zich gedurig heen en wêer; in zijn oog was iets verwilderds. Tegen den avond begon hij sterk te ijlen, en de pols wierd harder en ongeregelder. Ik liet hem terstond mosterdpappen aan de kuiten leggen, dikwijls warmen drank en de vorige inwendige genees-middelen in versterkte giften toedienen. Na vierentwintig uren vertoonden er zich witte vlekken, van ongeveer twee tot drie duimen lang en een' halven tot

een'

een' geheelen duim breed, op de huid. Deze vlekken wierden van tijd tot tijd meer verheven en binnen korten tijd met een waterachtig vocht aangevuld, zoo dat men nu niet meer twijfelen kon, of er was eene *Febris Bullosa* aanwezig. De huid was intusschen koud en bleek, en het voorhoofd met een koud zweet bedekt. De pols was klein en schielijk, de ademhaling kort, en de lijder lag bestendig als bezeffeloos, zoo dat zijne gesteldheid de vermogendste hulp-middelen vorderde. Ik schreef hem derhalve voor: een zeer verzadigd afkooksel der Kina en een aftreksel van de *Rad. Serpentaria* met kamfer en *Spir. Mindereri*, als ook klisteren van de *Valeriana*. De verettering der spaansche vlieg en de mosterdpappen wierden önderhouden.

Deze nieuwe uitslag had naauwelijks twee dagen gestaan, wanneer dezelve, niettegenstaande het gebruik dezer middelen, in éénen nacht insgelijks verdween. Den volgenden morgen, na dat dit had plaats gehad, vond ik den lijder slapende; de ademhaling was diep en de pols golvende. Kort daarna ontstond er een tamelijk sterk zweet, en in de pis, welke dikwijls geloosd wierd, vertoonde zich eene wolk, welke na eenige uren op den bodem nederzonk. Bij het ontwaken scheen de lijder evenwel nog

bestendig onrustig te zijn, maar tegen den avond wierd hij rustiger, en eerst tegen den middernacht zettede de ijlhoofdigheid wederom aan. Den volgenden dag was alles beter; de ademhaling was vrijer, de huid wasemde uit; de pols was geregelder en de geest meer opgeklaard. Maar nu kreeg hij eenen aanhoudenden hoest, welke vooral des nachts zeer lastig was. Hier bij volgde zeldzaam, en niet dan met groote moeite, eenige ontlasting uit de borst. Hij gevoelde in dezelve geene pijn of ontsteking. Tevens bemerkte ik, dat hij zwaarhoorig geworden was. Hij kreeg wederom eene spaansche vlieg op de borst, en inwendig, Kina, Saleb, *Sulph. Aur. Antim.* en *Spir. Mindereri.* Onder het gebruik dezer middelen beterde de lijder van tijd tot tijd, zoo dat hij op het eind der Maand October het bed verlaten kon. Alleen bleef hem de hoest nog eenige weken bij. Eindelijk week ook dit overblijfsel der ziekte, welke zich aanhoudend onder zoo vele veranderlijke gedaanten vertoond had, voor het gebruik van het IJslandsch mos, van de *Polijgala*, de *Dulcamara*, de zwavel, de melk en door het aanhoudend open houden der kunstige zweren.

R. Eene vrouw van 34 jaren oud, van een bloedrijk galachtig (*Sanguineo-cholerisch*) tempe

pe

perament, had den achtſten November, op den gewonen tijd, hare ſtonden, waar bij de bloedsontlasting vrij ſterk was. Na dat dezelve een' dag hadden gevloeid, vattede de lijderes koude en ergerde zich, met dat gevolg, dat de ſtonden van nu af aan ophielden te vloeijen, waarop zij zich te bed begaf. Zij klaagde den tienden over zwaarte door de leden, hoofdpijn, duizeligheid, gebrek aan eetlust en ſtoelgang; de pols was ongeregeld, eenigzins vol; de huid droog. Men ſchreef het volgende middel voor:

℞. *Crem. Tart.* ℥ß.
Borac. Venet. ʒi.
Sulph. Aur. Ant. *gr.* vi.
Pulv. Rad. Liq. ʒiii.
M. F. Pulv.

S. Om de twee uren een thee-lepel vol te nemen, met thee van kamillen bloemen; en een laauw voetbad met zout.

Den volgenden dag begonnen de ſtonden wederom eenigzins te vloeijen. De pols was ſchielijk, ongeregeld, eenigzins vol, de huid droog. Zij bleef met het gebruik der vorige geneesmiddelen aanhouden.

Den dertienden November. De koorts ſchijnt meer zenuwachtig te worden; de pols is klein, krampachtig, ſamengetrokken, ongeregeld, de verzwakking neemt ſterk toe; de afgang is vloei-

 baar,

baar, maar heeft niet dikwijls plaats; de tong is wit; de pis waterig; de ſtonden zijn opgehouden. Zij heeft dikwijls koortsachtige huivering. Ik ſchreef haar voor:

℞. *Pulv. Rad. Valer.* ʒiii.
Inf. aq. fervid. per dim. hor.c. ℥vi.
Colat. adde Borac. Venet. ʒi.
Tart. Emetic. *gr.* i.
Tinct. Rhab.
Sijr. Commun. ā ℥ ß.
M. D.

S. Om het uur een lepel vol.

Den veertienden Nov. De afgang is wederom geregeld, de pols niet meer zoo klein als gister; de zwakheid is nog groot; de lijderes heeft dorst en neiging tot braking. Zij kreeg den vijftienden het volgende:

℞. *Pulv. Rad. Ipec.* *gr.* xv.
Tart. Emetic. *gr.* ii.
Solve in aq. fontan. (*) ℥iii.
Oxijm. Scillitic. ℥ß.
M. D.

S. Alle kwartier uurs een lepel vol te nemen.

Dit

(*) Dewijl het gewoon water nimmer volkomen zuiver is, dient men den braak-wijnſteen, en in het algemeen de metallieke midden-zouten en metaalkal-

Dit middel verwekte driemaal braking, waardoor ſlijm en gal ontlast wierd. De pols is klein, ongeregeld, eenigzins ſnel; het hoofd is bezet; de oogen ſtaan betrokken en vuil; de pis is waterig, de afgang dun. Men ſchreef het volgende voor:

---

kalken altijd voor te ſchrijven, met overgehaald of zuiver water. Immers bevat het gewoon, en inzonderheid het pompwater, vele zouten, waarvan ſommige, als de koolſtofzure kalk en bitteraarde, het vermogen bezitten, om den braakwijnſteen en andere metallieke zouten, vooral ook de bijtende zeezoutzure kwik, te ontleden (*); terwijl bovendien verſchillende inmengſelen van extractive of zamentrekkende deelen, van gezwavelde waterſtof en andere vreemde zelfſtandigheden, met ſommige van welke het gewoon water doorgaans verontreinigd is, als mede de dampkrings lucht, welke daar in altijd huisvest, hetzelve ter bereiding, inzonderheid van metallieke genees-middelen, ongeſchikt maken.

DE VERTALER.

---

[*] WESTRA, *Disſertatio Chemico-medica inauguralis, de Antimonio* Gron. 1792. pag. 184.

DURING, *Disſertatio Chemico-medica inauguralis, de erroribus quibusdam in formularum praeſcriptione evitandis.* Gron. 1800. In het nederduitsch vertaald, achter TROMSDORFFS Zakboek voor Praktizerende Artſen, door F. TIEBOEL.

℞. *Pulv. Rad. Valer. Min.* ʒiii.
——— ——— Angelic. ʒii.
Ebull. c. aq. font. ℥vi.
Colat. adde. Spir. Minder. ℥i.
Extr. Nuc. Vom. gr. vi.
Mucil. gumm. Arab. ℥ß.
Syr. Commun. ℥i.
M. D.

S. Om het uur een lepel vol te nemen.

Den zeventienden. De doorloop is opgehouden; de tong is aan de kanten nog bruinachtig beflagen, in het midden is dezelve zuiverder en vochtig. De huid is zacht; de pols veranderlijk, klein, krampachtig te zamengetrokken, niet zeer fnel; de buik is zacht en niet gefpannen; het hoofd is bezet; het gehoor bezwaarlijk; het gezigt ftaat betrokken en de zwakheid is groot. De lijderes had trek tot koffij en ik ftond haar een kopje toe zonder melk. Het bovengemelde aftrekfel wierd voortgebruikt, de lucht van tijd tot tijd gezuiverd en de lijderes niet te warm gehouden.

's Avonds. De koorts is fterker; de lijderes ijlde dezen nademiddag zacht; thans fchijnt het hoofd een weinig minder bezet te zijn; de wangen zijn rood; de opflag van het oog eenigzins ftijf; de pols heeft omtrent 90 flagen, is veranderlijk, ongeregeld, krampachtig; de huid

is

is eenigzins vochtig, als ook de tong; tot dus ver had er geen afgang plaats. Zij blijft met de vorige genees-middelen aanhouden.

Den achttienden. Er deden zich wederom eenige teekenen der maandſtonden op. De oogen ſtaan verwilderd en glinsterende; de pis is waterig; de huid zacht; de tong vochtig en bruin beſlagen. Zij had dezen nacht geijld; de pols is ongeregeld, niet zoo ſchielijk als gister; ook is dezelve eenigzins voller. Zij had trek tot koffij en dronk twee kopjes. Het vorige aftrekſel wierd voortgebruikt.

'sAvonds. Alles is gelijk als dezen morgen, behalve dat zij klaagt over pijn in den buik. Zij had onwillekeurigen afgang. Ik liet aan beide kuiten mosterdpappen aanleggen en ſchreef de volgende klisteer voor:

℞. *Rad. Valerian. Min.*
Flor. Chamom. Vulg. āā ℥ii.
Herb. Hijosciam. ℥i.
C. M.

Den negentienden. De lijderes ijlde dezen nacht ſterk; de pols is klein, ongeregeld en eenigzins ſnel; de huid droog; de tong nog ſterk bruin beſlagen en droog; ook is de mond droog; zij had eens dunnen afgang; ook klaagt zij over pijn in den buik; de onderbuik is opgezet en week; de oogen ſtaan ſlaauw en het ge-

gehoor is bezwaarlijk, de zwakheid is zeer groot; zij heeft geen' dorst. Er wierden mosterdpappen op de beide armen gelegd, en daar bij het volgende voorgeschreven:

℞. *Pulv. Rad. Valer. Min.* ℥i.
—— —— *Serpent. Virg.* ʒi.
Ebull. c. aq. fontan. ℥vi.
Col. add. Camph. c. mucilag.
gumm. arab. tritae gr. x.
Spir. Mindereri ℥i.
Vini Ant. Huxh. gtt. xxx.
Sijr. Commun. ℥i.
M. D.

S. Om het uur een lepel vol in te nemen.

Tegen de droogte nam zij nu en dan een theelepel vol honig-azijn. Bovendien wierd eene opwekkende klifteer aangewend.

Den twintigsten. De pols is eenigzins voller en zacht; de tong vochtiger; de huid los en zacht; de pis is bruin, verzadigd, zonder zetsel; de lijderes heeft geene ontlasting gehad; de ademhaling is eenigzins bezwaarlijk; somwijlen heeft er hoest plaats, waar bij niets uit de borst ontlast wordt. Zij houdt met het gebruik der boven gemelde middelen aan.

'sAvonds. De pols is zeer snel en ongeregeld; het hoofd zeer bezet; de ademhaling ongeregeld en reutelende; de huid zacht; er is geen af-

afgang geweest; de genees-middelen worden herhaald met bijvoeging van *Liquor Anodinus M. H.* en alle uur een lepel vol goeden Rijnwijn; het geheele ligchaam wordt, bij gebrek van baden, welke niet kunnen worden aangewend, dikwijls met gekamferde brandewijn gewasſchen, en daarenboven opwekkende kliſteren met *Arnica* en *Valeriana* en mosterdpappen aangewend.

Den eenentwintigſten 's morgens. De lijderes ligt geheel bezeffeloos met geſlotene oogen; zij laat de ledematen hangen, en legt de voeten ſomwijlen van het bed; de oogen zijn vuil en ſtaan betrokken; de tong is vochtig en zuiver aan de punt; de pols is iets voller dan gister, hebbende 100 ſlagen in eene minuut, doch ongeregeld. De ademhaling is reutelende en bezwaarlijk; de ſtoelgang gaat onwillekeurig af, als ook de pis; zij ijlde wederom dezen nacht. Ik liet wederom mosterdpappen op de armen leggen en het gebruik van den wijn verdubbelen, den drank van gister herhalen en liet zorgen, dat er frische lucht in het vertrek bleef; met het wasſchen van het ligchaam met gekamferde brandewijn wierd aangehouden, als ook de kliſteren wederom aangewend.

'sNademiddags. De pols is voller, geregeld en zacht; de lijderes ziet opgeklaarder uit; het gezigt is rood; de huid zachter; de ademhaling

ge-

gemakkelijker; de afgang is niet meer waterig; zij hoort nog bezwaarlijk; de mosterdpappen veroorzaakten de lijderes pijn; zij hield de klifteer niet binnen. Alle genees-middelen wierden voortgebruikt en nog daar bij alle uur een half grein *Ipecacuanha* genomen.

'sAvonds. De pols is wederom kleiner; het hoofd zeer bezet; de zwakheid neemt toe; de ftoelgang is wederom waterig en fchijnt door het *Sulphur Auratum* aangezet te worden; zij hield de klisteer binnen. Men fchreef haar nu het volgende voor:

℞. *Pulv. Cort. Peruv.* ℥i.
—— *Rad. Serp. Virg.*
—— —— *Angelic.*
—— —— *Arnicae.* á ʒii.
Ebull. c. aq. fontan. ℥vi.
Colat. adde Liq. Anod. M. H. gtt. LXXX.
Vini Ant. Huxh. gtt. XXX.
Sijr. Commun. ℥i.
M. D.

S. Om het uur twee lepels vol te nemen.

Daarenboven kreeg zij alle half uur een half kopje Rhijnwijn, behalve de vorige middelen.

Den tweeentwintigften. Alles is gelijk als gister; de lijderes ziet een weinig opgeklaarder uit; het gezigt is rood; het gehoor bezwaard; de ontlastingen gaan zonder bewustheid af.

Zij

Zij kreeg nu:

℞.	*Pulv. Cort. Peruv.*	℥i.
	—— *Rad. Serp. Virg.*	
	—— —— *Angelic.*	à ʒiii.
	—— —— *Arnicae.*	ʒi.
Infunde Vino Rhen. Optim.		℥vi.
adde Spir. Mindereri		℥i.
	Liq. Anod. M. H.	*gtt.* LX.
	Vini Antim. Huxh.	*gtt.* XL.
	Sijr. Commun.	℥i.
	M. D.	

S. Om het uur twee lepels vol te nemen.

℞. *Camphorae* gr. i.
Rad. Ipecac. gr. ß
Sacchari alb. ℈i.
M. I. Pulv. Disp. dos. viii.

S. Om de twee uren een poeder te nemen.

Met al het overige wierd aangehouden, en alle half uur een half kopje Rhijn-wijn gegeven.

's Avonds. De lijderes sluimert en ijlt zacht; de overige omstandigheden zijn onveranderd.

Den drieentwintigsten. De lijderes ziet vlugger uit en is bij haar verstand; zij sliep dezen nacht iets; de pols is niet volkomen zoo klein als gister; ook is hij geregelder en zachter. Het gehoor is zeer bezwaard; de tong is nog bruin beslagen en vochtig; de huid is week en begint om het gezigt uit te wasemen. Zij hoest nog

nog en heeft nog pijn op de borst; de adem-
haling is eenigzins vrijer, maar zuchtende. De
doorloop is opgehouden; de genees-middelen
worden voortgebruikt.

'sAvonds. De lijderes ijlt somwijlen; de oo-
gen zijn vuil en staan flaauw; de pols is vol-
ler, niet zeer snel; de pis is verzadigd en er
vertoont zich een wolkje in dezelve, het welk
in het midden blijft hangen. De huid is voch-
tig en wasemt in het gezigt uit; de tong is bruin
beslagen en vochtig, niet trillende; de lijderes
braakte de genees-middelen eenmaal uit. De
mosterdpappen veroorzaakten haar pijn en wier-
den afgenomen; er had heden geen' afgang plaats.
Zij blijft met het gebruik der genees-middelen
aanhouden.

Den vierentwintigsten. De lijderes ziet er
redelijk opgeklaard uit; de pols is voller,
vrij geregeld en zacht, niet snel; de ademhaling
is niet meer zoo bezwaard; de tong is nog bruin
beslagen, vochtig, niet trillende; de afgang is
gebonden; de huid is zacht; gedurende den tijd,
dat de lijderes sluimert, ijlt zij nog. Zij blijft
met alles aanhouden; de gift der kina wierd ver-
dubbeld.

's Avonds. De lijderes is zeer onrustig; de pols
is redelijk vol, geregeld, eenigzins hard en heeft
ongeveer 80 slagen; de huid is zacht; de lij-
de-

deres ijlt en had eenige malen hik, als ook geneigdheid tot braking. Zij weigerde de genees-middelen meer in te nemen, maar liet zich nogtans daar toe bewegen.

Den vijfentwintigsten, 's morgens. De lijderes ijlt, maar met geöpende oogen; het bovenste ooglid is aan den buiten ooghoek nedergetrokken; de pols is kleiner dan gister, eenigzins snel en hard, doch vrij geregeld; de tong is aan de punt zuiver en vochtig, niet trillende, nogtans kan zij dezelve niet uitsteken. De ontlasting van den afgang is onwillekeurig, als ook der pis; zij was 's nachts zeer onrustig er had sedert twaalf uren geene genees-middelen meer ingenomen. Zij gebruikt alle middelen voort, en daarenboven wierd nog het volgende voorgeschreven.

℞. *Laud. Liq. Sijd.* *gtt.* xx.
Aq. Fontan. ℥ß.
M. D.

S. Om de twee uren 20 droppels met wijn te geven. Bij de vorige klisteer wierd nog kina gevoegd.

's Nademiddags en 's avonds. De lijderes is slaapzuchtig en ligt met half geöpende oogen en zucht. De pols is wederom kleiner, vrij geregeld, niet zeer snel en zacht; de ademhaling is eenigzins snel, maar niet bezwaarlijk;

de

de ontlasting der afgang en der pis is onwillekeurig; de huid is zacht; men kan geen' gierst-uitslag of petechien waarnemen, ook hebben er geene krampachtige toevallen plaats. De genees-middelen worden voortgebruikt en er wordt eene spaansche vlieg-pleister in den nek gelegd.

Den zesentwintigsten, 's morgens. De lijderes heeft een opgeklaard voorkomen, zij hoort beter en spreekt ook met verstand; de pols is eenigzins klein, geregeld, zacht, niet snel; de ademhaling is zuchtende, niet zeer bezwaarlijk; de tong is aan de zijden bruin beslagen en vochtig; de huid is zacht; zij had geen' afgang; de spaansche vlieg had eene blaar getrokken, welke met *Empl. Citrin.* verbonden wierd; de lijderes klaagt, dat de plaats haar smert. De overige middelen wierden voortgebruikt.

's Nademiddags en 's avonds. Alles is in den zelfden toestand; zij ijlt niet en er hebben geene krampachtige toevallen plaats.

Den zevenentwintigsten. De lijderes gevoelt zich zelve en is volkomen bij het verstand; 's nachts ijlde zij nog een weinig in de sluimering; de pols is ongeregeld, nu eens sterker, dan eens zwakker, zacht, niet snel; de ademhaling is niet bezwaard maar steunende; de tong is aan de punt zuiver en vochtig; zij ligt zeer

on-

onrustig en heeft zich in de omſtreek van het heiligbeen doorgelegen; de afgang is gebonden; de pis is bruin, verzadigd en heeft een wolkje, het welk naar den grond zinkt; zij had trek tot bier, het welk ik haar liet geven, en zij zeide, dat het haar goed ſmaakte. De middelen wierden voortgebruikt.

Den achtentwintigſten. De afgang is gebonden en in de pis van gister is een zetſel; de bovenſte oogleden trekken zich wederom naar boven; de ſpaanſche vlieg wordt open gehouden.

Den negenentwintigſten. De lijderes ſliep bijna den geheelen nacht door en waſemde in den voornacht uit; de pols is ongeregeld en ſnel, nu voller, dan kleiner; de ademhaling is zuchtende en eenigzins bezwaard; de huid is droog; de tong bruin beſlagen en niet vochtig; de afgang is eenigzins vloeibaar; de pis van gister heeft geen zetſel; er wierd in de kamer gewasſchen en dezelve was vervuld met damp; ik liet zulks terſtond veranderen; de vorige kina-wijn wierd nog verſterkt met *Rad Carijophijll.*; de kamfer, het *Laudanum*, (alle twee uren 4 droppels), de Rijnwijn, het wasſchen en de kliſteren wierden herhaald.

'sAvonds. De pols is eenigzins klein, geregeld, week, en had ongeveer 80 ſlagen; de ademhaling is redelijk vrij; de huid is aan de

voeten zacht; aan het hoofd, den buik en de armen heeft eene zachte uitwaſeming plaats; zij hield de kliſteer binnen; de mosterdpappen bleven 6 uren aanliggen.

Den dertigſten. De lijderes ziet ter nedergeſlagen uit; het gezigt is rood; de oogen ſtaan ſlaauw en ſlijmerig; de pols is nu voller, dan kleiner, zacht en heeft 90 ſlagen; de ademhaling is meer bezwaard en zuchtende; de huid is zacht; de tong is bruin en ſterk beſlagen, niet zeer vochtig; de mond is met een taai ſlijm bedekt; er was ſedert gister geen afgang geweest; zij heeft de kliſteren van gister en heden tot nog toe bij zich gehouden; de pis is bruin, verzadigd en heeft een wolkje, het welke in het midden hangen blijft; zij was dezen nacht onrustig en ijlde ſomwijlen; thans is zij bij hare kennis. Alle de middelen worden voortgebruikt en bij de kina-drank twee drachmen *Rad. Senegae* gevoegd. Zij krijgt gerſtewater om te drinken, vermengd met:

℞. *Spir. Vitriol.* ʒß.
Sijr. Comm. ℥i.
M.

S. Om een theelepeltje vol onder een kopje gerſtewater te mengen. —— Er wierd eene ſpaanſche vlieg op de borst gelegd.

Den eerſten December. De lijderes was de-

zen

zen nacht onrustig; na middernacht hield het zweeten op, en zij was ijlhoofdig; tegen den morgen kwam zij wederom bij het verſtand; de pols is voller dan gister, vrij geregeld, zacht, niet ſnel; de huid is vochtig; de ademhaling nog eenigzins bezwaarlijk; de tong is bruin beſlagen en vochtig; de afgang onwillekeurig; de pis is bruin, verzadigd en heeft een wolkje, het welk in het midden zweeft; zij houdt de klisteer bij zich; de ſpaanſche vlieg heeft genoegzaam ſterk getrokken en wordt met *Empl. Citrin.* verbonden; zij nuttigde een weinig ſoep en gebruikt alle genees-middelen voort.

'sAvonds. De lijderes was ſlaapzuchtig en lag den geheelen namiddag ſtil henen; de pols is wederom klein, zacht en eenigzins ſchielijk; de ademhaling is vrij en de lijderes waſemt uit aan het hoofd, de armen en den buik; zij houdt de kliſteer bij zich.

Den tweeden. De lijderes was dezen nacht rustig; zij is bij het verſtand en gevoelt zich verligt; de pols is klein en ongeregeld; de ademhaling kort en zuchtende; de huid vochtig; de tong is ſterk beſlagen en vochtig. Na de kliſteer ontlastte zich eenige harde afgang. Alle de overige middelen wierden voortgebruikt.

'sAvonds. Alles is in den zelfden toeſtand

gelijk dezen nademiddag, alleen is de pols iets ſneller; zij ligt ſlaapzuchtig.

Den derden. De lijderes is bij het verſtand, maar ziet neerſlagtig uit; de pols is zeer klein en ſchielijk; de ademhaling is bezwaarlijk en zuchtende; de huid is droog; de tong ſterk bruin beſlagen en trillende; de mond is met taai ſlijm bedekt; zij heeft drukking in de hardkolk en walging; zij heeft geen' afgang gehad; de pis is verzadigd en heeft een overvloedig rozen-kleurig zetſel. Aangezien door de krachtigſte genees-middelen de vrije ademhaling niet herſteld kon worden, zoo wierd de tegenprikkeling door een braak-middel beproefd:

℞. *Pulv. Rad. Ipecac.* ℈ i.
—— *Castorei* . gr. iv.
M. F. P. D.

S. Op eens te nemen.

℞. *Flor. Cham. Rom.*
Rad. Valerian. à ʒ ii.
C. D.

S. Om te gebruiken als thee.

's Nademiddags. De lijderes heeft tamelijk gebraakt, zijnde daar door taai ſlijm ontlast; de pols is nog klein, ſchielijk en zacht; de ademhaling is vrijer; er heeft eene wakende ſlaapzucht (*Coma Vigil*) plaats; de overige genees-middelen worden nu wederom voortgebraikt,

bruikt, en boven dien krijgt zij nog alle twee uren 40 droppels *Tinct. Cort. Peruv. Whijtt.*

Den vierden. De lijderes is bij het verſtand, maar ter neder geſlagen; zij ſliep dezen nacht iets, maar ijlde niet; aan de bovenſte ledematen hebben nu en dan trilling en peeshuppeling plaats; de pols is klein en heeft omtrent 80 ſlagen, dezelve is trillende; de ademhaling is nog zuchtende; de huid is droog; de tong ſterk beſlagen en droog; de pis is verzadigd en heeft een wolkje, het welk in het midden hangt; zij heeft nog geene ontlasting; de ſpaanſche vlieg op de borst is wederom toegegaan; er worden mosterdpappen onder de beide voetzolen gelegd en alle de genees-middelen naauwkeurig voortgebruikt.

's Nademiddags. De pis van heden morgen heeft een roodachtig zetſel; zij had willekeurigen afgang, waar door nogtans niets dan de kliſteer ontlast wierd; de peeshuppeling is zeer ſterk; er wierd eene ſpaanſche vlieg op de borst gelegd en, behalve de gewone middelen, om de twee uren twee greinen *moschus* gegeven.

Den vijfden. De lijderes ſliep dezen nacht weinig, maar ſluimerde alleen en ijlde eenigzins; het gehoor is nog een weinig bezwaarlijk; de pols is klein, eenigzins ſnel en onge-

regeld; de ademhaling is zuchtende; de huid droog; de tong ſterk bruin beſlagen en droog; geen afgang; er heeft nog peeshuppeling plaats; de ſpaanſche vlieg heeft getrokken en wierd met *Empl. Citrin.* verbonden, en behalve de vorige genees-middelen, wierd nog het volgende voorgeſchreven:

℞. *Liq. C. C. Succin.*
—— *Anod. M. H.*
Tinct. Cort. Per. Whijtt. ãã ℥iii.
Laud. Liq. Sijdenh. ʒß.
M. D.

S. Om de twee uren 90 droppels te nemen.

's Avonds. Alles is in den zelfden toeſtand, de lijderes ſluimert en ijlt ſomwijlen; er wierden mosterdpappen aangelegd.

Den zesden. De lijderes ligt ſtil en is ter nedergeſlagen; het aangezigt is bleek; de pols is nog klein, geregeld en eenigzins ſchielijk; de ademhaling is bezwaarlijk en zuchtende; de peeshuppeling houdt op; —— voor het overige als gister; de ſpaanſche vlieg word opengehouden; met de droppels wordt alle twee uren tot 120 opgeklommen, en bij elke kamfer-poeder worden 6 greinen *Siliquae Vanillae* gevoegd; het zwavel-zuur wordt vermeerderd en de overige middelen worden voortgebruikt.

's Nademiddags. De lijderes ligt met half ge-

geöpende oogen en fluimert; de pols is klein, geregeld en heeft 100 flagen; de ademhaling is bezwaarlijk; de huid droog; er zijn peeshuppeling en knerfing op de tanden aanwezig; de tong is nog droog en flerk beflagen; er is nog geene ontlasting geweest.

's Avonds. De lijderes is bij het verftand; de pols is klein, geregeld en heeft ongeveer 80 flagen; de ademhaling is nog bezwaarlijk; de huid en de tong zijn vochtig; de lijderes hoest; zij heeft nog geen' afgang gehad. Alle de genees-middelen worden voortgebruikt, en met de Vanillen wordt alle twee uren tot twaalf greinen opgeklommen.

Den zevenden. De lijderes heeft dezen nacht redelijk geflapen; zij ziet verftoord uit en heeft een hippocratifch aangezigt (*Facies Hippocratica*), maar is evenwel bij het verftand; er hebben wakende flaapzucht en ftuiptrekkingen plaats. Het gehoor is zeer bezwaarlijk; de pols is zeer klein, geregeld en heeft ongeveer 90 flagen; de ademhaling is vrijer; er ontlast zich flijm met het hoesten, fomwijlen moet de lijderes daar bij braken; de huid is droog; de tong fterk beflagen, niet vochtig; zij heeft federt vier dagen geene ontlasting gehad; zij kreeg, behalve de overige middelen, eene klifteer uit *Flor. Chamom.*, *Rad. Valerian.* en zeep.

 's Na-

'sNademiddags. De oogen ſtaan verſtijfd; de ſtuiptrekkingen zijn zeer ſterk; de pols is naauwelijks voelbaar en ſnel; de huid is droog; de pis is verzadigd, zonder wolk of zetſel; aan het tandvleesch vertoont zich ſprouw, doch in den mond of in de keel wordt dezelve niet waargenomen; er volgde afgang op de klisteer; het gebruik der Vanillen wierd alle twee uren tot vijftien greinen vermeerderd, en behalve de vorige middelen, wierd nog eene likking met *Borax* voorgeſchreven.

's Avonds. De lijderes is heet en rood in het aangezigt; zij ligt ſtil; de pols is zeer klein, eenigzins ſnel en vrij geregeld; de huid is zacht, niet vochtig; zij hield de klisteer binnen.

Den achtſten. De lijderes ſliep dezen nacht goed; zij ziet opgeklaard uit en is bij het verſtand; de pols is nog klein, maar geregeld, niet ſnel; de ademhaling is niet meer bezwaard; zij hoest nog; de huid is zacht, maar niet vochtig; de tong is van voren geheel zuiver en vochtig; zij had geene ontlasting; de ſprouw is bijna verdwenen; de vorige middelen wierden herhaald.

'sNademiddags. De lijderes ligt onrustig en ſprong uit het bed; zij ziet opgeklaarder uit; de pols is klein en eenigzins ſnel; zij hoest nog, maar de ademhaling is vrij; de huid is voch-

vochtig; de tong is nog een weinig wit beslagen; er volgde geene ontlasting op de klisteer; de pis is bruin, verzadigd, zonder wolk of zetsel; de sprouw is naauwelijks meer zigtbaar; de spaansche vlieg op de borst is nog open.

's Avonds. De lijderes slaapt; de pols is voller dan dezen nademiddag, geregeld en heeft 90 slagen; de overige omstandigheden zijn dezelfden; de genees-middelen worden voortgebruikt.

Den negenden. De lijderes heeft dezen nacht redelijk geslapen; zij ijlt eenigzins; het aangezigt is rood; zij ziet opgeklaard uit; de pols is iets voller dan gister, geregeld, week en niet snel; de ademhaling is gemakkelijker; de huid wasemt uit; zij zweette dezen nacht sterk; de tong is eenigzins wit beslagen en vochtig; dezen morgen had zij ontlasting; de vorige genees-middelen wierden herhaald.

's Avonds. De lijderes bevindt zich in den zelfden toestand.

Den tienden. De lijderes had dezen nacht geen' slaap, maar ijlde niet; zij was slaapzuchtig; de pols is klein, geregeld en niet snel; de huid wasemt uit; de tong is aan de punt zuiver en vochtig; zij heeft geen' afgang gehad; het *Liq. C. C. Succ.* wierd, uit hoofde van het te sterk zweeten, weggelaten en het gebruik der kina versterkt.

's Nademiddags. De lijderes ligt ſlaapzuchtig en is rood in het aangezigt. In hetzelve, als ook aan de armen en de borst, vertoonen zich puisten ter grootte van eene erwt, maar aan den aars groote blaren, welke met een waterachtig vocht gevuld zijn; de genees-middelen worden voortgebruikt.

Den elfden. De lijderes ſliep dezen nacht; zij ziet opgeklaarder uit, hoort wederom goed en ſpreekt volkomen met verſtand; de pols is naauwelijks voelbaar, eenigzins ſnel; de ademhaling gemakkelijker; de ontlasting door den hoest blijft aanhouden; de tong is zuiver aan de punt, maar naar achteren bruinachtig beſlagen; zij heeft geen' afgang gehad; het aangezigt waſemt uit; voor het overige is de huid zacht; de puisten aan de armen worden eenigzins grooter; ook vertoont zich aan den regter arm een roode gierst-uitſlag.

's Avonds. De lijderes bevindt zich in den zelfden toeſtand.

Den twaalfden. De lijderes heeft goed geſlapen en is volkomen bij het verſtand; de pols is voller en eenigzins ſnel; de puisten etteren en droogen op; ſommige verdwijnen zonder te etteren; de ſpaanſche vlieg heeft goed getrokken en wordt open gehouden; alle de genees-middelen worden voortgebruikt en de

Va.

Vanillen weggelaten; zij gebruikt met ſmaak een weinig ſoep en dronk ook eenige kopjes koffij; zij heeft zich ſterk doorgelegen, welke plaatſen, met eiwit, met gekamferde brandewijn vermengd, verbonden worden.

Den dertienden. De geſteldheid is gelijk als gister; zij krijgt voedende ſoepen. Bij den kina-drank worden, om den hoest, vijftien greinen *Sulph. Aur. Antim.* gevoegd.

Den veertienden. De lijderes ſliep 's nachts zeer goed; de pols is voller, geregeld en bedaard; de tong is zuiver aan de punt en vochtig; de huid is vochtig; de puisten ſtaan nog gedeeltelijk en etteren; de pis is niet meer zoo verzadigd als voorhenen en heeft een wolkje; zij had geen' afgang; zij heeft eetlust en drinkt koffij; de doorgelegene plaats ettert.

Den vijftienden. De lijderes is nog beter.

Den zestienden. De lijderes heeft, wegens de ſterke pijn aan de doorgelegene plaatſen, weinig kunnen ſlapen; de pols is vrij klein en ſnel, en de ademhaling is eenigzins kort; het hoesten vermindert; de tong is zuiver aan de punt en vochtig; de huid is zacht; de pis citroengeel en troebel; de zweer aan de doorgelegene plaats is nagenoeg een' duim diep, en derzelver bodem is met eene zwarte korst bedekt; de randen zijn niet ontſtoken. Men ſchreef het volgende voor: ℞.

℞. *Cort. Salicis*
Herb. Scordii
—— *Rutae* ā ℥ß.
—— *Hijosciam.* ʒii.
C. M. D.

S. Om met twee mengelen water te koken, en tot omſlagen op de zwerende plaats te gebruiken.

℞. *Ung. Altheae* ℥ß.
—— *de Stijrac.* ℥ii.
M. D.

S. Om de zweer mede te verbinden.

Den zeventienden. De lijderes kon, wegens de pijnen der wond, niet veel ſlapen; zij bevindt zich anders redelijk wel; de puisten zijn alle verdwenen; de zwarte korst in den bodem der zweer begint zich af te ſcheiden; de vorige genees-middelen worden herhaald.

Den achttienden. De lijderes ſliep dezen nacht gerust; de pols is nog klein, geregeld, niet ſnel; de ademhaling is vrij; de hoest is niet ſterk meer; de huid is vochtig; de tong zuiver en vochtig; zij heeft eetlust; de pis is ſtroo-kleurig en troebel; de afgang is gebonden.

Den negentienden. De lijderes is zoo goed als gister; de eetlust en de ſlaap worden aanhoudend beter; zij krijgt nu, in plaats van de vorige middelen, het volgende:

℞.

℞. *Tinct. Cort. Per. Whijtt.* ℥ß.
Liquor. Anod. M. H.
Tinctur. Valerian. ā ℥ii.
M. D.

S. Om de twee uren 150 droppels te nemen.

℞. *Pulv. Doveri* gr. xv.
—— *Rad. Liq.* gr. x.
M. F. Pulv. Disp. Dos. vi.

S. 's Avonds een poeder te nemen.

Van den twintigsten tot den zevenentwintigsten nam de beterschap dagelijks toe, zoo dat de lijderes nu begon op te zitten; alleen bleven de hoest en de snelle pols nog aanhouden.

Den eersten Januarie. De pols verheft zich eenigzins; voor het overige staan de omstandigheden redelijk goed.

Den tweeden. De lijderes had zich geërgerd, wierd daar op ongesteld en er volgde eenige keeren braking; de eetlust ontbreekt; de tong is witachtig beslagen, en zij krijgt gedurig water in den mond. Men gaf haar *Ipecacuanha.*

Den derden. Na dat de lijderes vier malen gebraakt had, bevond zij zich beter; de eetlust is terug gekeerd; de pols is nog klein, maar niet snel; zij gebruikt nu de laatste versterkende middelen weder voort en een aftreksel der *Cort. Salicis* om te drinken.

Den

Den zestienden was de lijderes volkomen herſteld, en wierd van onder de geneeskundige behandeling ontſlagen.

DRUKFEILEN.

Op bladz. 11 regel 6 ſtaat: hitte, lees: de hitte.

— —— 23 — 4 —— hare, —— zijne.

— —— 28 — 2 —— *Orientali*, —— *Orientalis.*

— —— 29 — 3 —— middelen, —— lijderen.

— —— 86 — 20 voeg hier achter aan: Of zulks moest afhangen van de zuurſtof der dampkrings lucht, welke in het water aanwezig is. — Hieromtrent ontbreken, voor zoo veel ik weet, de proeven.

— —— 152 — 18 ſtaat: ſterſte, lees: ſterkſte.

— —— 172 — 24 —— Rhijnwijn, —— Rijnwijn.

— —— 173 — 19 —— dito, —— dito.

— —— 175 — 14 —— er, —— en.

